

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA
ERZİNCAN
(625-685/1228-1288)

Yüksek Lisans Tezi

Rüveyda TOKGÖZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Türkiye Selçukluları Zamanında Erzincan (625-685/1228-1288)” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Rüveyda TOKGÖZ

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA ERZİNCAN

(625-685/1228-1288)

Rüveyda TOKGÖZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim

Dalı Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

ÖZET

Bu çalışma “Türkiye Selçukluları Zamanında Erzincan” konusunu incelemiş olup üç bölümde ele alınmıştır.

Birinci bölümde Erzincan’ın tarihi coğrafyası ve Türkiye Selçuklu Hakimiyeti öncesi durumu ele alınmıştır. Bu bölümde Erzincan’ın tarihi coğrafyası hakkında bilgi vererek coğrafyanın bir bölgenin tarihini nasıl etkilediğini ve nasıl katkı da bulunduğunu aktarmaya çalıştık. Erzincan’ın Selçuklu hakimiyeti öncesi dönemi ele alarak o bölgenin tarih açısından önemini pekiştirmeyi amaçladık.

İkinci bölümde Türkiye Selçuklu İktisat devrinde Erzincan da yaşanan siyasi olayları ele aldık. Bu çalışmada Erzincan’ın tarih boyunca sürekli el değiştirmiş olduğunu, bu şehrin her bir devirde; siyasi, yapısını ele alarak bu bölgenin şahit olduğu önemli olayları, savaşları, felaketleri derleyerek ortaya çıkarmaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Erzincan ilinin ekonomik hayatı, ticareti, gelirleri, çarşıları, tarımı, hayvancılığı, sanayisi ele alınmıştır. Erzincan’ın sosyal hayatı, halkı, dini inanışları hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Verimli bir ovada yer alan Erzincan yöresi, doğu-batı, kuzey-güney, istikametinde önemli bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Bulunduğu coğrafya dolayısıyla ticari faaliyetlerde bulunulmuş şehirde refah düzeyinin artmasıyla birlikte ilim ve kültür faaliyetleri de gelişmiştir. Mengücekliler, Türkiye Selçuklu Devleti’ne kuruluş sürecinde katkı sağladıkları için beyliklerinin ilk dönemlerinde bu devlete

bağlı kalmışlardır. Buna bağlı olarak hâkim oldukları Erzincan bölgesinin sosyal ve ekonomik açıdan dönemin en önemli bölgelerinden biri haline gelmesini sağlamışlardır. Beylik Selçuklu hâkimiyetine zıt düştüğü sırada bölgede istikrar bozulmuş, gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan gerileme sürecine girmiştir. Sosyal ve siyasal bozukluklar beyliğin sonunu getirmiştir. Selçuklu hâkimiyetinde Erzincan da bozulan sosyal hayat yeniden düzenlenerek eski refah seviyesine kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Tarihi Coğrafya, Mengücekliler, Selçuklular, İçtimai Hayat, İktisadi Hayat.

ERZINCAN AT THE TME OF THE TURKEY SELJUKS

(625-685/1228-1288)

Rüveyda TOKGÖZ

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences

Department of History Master's Thesis, September 2021

Supervisor: Assit. Prof. Dr. Kemal TAŞCI

ABSTRACT

In this study, the findings obtained by examining the topic “Erzincan in the time of Turkey Seljuks” were examined under three sections.

The first chapter covers the historical geography of Erzincan and the predominance of Turkey Seljuks. In this section, we tried to inform about Erzincan's historical geography and how geography influenced the history of a region and how it contributed. We aimed to reinforce the historical significance of Erzincan's predominance of Seljuks

In the second part, we discussed the political events in Erzincan during the Turkey Seljuks İkbāl era. In this study, we tried to uncover that Erzincan had repeatedly changed hands throughout history, in every era of this city, political, structure, and compiling the major events, wars, disasters that this region witnessed. In the third chapter, the economic life, trade, income, markets, agriculture of the province of Erzincan, it's about livestock, industry. We tried to give information about Erzincan's social life, people and religious beliefs.

The Erzincan region is located on a fertile plain, and is located at an important crossroads in the east-west and north-south direction. As the level of prosperity increases in the city, which has been engaged in commercial activities due to its geography, science and cultural activities have also improved. Mengücekliler were loyal to this state in the early stages of their declaration because they contributed to the Seljuks State of Turkey in the process of its establishment. In this way, they have made the dominated Erzincan region one of the leading regions of the era

economically and socially. The region was destabilized, both economically and socially regressed, as Beylik Selçuklu opposed his rule. Social and political disorders have brought about the end of the gentleman. Erzincan, in his rule of Seljuks, has been reorganized and restored to the old welfare level.

Keywords: Erzincan, History Geography, Mengucheks, Seljuks, Social life, Economic life.

ÖN SÖZ

Çalışmamızda Türkiye Selçuklu dönemi Erzincan'ı ele alırken faydalandığımız kaynakları çalışmamızın ilk bölümüyle ortaya koyduk. Bu eserleri yazıldıkları dillere ve içeriklerine göre ayırdık. Öncelikle eserleri olaylara bakış açılarının farklılığından dolayı dinî olarak İslam kaynakları ve Hıristiyan kaynakları olarak ayırdık. İslam kaynaklarını Arapça, Farsça ve Türkçe olarak ayrı ayrı inceledik. Hıristiyan kaynaklarını ise hem mezhebî hem de dil açısından Ermeni ve Süryani kaynakları şeklinde tasnif ettik. Her dildeki eserlerin tarih araştırmalarındaki önemi hakkında bilgi verdik. Daha sonra araştırma sahamız ile ilgili bilgi veren hem bölgeye bizzat gelen hem de gelmemesine rağmen bu gölgedeki siyasi yapı hakkında bilgi veren seyahatnameleri tanıttık.

İstifade ettiğimiz kaynakların tanıtılmasından sonra araştırmamız bir coğrafi bölgenin muayyen bir dönemini içermesi açısından olayların daha iyi anlaşılması dolayısıyla araştırma sahamızın genel fiziki yapısı hakkında bilgi vermeyi uygun bulduk.

Araştırmamızın coğrafi alanını açıkladığımız kısımdan sonra asıl konumuz olan Selçuklu tarihine geçmeden önce Selçuklu fetihlerini daha iyi anlayabilmek için Selçuklu fethi öncesi bölgemizin siyasi yapısına kısaca değinmeyi uygun bulduk.

Erzincan'ın adını, kuruluşunu, iklim ve bitki örtüsünü, ekonomik faaliyetlerini, üretilen ve ihraç ettiği ürünleri, farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmasını ve her uygarlıktaki kültürel ve sosyal yapısını incelemeye çalıştık.

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar olan geçiş güzergâhları üzerinde bulunması Erzincan'ı Anadolu için ayrıca önemli merkez haline getirmiştir. Erzincan ve çevresi birçok olayın da gerçekleştiği bir bölge olmuştur. Bu sebeple Erzincan Anadolu Tarihi ve bilhassa Selçuklular tarihi açısından önemini anlatmaya çalıştık.

Erzincan ve çevresi tarihine ait birçok çalışma yapılmıştır. Biz ise bu çalışmada Selçuklular zamanında Erzincan şehrinin siyasi tarihinin yanı sıra bölgenin iktisadi ve içtimai tarihi ele alarak meseleyi sosyo-kültürel tarih açısından da değerlendirdik.

Çalışmamızda mümkün mertebe olaylara çok yönlü bakmaya gayet ettik. Olayların bütün kaynaklardan doğrulanması hususuna azami özen göstermeye çalıştık.

Bu çalışmamın her aşamasında bana yardımcı olan ve tezimi yazma esnasında engin kütüphanesinden istifade etmemi sağlayan sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Hayatım boyunca desteğini hiç üzerimden eksik etmeyen bana her türlü maddi ve manevi desteği vererek, eğitip yetiştiren, üzerimde hiçbir zaman ödeyemeyeceğim hakları bulunan sevgili annem Nazife KILIÇ, babam Mehmet KILIÇ'a, hep yanımda olan en büyük destekçim ağabeylerim Recep KILIÇ ve Resul KILIÇ'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bu süreçte beni yalnız bırakmayarak yardımlarını esirgemeyen sevgili eşim Ahmet TOKGÖZ'e ve tezin her aşamasında benim kahrımı çeken her türlü yardımda bulunan dostum Zeynep TEL'e teşekkür ederim. Tezimin en son aşamasında benimle yakinen ilgilenen ve yardımlarını benden esirgemeyen sevgili arkadaşım Sultan PAÇACI VURGUN'na çok teşekkür ederim.

Rüveyda TOKGÖZ

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	1
KAYNAKLAR	1
1. İslam Kaynakları	1
1.1. Arapça Kaynaklar.....	1
1.2. Farsça Kaynaklar	4
1.3. Türkçe Kaynaklar	10
2. Hristiyan Kaynakları	12
2.1. Süryani Kaynaklar	12
2.2. Ermeni Kaynaklar.....	13
3. Seyahatnâmeler	14
BİRİNCİ BÖLÜM	16
ERZİNCAN’IN TARİHİ COĞRAFYASI VE TÜRKİYE SELÇUKLU HAKİMİYETİ ÖNCESİ SİYASİ DURUMU	16
1.1.Erzincan’ın Tarihi Coğrafyası.....	16
1.2. Türkiye Selçuklu Hâkimiyeti Öncesi Siyasî Durumu	20
1.2.1. Mengücekliler Öncesi Erzincan	20

1.2.2. Mengücekliler Zamanında Erzincan	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
TÜRKİYE SELÇUKLULARI HÂKİMİYETİNDE ERZİNCAN	31
2.1 Türkiye Selçuklu İktisat Devrinde Erzincan.....	31
2.1.1. Erzincan ve Kemah'ta Mengücekliler Hakimiyetinin Sonu.....	31
2.1.2. Alâeddîn I. Keykubâd Devri(1220-1237)	34
2.1.3. Yassıçemen Savaşı (10 Ağustos 1230)	50
2.2. Türkiye Selçuklu İktisat Devrinde Erzincan.....	60
2.2.1. Gıyâseddîn II. Keyhüsrev Devri.....	60
2.2.2. Köseadağ Savaşı.....	67
2.2.3. İzzeddîn II. Keykavûs Devri	73
2.2.4. Pervâne Mû'ineddîn Süleyman'ın Tahakkümü Devri.....	79
2.3 Türkiye Selçuklu İktisat Devrinde Erzincan.....	84
2.3.1. Pervâne Mû'ineddin Süleyman Sonrası	84
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	90
TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ HÂKİMİYETİNDE ERZİNCAN VE ÇEVRESİNDE İKTİSADÎ VE İÇTİMAÎ DURUM	90
3.1 İktisadî Durum	90
3.2. İctimaî Durum	97
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR

Belleten	: Belleten Dergisi
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Neşr	: Yayınlayan, Yayına Hazırlayan
s	: Sayfa Sayısı
S	: Sayı
TAD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
TDAY Belleten	: Türk Dil Kurumu, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

KAYNAKLAR

1. İslam Kaynakları

1.1. Arapça Kaynaklar

Araştırmamız Selçuklular, Doğu Anadolu Türk Beylikleri, Hârezmşâhlar ve Moğollar dönemi Doğu Anadolu tarihini kapsamaktadır. Doğu Anadolu’da ilk İslam fütuhâtı, bölgede Arap-Bizans mücadelesi, Selçuklu fethi öncesi siyasî durum, Selçukluların kuruluşu, Bizans İmparatorluğu’nun elinden Anadolu’nun alınması ile ilgili Irak ve Suriye tarihçilerinin eserleri Arapça kaleme alınmıştır. Özellikle Selçukluların Anadolu’yu fethiyle ilgili en önemli eserler Arap dili ile yazılmıştır. Selçukluların Abbâsîler, Eyyûbîler, Hârezmşâhlar ve Moğollar ile ilişkilerinin en önemli kaynaklarının dili Arpaçay’dır. Hatta Moğolların Anadolu’yu istilasıyla işin içine Farsça kaynakların girmesinden önce konumuzla ilgili hemen hemen bütün İslam kaynakları Arapça idi. Bu nedenle çalışmamızda Arapça kaleme alınmış bazı eserler ve müellifleri hakkında bilgi verilecektir.¹

Mir’âtü’z-Zamân fî Târîhi’l-Âyân: Sıbt İbnü’l-Cevzî, Şemsüddîn Ebû’l Muzaffer Yusûf b. Kızıoğlu b. Abdullâh tarafından vücuda getirilen bu eser yaradılıştan yazarın ölüm tarihine 654/1256 kadar gelmektedir.² Yazar 582/1186 yılında Bağdâd’da dünyaya gelmiştir. Bağdâd’da Abdülmün’im b. Kelb, Ebu Muhammed Abdulaziz, Yahya b. Esed el-Ezcî gibi bilginlerden ders görmüştür. Daha sonra Musul’a giderek Ebû Tahir Ahmed, Ebu’l-Kasım Abdülmühsin,

¹ Ortaçağ Türk Tarihinin kaynak eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1985, s. 176-261; Mehmed Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, VII/27, Ankara 1943, s. 379-522; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, (Nşr. Refet Yinanç), TTK, Ankara 2013, s. 391-400.

² *Mir’âtü’z-Zamân fî Târîhi’l-Âyân*’da Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), TTK, Ankara 2011; “*Mir’âtü’z-Zaman fî Tarihi’l-Âyan* (Kayıp Uyûnü’t-Tevârih’ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)”, (Nşr. Ali Sevim), *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992, s. 1-260; Ali Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî”, *DİA*, 37, İstanbul 2009, s. 87-88.

Cemalüddin Mahmud gibi devrin ileri gelen alimlerinden dinî ve edebî dersler almıştır. Daha sonra dedesi vefat edince Bağdâd'dan ayrılarak Eyyûbî yönetimindeki Dımaşk'a gidip yerleşmiştir. Böylece Irak ve Suriye'nin seçkin alimlerinden dersler alarak dinî, edebî ve tarih bilimlerinde yüksek eğitim görerek öğrenimini tamamlamıştır. Eyyubi hükümdarı Melikülmüazzam İsa ve Meliküleşref ile birlikte 607/1210-11 yılında Haçlılara karşı düzenlenen Nablus Harekâtına katılmıştır. Bu hareket zafer ile sonuçlanmıştır. Fakat müellifimiz, Sıbt İbnü'l-Cevzî, kalın bağırsak iltihabı hastalığına yakalanmış, daha sonra da bu hastalıktan 21 Zilkade 654/1257'de vefat etmiştir.³ Müellifimiz Sıbt İbnü'l-Cevzî, din bilimleri ile ilgili eserlerinin yanı sıra *Mir'âtü'z-Zaman fî Târîhi'l-Âyân* adlı Arapça büyük bir eser kaleme almıştır. Bu eser, diğer genel vakayinameler gibi yaradılıştan başlayarak, 654/1256-57 yılına, yani müellifin ölümüne kadar vuku bulan olayların rivayetlerini kapsamaktadır. *Mir'âtü'z-Zaman*'ın biri kısaltılmış, diğeri ayrıntılı olmak üzere, iki versiyonu vardır. Bu iki versiyonun özellikle XII. Ve XIII. Ciltleri bu kısaltmaların kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir.⁴

Câmiu'd-Düvel (Sahâifü'l-Ahbar fî Vekayi'il-A'sar): Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah tarafından yazılan bu eser bir İslâm tarihi niteliğindedir.⁵ *Câmiu'd-Düvel* adlı bu eser, Müneccimbaşı Tarihi olarak da bilinmektedir. Genel İslâm ve Türk tarihi olan eserin önemi hemen anlaşılmış ki yazılışından 30 sene sonra, Damat İbrahim Paşa'nın gayreti ile Şair Nedim başkanlığındaki bir heyet tarafından *Sahâifü'l-Ahbâr* adıyla Türkçeye çevrildikten sonra, eserin aslı uzun süre unutulmuş ve son zamanlara kadar çoğunlukla Türkçe tercümesi kullanılmıştır. Fakat kullanılan bu Türkçe tercüme *Sahâifü'l-Ahbâr*, asıl Arapça metne bağlı bir tercüme olmadığından, eksik, hatalı ve tam bir tercümeden yoksun olması nedeniyle bundan yararlanmanın ilmi bakımdan mahzur görülmüş, eserin Arapça aslının tamamının

³ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân*, s. 1-2.

⁴ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân*, s. 2-3.

⁵ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (1113/1702), *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fî Vekayil Asar)*, *Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I; *Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, II, (Nşr. Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001; Müneccimbaşı, *Şeyh Ahmed Dede Efendinin "Sahayif-ül Ahbar Fi Vekay-il Asar Yahut Camiüd Düvel" Adlı Eserinden "Anadolu Selçukleri" Fasikülü*, (Çev. Hasan Fehmi Turgal), Türkiye Basımevi, İstanbul 1939.

tercüme edilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştur.⁶ Müneccimbaşı, XVII. yüzyılda yaşamış büyük bir Türk âlim, mutasavvıf ve tarihçidir. Babası Lütfullah, Konya'nın Ereğli ilçesindendi. O devirde bölgede düzenin bozulması yüzünden Selanik'e göç edip burada çulhalcılıkla geçimini sağladı. Müellif Selanik'te doğdu. Bir müddet babasının yanında çalıştı. Daha sonra babasının da mesleği olan çulhalcılığı bırakarak, Selanik Mevlevihanesi şeyhi Mehmet Efendi'ye bağlanarak Mevlevi oldu.⁷ *Câmiu'd-Düvel*, genel Dünya tarihi olup insanlığın yaradılışından başlayarak 476/1083 yılına kadar vuku bulan olayları yazmaktadır. Eserin ön sözünde zaman kavramına, tarih kelimesinin sözlük ve terim manalarına, tarih ilminin tarifine, konusuna, amaçlarına tarihçinin özelliklerine, tarihçide bulunması gereken özelliklere önemle işaret edilmektedir. Müellif Müneccimbaşı insanlığın yaradılışından başlayarak olayları ayrı devletler şeklinde anlatmıştır. İslâm'ın doğuşundan beri vuku bulan olayları anlatırken de hicri tarihi esas almaştır. Büyük devletlerin tarihlerini yazdığı gibi, dünya ve İslâm tarihi yazan birçok tarihçinin eserlerinde yer almayan küçük devletçiklerin, hatta çok kısa ömürlü olan ufak kabilelerin tarihlerine bile yer vermiştir. Bu hususta onun eseri tarihimiz açısından çok önemli bir yeri kapsamaktadır.⁸

El-Kâmil fî't-Tarih: Ebû'l-Hasan İzzeddîn Alî b. Esîreddîn Muhammed b. Muhammed Eş-Şeybânî El-Cezerî tarafından yazılan bu eser Ortaçağ İslam tarihçiliğinin en önemli eserlerinden birisini teşkil etmektedir.⁹ Yazar 555/1160 yılında Cizre'de dünyaya geldi. Babası Zengî Atabegliğinin hizmetinde bulundu. İbnü'l-Esîr'in babası çocuklarının eğitimi için Cizre'den Musul'a gitti. Müellifimiz İbnü'l-Esîr, babası gibi Zengî Atabegliğinin ve Eyyûbîlerin hizmetinde bulundu.

⁶ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 15.

⁷ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 17.

⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, s. 29-30.

⁹ *el-Kâmil Fî't-Târih Tercümesi*, I-X, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydın), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008; *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi: Siyasi-Ekonomik - Sosyal*, (Çev. Murat Temelli), Ark Kitapları, İstanbul 2013; Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-Esîr'e Göre Selçuklular'ın Tarih Sahnesine Çıkışları", Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 187-214.

630/1233 yılında Musul'da vefat etti.¹⁰ Eserinde yaradılıştan 628/1230 yılına kadar vuku bulan olayları zaman mefhumuna bağlı tarihi sıra çerçevesinde anlatmaktadır. Genel bir insanlık tarihi niteliğindedir. Yazarın, Türkiye Selçukluları, Zengî Atabegliği, Eyyûbîler, Hârezmşâhlar ve Moğol istilasası gibi önemli olaylara kendisi bizzat şahit olması eserini tarihimiz açısından daha fazla değerli kılmaktadır.

1.2. Farsça Kaynaklar

Selçukluların İran'a hâkim olmaları, Gazneliler ile mücadeleleri, Doğu Anadolu hâkimiyetleri özellikle Moğolların İran ve Anadolu'ya hâkim olmalarından sonra Farsça kaynaklar önem kazanmıştır. İlhanlıların son dönemleri, İlhanlı sonrası Doğu Anadolu'da Moğol ve Türkmen hâkimiyeti zamanında bölgede kaleme alınmış eserlerin dili Arapça'dan Farsça'ya kaymıştır.¹¹

El-Evâmirü'l-Alâ'îye fî'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk Nâme): İbn Bîbî, Nâsireddîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî tarafından kaleme alınan eser, Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynağı olarak nitelendirilmektedir.¹² Aslen İran'ın Rugad şehrinden olan İbn Bibi'nin hayatı hakkında bilgilere bu eser sayesinde ulaşmaktayız. Annesi İbn Münecime, Nişabur'da şafii cemaatinin reisi Kemaleddin Simnani'nin kızıdır. İbn Bibi annesinin ilmi sayesinde dönemin sultan ve emirlerinden itibar gördüğünü ve bu dönemde çok az kadının ilimle uğraşmasından dolayı kendisine hayranlık duyulduğunu kaydetmiştir. Babası ise Cürcan şehrinin ileri gelenlerinden olan Mecdüddin Muhammed Tercüman'dır. Hârizmşah Alâeddin Muhammed döneminde (1200-1220) münşi olarak çalışmıştır. Yassı Çemen Savaşı'nın ardından önce Dımaşk'a (Şam) daha sonra I. Alâeddin Keykûbâd'ın daveti üzerine Konya'ya gelip Anadolu

¹⁰ İbnü'l-Esîr'in hayatı ve eserleri hakkında ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", DİA, 21, İstanbul 2000, s. 26-27.

¹¹ Mustafa Demir, "İslam Ortaçağ'ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *AÜTAED*, 34, Erzurum 2007, s. 255-273; H. İbrahim Gök, "Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, Ankara 2006, s. 147-163.

¹² İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'îye fî'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuknâme)*, II, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014; *Selçuknâme*, (Çev. Mükrimin Halil Yinanç), (Nşr. Refet Yinanç - Ömer Özkan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmişlerdir.¹³ 1233-1234 yılından itibaren Konya'da "divan kâtibi" olarak görev yapmış, yine bu dönemde Bağdat'a, Şam'a, Moğol karargâhına ve Alamut'a elçi olarak gönderilmiştir. Bu görevinden dolayı "Tercüman" lakabını almış ve Mart 1272'de vefat etmiştir. İbn Bibi, Anadolu Selçuklu Devleti'nde babasından miras kalan emirlik unvanını alarak Emir Nasireddin adıyla anılmış ve "Darü'l-inşa-yi saltanat" veya "divan-ı tuğra" reisliğine getirilmiştir. Daha sonra Moğolların Anadolu'nun yönetimi için tayin ettiği Sahib Divan Şemseddin Cüveyni ile tanışıp, Sahib Divan'ın kardeşi olan Alaaddin Ata Melik Cüveyni ile de Bağdat'ta görüşmüştür.¹⁴ Anadolu Selçuklu Devleti tarihi için büyük bir öneme sahip olan *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* eseri isminde yer alan *Alâ'iyye* kelimesinin ilki İlhanlıların büyük devlet adamı ve tarihçisi olan Alâeddin Ata Melik Cüveyni'ye, ikincisi ise Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Alâeddin Keykubâd'a nispetle kullanılmıştır. İbn Bibi, Ata Melik Cüveyni'nin kendisinden Rum ülkesinin fethinden başlamak üzere bir Anadolu Selçuklu tarihi yazmasını istediğini belirtmiştir.¹⁵ Eser, II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın, oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht tayin etmesi ile başlar ve II. Gıyaseddin Mesûd'un Abaka Han'ın huzuruna çıkması ile son bulur. Eserde özellikle I. Alâeddin Keykubâd dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Eser ilk defa Adnan Sadık Erzi tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiş daha sonra Mürsel Öztürk tarafından iki cilt halinde Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserde bazı kronoloji hataları olmasına rağmen Türkiye Selçuklu tarihi için son derece önemli bir eserdir. Olayları anlatırken tarihlendirme yönü zayıftır. Fakat diğer olaylar fazlasıyla teferruatlıdır. Özellikle Hârezmşâhlar, Eyyûbîler, Moğollar ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Doğu Anadolu siyaseti ile alakalı hususlar ayrıntılı olarak yazılmıştır. Doğu Anadolu'daki Selçuklu Devlet adamlarının haltercümeleri için de önemli bir kaynaktır.

¹³ Abdülkerim Özeydin, "İbn Bibi", *DİA*, 19, İstanbul 1999, s. 379.

¹⁴ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 1-3.

¹⁵ Özeydin, "İbn Bibi", s.379.

Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr (Tezkîre-i Aksarâyî): Aksaraylı Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed tarafından kaleme alınmıştır.¹⁶ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî tarafından kaleme alınmıştır. Aksarayî nisbesi onun Aksaraylı olduğunu göstermektedir. Aksarayî'nin hayatı hakkında kısıtlı bulunan bilgileri eserinden çıkarmaktayız. Eserinde sıkça ayet, hadis Arapça şiir ve sözlerden faydalanması onun Arapçayı çok iyi bildiğini ve iyi bir tahsil gördüğünü göstermektedir. İlhanlı hükümdarları Abaka ve Argun dönemlerinde Anadolu'daki İlhanlı hazinesinde naiplik yaptı, Danişmendli ilinin yönetimi görevinde bulunan Mucirüddin Emîrşâh'ın da 1301-1302 yılına kadar maiyetinde bulundu. Daha sonra İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından Anadolu'daki vakıfların mütevelliliğine getirildi ve bir müddet de Aksaray Kalesi'nin muhafızlığını yaptı.¹⁷

Müsâmeretü'l-Ahbâr, İbn Bibi'nin *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye* eserinden sonra Anadolu Selçuklu tarihini öğrenmemiz açısından en önemli kaynaklardan biridir. 723/1323 yılında, İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın Anadolu'nun hükümdarlığına tayin ettiği Emir Çoban Noyan'ın oğlu Timurtaş Noyan'a ithaf edilmiştir.¹⁸ Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam âleminde yaygın olan Rumi, Arabî, Yezdicird ve Celali takvimlerinden bahseder. İkinci bölüm Hazreti Peygamberden başlayarak Hulefa-i Raşidin, Emevi ve Bağdat'ın alınmasına kadar Abbasi halifelerinden bahseder. Üçüncü bölüm Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Irak-ı Acem'de yıkılışına ve Anadolu Selçuklularından II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait tarihi olayları aktarır. Dördüncü bölüm ise Anadolu Selçukluları tarihinin XIII. yüzyılın birinci yarısından XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar meydana gelen olayları aktarır. Tarih bakımından en

¹⁶ Aksarayî, *Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed (720/1320), Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr (Tezkîre-i Aksarâyî), Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, (Nşr. Osman Turan), TTK, Ankara 1999; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000; Aydın Taneri, "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri", *TAD*, IV/6-7, Ankara 1968, s. 127-171.

¹⁷ İsmail Aka, "Kerîmüddin Aksarayî", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 293

¹⁸ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Yayınları, Ankara 2000, s. XIV.

önemli kısım bu bölümdür. Tarih kitabı niteliğindeki eser, Moğol istilasını altındaki Anadolu'nun özellikle mali yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Tabakât-ı Nâsirî: Kadî Minhâceddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâceddîn Muhammed b. Minhâceddîn Osman b. İbrahim b. İmam Abdülhalik Cûzcânî tarafından yazılan bu eser Hindistan bölgesi tarihçiliğinin en önemli eserlerindendir.¹⁹ Müellif 589/1193 yılında Lahor'da dünyaya geldi. Gurlular Devleti'nin birçok ilmî kurumunda hizmet etti. Üç kere Delhi Baş Kadılığı görevini yürüttü. 659?/1262? yılından sonra vefat ettiği bilinmektedir. 659/1261 yılında eserini tamamladı. Gurlular Devleti'nde üstlenmiş olduğu önemli görevlerden dolayı eseri çok önemlidir. Özellikle Irak, Suriye ve Mısır sahaları kaynaklarının aksine Türk Boyları hakkında daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Eser Selçuklular, Eyyûbîler, Hârezmşâhlar ve Moğol tarihi için birinci el kaynak mahiyetindedir. Celâleddîn Mengübürtî'nin maceralı yaşamı ile ilgili bilgiler araştırmamız için hayati öneme sahiptir.²⁰

Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Mîrhând, Mîr Seyyîd Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (904/1498) tarafından vücuda getirilen bu eser genel dünya tarihi niteliğindedir.²¹ Mîrhând ismi ile şöhret bulmuş olan müellifimiz Timurlular devri tarihçilerindendir. 837/1433-1434 senesinde Belhî nisbesinde anlaşıldığına göre Belh'te doğmuştur.²² Eser 7 ciltten meydana gelmektedir. Bu eser müellifimizin hocası olan Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmiştir. Yazar, eserini vücuda getirirken kendi zamanına kadar yazılmış olan tarih kitaplarının çoğunu inceleyerek kaleme almıştır.

¹⁹ Cûzcânî, Ebû Ömer Minhâceddîn Osmân b. Muhammed Sirâceddîn (660/1262), *Tabakât-ı Nâsirî*, (Nşr. Abdülhayy Habîbî Kandahârî), I-II, Kandahâr 1328/; *Encümen-i Târih-i Afganistan*, Kâbil 1342/19632.

²⁰ A.S. Bazmee Ansarı, "Cûzcânî, Minc-ı Sirâc", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s.98-99.

²¹ Mîrhând, Mîr Seyyîd Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (904/1498), *Târih-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, I-XI, (Nşr. Abbâs Pervîz), Merkezî Hayyâm, Tehrân 1338/1960; I-II, (Nşr. Abbâs Zeryâb), Müessesesi Hayyâm ve İntişârât-ı Pirûz, Tehrân 1375; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* *Tabaka-i Selçûkiyye*, (Çeviren: Erkan Göksu), TTK, Ankara 2015;

²² Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 1.

Bu bakımdan Mîrhând'ın bizzat tanıklık ettiği döneminin anlatıldığı altıncı cilt ve torunu Hândemîr tarafından yazıldığı bilinen yedinci cilt hariç, bir derleme niteliğinde olduğu söylenebilir.²³ 7 cilt olan bu eserin birinci cildinde tarihin faydaları anlatılmış ve eserin hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar zikredildikten sonra yaradılıştan başlayarak Peygamberler tarihi ve İslamiyet'ten önceki İran tarihi anlatılmıştır. İkinci cildinde ise Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemi anlatılmıştır. Üçüncü Emevî ve Abbasî halifelerinden, dördüncü ciltte Selçuklular ve Hârezmşâhlar gibi Abbasîlerin çağdaşı olan sülalelerden, beşinci ciltte; Cengizhan ve sonrası anlatılırken, altıncı ciltte Timur ve sonrası son cilt olan yedinci ciltte ise Hüseyin Baykara, Bedîrû'z-zamân Mirza ve Özbek Hanı Şeyhbânî Han devirleri hakkında bilgi vermektedir.²⁴

Tarih-i Âl-i Selçuk: Selçuknâme: Farsça olarak yazılan bu eser, yazarının bilinmemesi nedeni ile “Anonim” olarak tanınmaktadır. Selçukluların tarih sahnesine çıkışından, Türkiye Selçuklularının yıkılışına, hatta 765/1363 yılına kadar vuku bulan tarihi olayları anlatan bu eser Selçuklu hanedanının tarihini anlattığı için Selçuknâme olarak adlandırılır. Eserin en önemli özelliği, Türkiye Selçukluları ve Beylikler devri için değerli ve hakiki kaynaklardan biri oluşudur.²⁵

Tarih-i Cihangüşa: Alâeddîn Atâ Melîk b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed Cüveynî tarafından kaleme alınan eser İlhanlı dönemi İran tarihçiliğinin önemli eserlerinden biridir.²⁶ Müellif, 623/1226 yılında Bağdad'da dünyaya geldi. Ataları sultan Sencer döneminde Büyük Selçuklu Devleti hizmetinde bulundular. Müellifin babası Bahâeddîn Muhammed, hem Hârezmşâhlıların hem de İlhanlıların hizmetinde çalıştı ve vezirliğe kadar yükseldi. 651/1253 yılında Irak ve Yezd

²³ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. XIII.

²⁴ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, s. XIII.

²⁵ Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Selçukname)*, (Çev. Halil İbrahim Gök-Fahredden Coskuner), Atif Yayınları, Ankara 2014, s. 8-12.

²⁶ Cüveynî, Alâeddîn Atâ Melîk b. Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed (681/1283), *Kitâb-ı Târîh-i Cihân-Guşây, I, Der Târîh-i Çengîz Hân ve Â'kâb ve tâ Gûyûk Hân*, Leiden 1329/1912; II, *Der Târîhi Hârezmşâhiyân*, Leiden 1334/1916; III, *Der Târîh-i Mengû Kâ'ân ve Hûlâgû ve İsmâ'îliyye*, (Nşr. Mîrzâ Muhammed b. Abdülvehhâb Kazvînî), E. J. Brill, Leiden 1355/1937, 19582 ; , Tehrân 1375/; *Tahrîr-i Nev ez Târîh-i Cihanguşây* (Nşr. Mansur Servet), Müesses-e İntişarat-ı Emir Kebir, Tehrân 1362/1983.

valiliğine atandı. Yazarımız ise babasının İlhanlı Devleti hizmetindeki görevlerinden dolayı çok iyi bir tahsil gördü. Genç yaşta Moğol hizmetine girdi ve birkaç kez Karakurum'daki Büyük Han'ın yanına gitti. Hülâgû, İran'a gelince onun hizmetine girdi. Bağdad işgalinde ve Alamut'un ele geçirilmesinde Hülâgû'nün yanında idi. Alamut'taki bazı kitapları yağmadan kurtararak eserinde kullandı. Kardeşi Şemseddîn Muhammed'in İlhanlı vezirliğine getirilmesi ile nüfuzu daha da arttı. Irak işleriyle görevlendirildi. 679/1281'de Abaka Han döneminde malları müsadere edildi. 681/1283 yılında vefat etti. Cüveynî'nin eseri yazarının ailesinin ve kendisinin Büyük/Cengizli Moğollar ve İlhanlı Devleti'nin idaresinde üstlenmiş oldukları görevlerden dolayı paha biçilemez bir seviyededir. Moğolların yaşantısı, Moğol istilasısı, Hârezmşâhlar, Türkiye Selçukluları, Abbâsîler, Eyyûbîler ve Memlûklular tarihi için çok önemlidir. Araştırmamız tüm bu devletleri kapsadığı için bizim için de birinci el kaynak hükmündedir.²⁷

Camiü't-Tevarih: Reşîdeddîn Fazlullah, İbn-i İmâdüddeve Ebû'l-Fazl b. Ebû'l-Hayr Hemedânî tarafından kaleme alınan eser bir dünya tarihi mahiyetindedir. Müellif 646/1248 yılında Hemedan'da dünyaya geldi. İran'ın Moğol istilasının yaralarını silmeye ve toparlanmaya başladığı bir dönemde İlhanlıların hizmetine girdi. 1298 yılında İlhanlı Devleti vezaretine getirildi. Onun 30 yaşından önce Yahudi olduğu ve daha sonra Müslüman olduğuna dair söylentiler mevcuttur. 703/1303 yılında Gazan Han'ın Şam seferine iştirak etti ve 704/1304 yılında Gazan Han tarafından tarih yazıcılığı ile görevlendirildi. 704/1304 yılında sâhib-i dîvân oldu ve devlet içindeki etkinliği arttı. 716/1316 yılında Olcaytu Han'ın vefatından sonra 717/1317 yılında vezaret ortağı Tâceddîn Alişâh tarafından bir siyasî manevra ile görevinden azledildi. Nihayet emîr Çoban tarafından yapılan sorgudan sonra 718/1318 yılında oğlu İzzeddîn İbrahim ile beraber idam edildi. Müellifin eseri, Suriye ve Irak tarihçiliğinin aksine Türk ve Moğol tarihi merkezli kaleme alınmıştır. İlhanlı Devleti tarafından ısmarlama suretiyle resmî ideolojinin bir yansıması mahiyetindedir. Genel İslam kaynaklarının aksine Türk ve Moğol kültürüne ait önemli bilgi ihtiva etmektedir. Selçuklular, Moğollar, Abbâsîler ve Orta Doğu'daki

²⁷ Orhan Bilgin, "Cüveynî, Ata Melik", *DİA*, C.8, İstanbul, 1993, s. 140-141.

İslam tarihçileri açısından öneme haizdir. Orta Asya tarihi açısından da önemli tarihî bilgiler içermektedir. Eser sadece Reşîdeddîn Fazlullah'a ait olmayıp yazımına bazı tarihçiler de yardım etmiştir.²⁸

Menâkibü'l-Ârifîn: Şemseddîn Ahmed el-Ârifî el-Eflâkî (762/1360) tarafından kaleme alınmıştır.²⁹ Asıl adı Ahmed olup daha çok Eflâkî nisbesiyle tanınır. Ârifî nisbesi ise Mevlânâ'nın oğlu Ulu Ârif Çelebi'ye bağlı oluşundan gelmektedir. Eski kaynakların hiçbirinde ailesi, adı, doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur. Hayatına dair bilgiler, *Menâkibü'l-Ârifîn*'deki kendisiyle ilgili dolaylı bilgilerden ibarettir. Sultan Veled'i (ö. 1312) gördüğüne ve 1360'ta öldüğüne göre, 1286-1291 yılları arasında doğduğu tahmin edilebilir. Ayrıca babasının Altın Orda Devleti'nin başşehri Saray'da öldüğünde kendisine büyük bir servetle birlikte kitaplar bıraktığına bakılarak da kültürlü bir aileden geldiği söylenebilir.³⁰ Eseri Moğol istilasî dönemi Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi açısından öneme haizdir. Koyu bir Mevlevî taraftarı olması hasebiyle Anadolu'da Moğol baskısına boyun eğmeyerek istiklal mücadelesine girişen Türkmenlere ve onların şehir hayatı içerisinde yer alan temsilcileri olan Ahilere bakış açısı taraflıdır. Hatta Türkmenler ve Ahiler hakkında sarf ettiği bazı ifadeler tahkir ve tezyif ihtiva etmektedir. Eserinde Mevlevîlerin olağan üstü olaylarından bahsetmesi ilmî değerini düşürse de içtimaî tarih açısından önemlidir. Zira eser Moğol hâkimiyeti dönemi Türkiye'sine Mevlevî bakış açısını yansıtmaktadır.

1.3. Türkçe Kaynaklar

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ile beraber özellikle göçebe yaşam tarzı yerine yerleşik hayatı seçmelerinden sonra İslamiyet'in de medenî bir yaşam tarzına

²⁸ Ahmed Ateş, "Câmi' al-Tavârih Tenkidi Munâsebeti ile", *Belleten*, XXV/97, Ankara 1961, s. 29-61; *Cami'ü't-Tevârih*, Selçuklu Devleti (II/5), (Çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

²⁹ Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Ârifî (762/1360), *Menâkibü'l-Ârifîn (Metin)*, I-II, (Nşr. Tahsin Yazıcı), TTK, Ankara 19762; *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafindakiler)*, I-II, (Çev. Tahsin Yazıcı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1987; I-II, MEB, İstanbul 2001; Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006; Aydın, Taneri "Türkiye Selçuklular'ın Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Âriflerin Menkıbeleri", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, MEB, İstanbul 1971, s. 413-464.

³⁰ Tahsin Yazıcı, "Ahmed Eflakî", *DİA*, C.8, İstanbul, 1989, s.62.

uygun olması (medenî bir din olması) Türklerin kendi dillerini unutmalarına ve Arapçaya, İran coğrafyasına hâkim olduktan sonra ise Farsçaya meyletmelerine sebep olmuştur. Türkler muhtelif dönemlerde İslamiyet’i kabul ederek Orta Asya’dan batıya göç etmekle tarihin seyrini değiştirirken başka bir deyişle tarih inşa ederken onları bir yabancı gözüyle gören Araplar ve Farslar, Türk devletlerinin bazı kademelerine intisab etmekte birbirlerileri amansız bir şekilde yarışmaktaydılar. Bu unsurlar Türklerin tarihlerini kendi dilleri ile yazdılar. Türkler göçebelikten yerleşik hayata geçince anlatı gelenekleri de sözlü kültürden yazılı kültüre inkılab etti. Samanoğulları, Selçuklular, Gazneliler, Doğu Anadolu Türk Beglikleri, Selçuklu Atabeglikleri, Moğollar, Eyyûbîler ve Memlûklular döneminde Türkler ile alakalı eserler kâmilten Arapça ve Farsça ile yazıldı. Moğol istilasını ile Anadolu’nun batısına yoğun bir Türkmen göçü vuku buldu. Bu da mezkûr bölgedeki Türkmenlerin Arap ve Fars kültürlerinin menfî etkilerinden korunmalarını sağladı. Batı Anadolu Türkmen geleneğinin içinden filizlenen Osmanlılar beglikten devlete geçiş sürecinde sadece kendi tarihlerini inşa etmekle kalmadılar aynı zamanda kendi dilleri ile dinlerinin alfabesini kullanarak tarihlerini yazmaya başladılar.³¹

Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi): Yazıcızâde Ali tarafından yazılan bu eser Ortaçağ Türkiye tarihi için büyük bir öneme sahiptir.³² Yazıcızâde’nin hayatı ile ilgili bilgiler neredeyse yok gibidir. Fakat Yazıcızade Ali ile aynı dönemde yaşayan aynı ortamda bulunan ve aynı işi yapan Yazıcızâde ailesinin bir ferdi olduğu henüz tekzip edilmemiştir. II. Murad dönemi Arapça ve Farsçadan yapılan çalışmalar ile Türklük şuurunun, ilim, kültür ve sanat çalışmalarının yüksek bir seviyeye ulaştığı dönemdir. Yazıcızâde Ali, eserini II. Murad’ın isteği üzerine kaleme almıştır. 827/1424 yılında eseri tamamlamıştır. 680/1282 yılında İbn Bîbî tarafından kaleme alınan *El-Evâmirü’l-Alâ’iye fi’l-*

³¹ Türk tarihinin Türkçe kaynaklarından öğrenilmesinin önemi hakkında ayrıca bkz. Helmuth Scheel, “Türk Tarihinin Tetkiki Bakımından Türkçe Vesikaların Ehemmiyeti”, *TM*, VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 48 55.

³² Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi)*, (Giriş - Metin - Dizin), (Nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009; Amil Çelebioğlu - Kemal Eraslan, “Yazıcıoğlu”, *İA*, XIII, s. 363-368; Kemal Eraslan, “Yazıcı-zâde’nin Oğuz-nâmesi”, *TDAY Belleten* 1992, Ankara 1995, s. 29-35.

Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk Nâme)'nin Türkçe tercümesidir. Esasen esere yapmış olduğu ilavelerin çokluğu ve orijinalliği tercümeyle esas alınan eser kadar önemli olmasını sağlamıştır. Çünkü esere eklenen Oğuzname bölümü aslında mevcut değildir. Müellif bu kısmı yazarken Reşideddîn Fazlullah'ın *Camiü't-Tevarih* adlı eserinden yararlanmıştır. İkinci bölümde ise Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarından, millî devletlerini kurmalarından ve Irak Selçukluları tarihinden ibarettir. Üçüncü bölüm ise İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâ'îye fî'l-Umûri'l-Alâ'îye* adlı eserinin tercümesinden ibaret olup en hacimli bölümdür. Gıyâseddîn I. Keyhüsrev ile başlar. Müellif bu kısımda İbn Bîbî'nin Alâeddîn Ata Cüveynî'yi methettiği kısımları çıkararak yerlerine II. Murad'ı öven kısımları yerleştirmiştir. Ayrıca İbn Bîbî'ye ek olarak bu dönemlerdeki önemli devlet adamlarının hangi Oğuz boyuna mensup olduğunu tespit etmiştir. Dördüncü bölümde ise Gazan Han döneminden ve Osmanlıların Batı Anadolu'da ortaya çıkmalarından ve Oğuz geleneği içinde yer almalarından bahsetmiştir.

2. Hristiyan Kaynakları

2.1. Süryani Kaynaklar

Süryaniler Selçukluların Anadolu'da karşılaştıkları ve genellikle Türker'e karşı isyan etmeyen, özellikle Anadolu'da Haçlı Seferleri ve Moğol tahakkümü döneminde Selçuklu Türklerinin yanında olan yerli Hristiyan bir zümredir. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı şehirlerde yaşayan bu zümrenin önemli kiliselerinde yetişmiş din adamlarının kaleme almış oldukları tarih kitapları Ortaçağ Anadolu Türk tarihi için son derece önemlidir. Bu sebeple araştırmamızda faydalandığımız eserler ve müellifleri hakkında bilgi verilecektir.³³

Ebû'l-Ferec Tarihi ve Târîhu Muhtasari'd-Düvel: Bu eser Malatyalı Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Gregorius Bar Hebraeus Yuhanna b. Ehrun tarafından kaleme alınmıştır.³⁴ Malatya'da doğan yazar, Yahudi bir doktor ailesine mensuptur. İyi bir

³³ Adnan Çevik, "Süryani Kaynakları", *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, (Nşr. Altan Çetin), Kriter Yayınevi, İstanbul 2008, s. 153-155.

³⁴ *Ebû'l-Ferec Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999.

eğitim alan yazar tabib olan babasından Arapça, Süryanice ve Yunanca'yı öğrendi. Moğol istilası ile Antakya'ya gelen yazar burada Hristiyan olarak Yakubî mezhebine intisab ederek din adamları arasındaki yerini aldı. Haleb hükümdarı Melik Nasır onu Doğu Hristiyanlarının Patriği yaptı. İlhanlıların kurucusu Hülâgû Han'a elçi olarak gönderdi. Yazar bu dönemde Müslüman düşmanı olan Moğolların Türkiye'de Hristiyanlara karşı aşırı cömert tutumlarından faydalanarak Yakubîler için birçok imtiyaz elde etti. 22 yıl boyunca yürüttüğü Doğu Metropolitliği görevinde büyük başarılar elde etmiştir. Süryaniliğin yayılması için oldukça gayrek gösterdi. Ebû'l-Ferec'in Süryani dilinde kaleme aldığı *Tarih* adlı eseri genel bir dünya tarihi mahiyetindedir. İnsanlığın yaratılışından başlayarak 1284 yılına kadar gelmektedir. Umumiyetle tarafsız bir tavrı vardır. Eser 3 kısımdan oluşur. Birinci kısım hilkatten 1284 yılına kadar meydana gelen siyasî hadiseleri anlatır. Diğer kısımlar ise Süryani Kilisesi tarihini içerir. Eserde Müslümanlar, özellikle Türkler tarafından kaleme alınan ve günümüze ulaşmayan bazı kaynakların kullanılması Türk tarihi açısından değerini daha da arttırmaktadır.

2.2. Ermeni Kaynaklar

Ermeniler Selçukluların ilk Anadolu seferlerinde karşılaştıkları Hristiyan bir halktır. İlk Selçuklu akınlarından sonra Bizans Devleti Doğu Anadolu'yu Ermenilerin elinden alarak onları Orta Anadolu'da ikamet etmeğe zorladı. Fakat bölgeden gitmeyen bazı Ermeniler, Bizans idaresinden hoşnut olmadıkları halde yaşamlarına devam ettiler. Türkler Haçlıları ortadan kaldırınca, Anadolu'yu kasıp kavuran Moğol istilası esnasında Budist Moğolların yanında yer alarak Türkere karşı gelmeye başladılar. Ermenilerin din adamları bu süre zarfında manastır ve kiliselerinde kendi dönemleri ile ilgili tarih kitapları yazdılar ve bu vesile ile efendileri Türkler ve Moğollar hakkında geniş bilgiler verdiler. Onların kaleme aldıkları eserler her ne kadar tarafgirâne yazılsalar da Türk ve Moğol tarihi için Ermeni kaynakları paha biçilmez öneme sahiptir.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162): Ortaçağ Türk tarihinin en önemli Hıristiyan kaynaklarından biridir.³⁵ Yazar, Mateos ismindende anlaşıldığı gibi Urfa'da doğdu. Burada bir manastırda başrahiplik yaptığı dönemde Vekayinâme'sini kale almıştır. Vekayinâme 952 yılından 1136 yılına kadar vuku bulan olayları ihtiva ederken Papaz Grigor'un Mateos'un Vekayinâme'sine eklediği Zeyl ise 1136 yılından 1163 yılına kadar vuku bulan olayları içerir. Eseri dördüncü bölümünde Selçuklulardan bahsetmeye başlanır; Selçukluların Türkiye'ye gelişleri, burayı yurt tutmaları, Bizans İmparatorluğu'nu Doğu ve Orta Anadolu'dan çıkarmaları, Doğu Anadolu Türk Beglikleri, Mervânîlar, Haçlı Seferleri, Haçlı-Müslüman mücadeleleri hakkında verdiği bilgiler çok değerlidir. Zeyl'de ise Zengî Atabegliği, Suriye Selçuklularının Haçlılar ile mücadelelerine yer verilir. İslam kaynaklarının sükût ettiği bazı konularda ayrıntılı bilgi verir. Eserin bu özelliği çalışmamız için son derece önemlidir.

3. Seyahatnâmeler

Seyahatnâmeler, tarih bilimi için son derece önemli kaynak mahiyetindedirler. Seyyahlar geçtikleri yerlerin sadece siyasî durumunu anlatmakla kalmayıp, aynı zamanda ırkî, iktisadî, içtimaî ve dinî durumları hakkında da önemli bilgiler verirler. Bu özellikleri ile seyahatnâmeler birinci el kaynak hükmündedir. Seyyahlar gelip geçtikleri bölgede konuşulan dil ile ilgili bilgi de verirler. Bu yönüyle o bölgelerin ırkî durumunu anlamamıza yardımcı olurlar.

Marco Polo Seyahatnamesi: 1254'de Venedik'te doğduğu varsayılan Marco Polo daha önce böyle bir seyahate çıkmış olan babası ve amcası ile birlikte 1271 'de Venedik'ten Çin'e doğru bir seyahate çıkmıştır.³⁶ O dönemin zorlu şartlarında batıdan Uzak Doğu'ya gitmeyi başarmışlar ve Moğol Hanı Kubilay Han'ın da sarayına konuk olmuşlar. Marco Polo gezdiği şehrin örf ve adetlerini, geçim tarzlarını ve yaşam biçimlerini anlatmaktadır. Polo eserinde Büyük Ermenistan dediği ve içinde

³⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Anderesyan, TTK Ankara, 1987.

³⁶ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi Hikayeler Kitabı*, Trc. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019; Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Döküman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 7-8.

Erzurum'un da yer aldığı bölge üzerinde durduğunu görmekteyiz. Bu bölgeye Erzincan adlı şehirden girildiğini de dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Erzincan hakkında verdiği önemli bilgilerle çalışmamız da ehemmiyetli bir yere sahiptir. Marco Polo on üçüncü yüzyılın sonlarında çıkmış olduğu seyahatlerde kendi ne has canlı tasvirler ile anlatarak kendi döneminde seyahatname adına çok önemli bir eser vücuda getirmiştir. Eserlerini şahsi gözlemleriyle kaleme almıştır. Bu açıdan eseri tarihimiz açısından oldukça ehemmiyetlidir.

İbni Batuta Seyahatnamesi: Ortaçağın en büyük seyyahı olarak bilinen İbni Batuta Tancî 1325'te Tancî nisbesinden de anlaşıldığına göre Fas'ın Tanca kasabasında doğmuştur. Hac ziyareti ile yola çıkmış ve daha sonra Hint, Sint ve Çin gibi bölgeleri gezmek maksadıyla seyahate çıkmıştır. Bu seyahatlerde Mısır, Lübnan, Suriye, Arap Yarımadası, İran, Irak, Hindistan, Çin, Doğu Asya, Doğu Afrika, Endülüs, Anadolu, Maldivler, Bangladeş, Endülüs, Sudan gibi birçok yeri gezerek *Rihlet-ü İbni Batuta* olarak bilinen ünlü seyahatnamesini yazmıştır.³⁷

İbni Battuta'nın Seyahatnamesi tarihimiz açısından önemli ve değeri oldukça yüksek eserdir. Geniş bir coğrafyayı kapsayan bu seyahatname gezilen tüm bölgeler hakkında sosyo kültürel hayat, adet ve görenekler, ekonomik yaşam, tarihi ve coğrafi bilgiler ile bölgelerin etnik yapısı ve siyasi yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

³⁷ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, trc. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI VE TÜRKİYE SELÇUKLU HAKİMİYETİ ÖNCESİ SİYASİ DURUMU

1.1.Erzincan'ın Tarihi Coğrafyası

Doğu Anadolu bölgesi coğrafi konumu nedeniyle güneyde Mezopotamya, doğuda İran kuzeydoğuda Kafkasya ve batıda Orta Anadolu bozkırlarındaki bölgeyi oluşturmaktadır. Anadolu'nun doğusu, Anadolu'nun en yüksek bölgesi olup, diğer coğrafi bölgelerden ayrı olarak “Yüksek Ülke” unvanına sahiptir.³⁸

Erzincan ili, Anadolu'nun doğu bölgesi sınırları içinde yer almaktadır. Erzincan Ovası, Fırat nehrinin yukarı havzasında yer alır.Kuzeyde Keşiş dağı, kuzeydoğuda Kop dağı, doğuda Karasu- Aras Dağı, güneyde Munzur ve Mercan dağları, batıda Kızıldağ ve Dumanlıdağ ile sınırlıdır.³⁹ Dağlar, arazinin büyük bir kesimini kaplamış olup en yüksek nokta Keşişlerdir. Dağlar özellikle doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Bu dağ silsileleri arasında yer alan ova ve düzlükler bulunmaktadır. Bölgenin %25'ini platolar oluşturmaktadır.⁴⁰ Erzincan ovası denizden ortalama yüksekliği 1200 m. olup 5000 km'lik bir alanı kaplamaktadır. Erzincan doğuda Erzurum, batıda Sivas, kuzeyde Gümüşhane ve Bayburt, kuzeybatıda Giresun, güneyde Tunceli, güneydoğuda Bingöl, güneybatıda Elazığ ve Malatya illeriyle çevrilidir.⁴¹

Yollar, bugün dünyanın gelişiminin en önemli göstergelerinden biridir ve tarihin her safhasında gerek ekonomi gerek sosyal ve gerekse askerî bakımdan mühim bir yere sahiptir. Yolcu taşımacılığının yanında, orduların lojistik ihtiyaçları, merkezle idarî birimler arasındaki her türden iletişimin temini ve nihayet kervanlarla

³⁸ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Ankara, 1984, s.7.

³⁹ İsmet Miroğlu, “Erzincan”, *DİA*, İstanbul, 1995, s. 319; Salim Cöhce, “Bin Yıllık Tapu Erzincan”, Doç. Dr. *Günay Çağlar Armağanı*, Ed. Doç. Dr. Mehmet İnbaşı, Erzurum 2004, s. 33.

⁴⁰ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, C.1, Erzincan Ticaret Matbaacılık, Erzincan 1985, s. 13.

⁴¹ Ersal Yavi, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, Erzincan Valiliği, Ankara, 1994, s. 234.

ticarîmetanın nakli durumu, en eski dönemlerden günümüze kadar devletler için hayati bir önem taşımaktadır.⁴²

Erzincan, tarih öncesi çağlardan beri doğu – batı ve güney, güney – batı güzergahları üzerinde bir konuma sahiptir. Gerek yerli ve gerekse yabancı arkeologların kâfi miktarda araştırma yaptıkları Boğazköy, Alishar ve Alaca’sıyla önemli bir konum kazanan Orta Kızılırmak’la Aşağı Kızılırmak’ın doğuya olan bağlantısının İmraniye – Refahiye – Erzincan üzerinden de sağlanmış oluşu ve yine Kangal, Köseadağ ve Kelkit’le Kuzey Anadolu bağlantısı olan batı yol düğümünü sınırlarını ihata etmesi, Erzincan ve havalisinin tarihi ehemmiyetini arttırmıştır.⁴³

Trabzon ve Karadeniz kıyısındaki limanların bir ticaret merkezi olmasından dolayı buralara giden yollarda kervan ticareti oldukça gelişmiş durumdaydı. Kervan ticareti sınırları, tarihi İpek Yolu’nu da ihata etmekteydi. Hem Akdeniz’e hem de Trabzon’dan Doğu Anadolu’ya doğru uzayıp giden ticaret güzergahı üzerinde bulunan Erzincan bulunduğu konumundan dolayı birçok gezginin da uğrak noktalarından biri haline gelmiştir. Mengücekliler ve Selçuklular zamanında da Erzincan siyasi ve ekonomik açıdan Anadolu’nun başlıca merkezlerinden biriydi.⁴⁴

Akkoyunlu Devleti’nin de önemli ticaret merkezlerinden birisi olan Erzincan, endüstriyel ve ticari faaliyetlerde önemli bir konuma sahiptir. Erzincan’ın, Anadolu’yu doğuya ve İran’a bağlayan büyük kervan yolu üzerinde olması hasebiyle bu şehrin önemini arttırmıştı. Erzincan’ın Akkoyunlu hâkimiyetinden önce de önemli bir ticaret merkezi olması Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Osmanlılar döneminde Eğin’den geçen Malatya ve Harput’u Erzincan ve Trabzon’la birleştiren yol, gördüğü köprü vazifesiyle ehemmiyet kazanmıştır. Eğin-Erzincan arasında yer alan Hosta Beli Hanı bu görüşü doğrulamaktadır.⁴⁵

⁴² Abdülkadir Gül, “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *HistoryStudies*, S.3, 2011, s. 114.

⁴³ Tahir Erdoğan Şahin, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I*. Berkant Yayınları, Ankara, 2014, s. 1

⁴⁴ Miroğlu, “Erzincan” *DİA*, s.319.

⁴⁵ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara, 1990, s. 173; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 71; Zeki Arıkan, “Eğin Kasabası’nın Tarihsel Gelişimi” *OTAM Dergisi*, S.12, Ankara 2001. s. 6.

İnsanların yaşadıkları mekânların niteliklerinden etkilendikleri ve yaşadıkları yerleri adlandırırken bu niteliklerden faydalandıkları dikkat çeker. Bu etkilenme doğal çevrenin bir özelliğindenveyâhut sosyal bir sebepten kaynaklanıyorda olabilir. Ayrıca zaman geçtikçe insanlar bulundukları, ikâmet ettikleri yerlerin adlarını değişikliklere de uğratmışlardır. Bu değiştirme doğal ve spontane bir süreç olduğu için genellikle geçmişin birtakım izlerini barındırır. Bu özelliği sayesindebulunduğu yerin tarihi ve coğrafyası ile ilgili önemli ipuçları içermektedir.⁴⁶

Strabon⁴⁷ Erzincan'ın adının ilk çağda bu bölgede bulunan Erizakentinden geldiğini söylemektedir. Ayrıca bu şehrin adıErmeni kaynaklarında Erez, Erzng ve Erznga, Bizans kaynaklarında Aringam, Arsingan, Erzingan, Grek kaynaklarında Aziris, Arap kaynaklarında ise Erzencân şeklinde yer almaktadır. Türklerin fethinden sonra İslamlaşma sürecine giren bölgenin adı önce Erzingan ve Ezirgân olarak telaffuz edilmiş daha sonra ise günümüzde de geçerliliğini koruyan Erzincan adını almıştır.⁴⁸

Erzincan'ın adı aynı zamanda Erzincan'ın tarih boyunca yaşadığı değişim ve dönüşümleriveyahut diğer medeniyetler ile bir kavşak noktası olması birer sebebiyle tarihsel bir etiket olarak da tanımlanabilir. Bu bölgenin adı, Yunan kaynaklarında ise Justuniapolis olarak da kayıtlarda geçtiği ifade edilmektedir.⁴⁹

Doğu Roma dönemi ve Bizans kaynaklarında Erzincan bölgesi, Arsinga veya Ersingan şeklinde ifade edilmiş, Ermenilerin bölgede yoğun oldukları dönemde Erez veya Erzng isimleri kullanılmıştır. Tüm bu isim tarihçelerinde Erzincan'ın bugün ki ismi ile özdeş filolojik kökende tanımlamaların olduğu görülmektedir. İslamiyet döneminde Erzincan ismi konusunda Ersan Han'dan türediği ifade edilmekle birlikte

⁴⁶ Harun Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.2, Elazığ, 2000, s. 26

⁴⁷ Amasyalı olan Strabon (M.Ö. 64- M.S. 21) eski Yunanca olarak kaleme aldığı 17 kitaptan meydana gelen *Geographika* (Coğrafya) kitabında ele almış olduğu bölgelerin ve kentlerin coğrafyalarını anlatırken tarihlerinden de bahsettiğinden dolayı hem coğrafyacı hem de tarihçi unvanını almaktadır. Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.28-29.

⁴⁸ Miroğlu, "Erzincan", s. 319.

⁴⁹ Urfalı Meteos, *Urfalı Meteos VekayiNamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Anderesyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 81.

Türklerin bölgede hakimiyet kurmaya başladıkları dönemlerde ise Roma döneminde kullanılan Asiriz ismi yerine bölgede toprakların bereketli olduğu dönemlerde Canazirizcan, kuraklık dönemlerinde ise Yanazirisyan ifadeleri kullanıldığı yönünde rivayetler bulunmaktadır. Ancak tüm bu rivayetler içerisinde filolojik açıdan ve tarihsel boyutta bölgenin isminin Ermenilerce şekillendirildiği yaklaşımı öne çıkmakta ve bu kapsamda Ermenice kökenli Erez kelimesinden Erzincan'ın ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁵⁰ Erez kelimesinin taşlı bölge veya kayalık bölge anlamlarında kullanılması, Erzincan'ın coğrafi ve fiziki yapısı göz önüne alındığında kelime ile coğrafya arasında bir uyumluluk olduğunu gösterebilir.⁵¹

Eriza adı, Selçuklularca Erzingan olarak kullanılmış, daha sonra Erzincan biçimini almıştır. Erzincan adı, bir rivayete göre Aziriz'den gelmektedir: Selçuklular Aziriz adını çok beğenmiş ve buna, “*Rahmet yağarsa can Azirizcan, rahmet yağmazsa yan Aziriz yan.*” biçiminde bir tekerleme uydurmuş, bu tekerlemedeki Aziriz sözcüğü zamanla değişerek Erzincan biçimini almıştır; Erzincan da bu sözcükten türemiştir.⁵² Anadolu Selçuklu döneminde Selçuklu Sultanlarının Erzincan için mektuplarda Darun-Nasr olarak kaydedildiği görülmektedir.⁵³

İbn Bibi⁵⁴'nin *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye* adlı eserinde Erzincan hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “*Ermen serhaddinde bir ülke var. Burçta parlak bir yıldız gibidir. Orası ünlü ve mamur bir şehirdir. Her yanı güzel bahar gibi süslenmiştir. Çevresinde geniş bir düzlük vardır. Bağrından akan Fırat deniz gibidir. Her yerden bir çay akar. Her çayın kıyısında birkaç tanınmış köy bulunur. Onların her biri cennet gibi güzeldir. Cennetin bekçisi oradaki gibi ağaç*

⁵⁰ Ferruh Kayalan, “Geçmişteki Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II Yüzyıl M.S. XVII. Yüzyıl)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S. 9/1, 2017, s. 52-174.

⁵¹ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkilap Yayınları, İstanbul, 1993, s. 118.

⁵² Ruhi Kara, “Erzincan Adı Üzerine”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.1. Erzincan 2016, s.565.

⁵³ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958, s.85.

⁵⁴ Türkiye Selçukluları hakkındaki *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye* adlı Farsça eseriyle tanınan İranlı edip ve tarihçi. Abdülkerim Özeydin, “İbnBibi”, *DİA*, İstanbul, 1999, s. 379-382.

*görmemiştir. Canın köşesi orada rahatlık bulduğu için akıllı kimseler oraya Erz-i Can dediler.”*⁵⁵

“Can” eki ile sona eren birçok yerleşim yerine örnek verilebilir. Tercan, Mercan, Vican, Zencan, Delican vs. bu örneklerden sadece birkaçıdır. Erzincan da, Batılıların Euphrates dedikleri Fırat’ın yukarı havzasındaki Karasu’nun hemen kuzeyinde, düzlük bir alanda kurulmuş ve “can” ekiyle isimlenmiş bir şehir olarak ortaya çıkmıştır. Urartulardan günümüze, ovanın çeşitli yerlerinde iskân imkânı olan Erzincan bölgesinin adı Ekeleatz/Acilisene olduğu kaydedilmiştir. Erez ise şehir-kale ismi olarak geçmektedir. Bölgenin İlkçağ ve Orta çağdaki yazımı ise Yeriza, Yertzinka, Arsenga’dır.⁵⁶

1.2. Türkiye Selçuklu Hâkimiyeti Öncesi Siyasî Durumu

1.2.1. Mengücekliler Öncesi Erzincan

Türklerin IV. yüzyıldan itibaren 1071 Malazgirt Zaferi’ne kadar düzenlediği akınlar, sonuçları bakımından, fetih gayesi gütmeyen keşif hareketleri olarak nitelendirilebilir. Türkler fetih güzergahı olarak Doğu Anadolu Bölgesi’nden doğu ve batı yönlerini takip ederek akınlar yapmışlardır.⁵⁷

Türklerin Anadolu topraklarına gerçekleştirdiği ilk akınlar; Tuğrul Bey’in güvenlik tedbirleri bakımından obalarını çöllerin gerisine çekerken, ağabeyi olan Çağrı Bey’in 1015-1021 yılları arasında, maiyetinde olan 3.000 kadar atlı ile

⁵⁵ İbnBîbî, Nâsiredîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’ferî er-Rugadî; *El- Evâmirü’l-Alâ’iyyefi’l-Umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, I-II, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

⁵⁶ Enver Konukçu, *Büyük Göçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan’ın Al Bayrağına Kavuşması*, Erzincan İli Kültür ve Eğitim Derneği, Ankara, 2001, s.12.

⁵⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 119; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1971, s. 33-34; Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2000, s. 78.

Gazneliler'in hakimiyet bölgesi olan Horasan- Rey yolu ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu topraklarına girdiği ünlü keşif seferleridir.⁵⁸

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluştan sonra düzenlediği ikinci büyük sefer Kutalmışoğlu'nun, 1045-1046 yıllarında Bizans'a karşı Gence önlerinde kazandığı zafer olmuştu. Kutalmış, Aras Nehri boyunca ilerlerken, Musa Yabgu'nun oğlu olan Hasan bey ise Erzurum ovaları üzerinden Van bölgesine kadar gelmişti. Bu topraklara ilk kez giren Türkler, Bizans'ın mevcut sistemini yıkmak yerine kendilerine yerleşecek bir yurt edinme düşüncesi ile harekete geçmişlerdi. Tuğrul ve Çağrı beylerin 1040 yılında kazandıkları Dandanakan Zaferi⁵⁹ ile Türkler Anadolu'ya akın ettiler. Tuğrul Bey, Anadolu'ya fetih için gelen ilk Selçuklu hükümdarıdır. Tuğrul Bey, Anadolu'ya düzenlediği ilk seferinde Azerbaycan üzerinden Tebriz ve Gence'ye gelerek burada adına hutbe okutarak hakimiyetini pekiştirmişti. Daha sonra yönünü Van Gölü'nün kuzeydoğu ucunda bulunan Muradiye'ye çevirdi ve burayı da zapt etti. Muradiye halkının bir kısmını esir ettikten sonra “*ateş fışkıran kara bulut*” gibi Erciş'e gelerek burayı da ele geçirdi. Erciş halkı, sonlarının Muradiye halkına benzememesi için Sultana, altın, gümüş gibi değerli madenler, at ve katır gibi bineklerden oluşan çeşitli hediyeler takdim etmişlerdi. Daha sonra 1054 yılında, Bizans muhafızı Vasil tarafından savunulan ve bu bölgenin en müstahkem kalesine sahip olan Malazgirt şehrini kuşatma altına aldı. Maiyetindeki birlikler ise üç kola ayrıldı. Birinci kol Kafkas, Canık, Tercan, Erzincan ve Sasun dağlarına kadar ilerledi. İkinci kol Çoruh Vadisi üzerinden

⁵⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.1, TTK, Ankara, 2016, s.106; Turan, *Selçuklukar Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.119; Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi, Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 27-35; Salim Koca, “Büyük Selçuklu Devleti Kuruluncaya Kadar Selçuklu Ailesi ve Türkmenler”, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası I*, S.15, Ankara, s. 313; İbrahim Tellioglu, “Anadolu'nun Fethi Döneminde Erzincan”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019)*, II, s. 32.

⁵⁹ Dandanakan Savaşı İçin Bkz. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 2016, s. 3; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, s. 336-351; Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi, Çağrı Bey*, s. 27-35; Ali Sevim, “Dandanakan Savaşı”, *DİA*, C.8, İstanbul, 1993, s. 456-457.

Samsun civarına kadar olan bölgeye akınlar yaptı. Tuğrul beyin başında bulunduğu kol ise Kars'ı kuşattıktan sonra Pasinler ve Erzurum'a kadar ilerledi.⁶⁰

Tuğrul Bey'in kumandanlarından Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevk ettiği Türkmenler, kollar halinde Erzurum, Erzincan ve Kemah'a kadar ilerlemiş, ilerleyişlerini Harput, Ahlat, Muş ve Malatya'ya kadar sürdürmüşlerdi.⁶¹ Alparslan komutasındaki Türk ordusu 1071'de Bizans'a Malazgirt Zaferi ile ağır bir mağlubiyet yaşattı ve bu tarihten itibaren Doğu Anadolu başta olmak üzere Anadolu yurdunun kapıları Türklere açılmış oldu. Sultan Alparslan, bu zaferle Serhat Çukuru denilen Kars, Kağızman, Tuzluca, Iğdır bölgelerinin tamamını kendi hakimiyeti altına aldı. Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan gönderdiği diğer Türkmen birlikleri, Erzurum, Erzincan ve Kemah'a kadar hücumlarda bulunarak buraları ele geçirdiler.⁶²

Alparslan'ın Anadolu'nun kapılarını Türklere açması ile birlikte Erzincan ve havalisi bu dönemden itibaren hep Türk hakimiyetinde kalmış ve bu bölgede Büyük Selçuklu komutanlarından Mengücek Gazi tarafından Mengücekliler Beyliği kurulmuştur. Mengüceklilerin bu illeri ne zamandan beri idare ettiğine dair kesin bilgiler döneme ait kaynakların yetersizliği sebebiyle karanlık olup sadece belli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden en yaygın olan kanaate göre, Sultan Alparslan Malazgirt Zaferi'nin ardından, Mengücek Gazi'yi Yukarı Fırat ve Çaltı Nehirleri vadilerinin fethine memur kılmıştı. Bahsedilen yerlerinin fethine memur kılınan Mengücek Gazi ilk olarak Kemah'ı aldı ve burayı merkez yaptı sonrasında ise Erzincan, Şebinkarahisar, Divriği şehirlerini hakimiyeti altına alarak Mengücekliler Beyliğini kurdu (1072).

⁶⁰ Turan, *Selçukluklar Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 119; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara, 1992, s. 11-12.

⁶¹ Turan, *Selçukluklar Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 119- 123; Ali Sevim, *Anadolu Fatih-i Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1990, s. 5.

⁶² Ernst Honigsmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 182.

1.2.2. Mengücekliler Zamanında Erzincan

Anadolu, Oğuzların akınları nihayetinde kerte kerte Türk yurdu haline gelmeye başlamıştı. Mengücekoğulları'nın Anadolu'da Erzincan havalisinde kurularak tarih sahnesine çıkmasına sebep olan olay ise 1071 Malazgirt Savaşı'dır. 1040 Dandanakan Savaşı'ndan zafer çıkılmasından sonra hızla İran'ı geçerek Doğu Anadolu'ya yapılan Türk hücumları bu çevredeki Bizans'ın direncini kırma yönünde büyük bir ehemmiyet taşır. Öte yandan Selçuklu sultanı Alparslan'ın 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans'a karşı büyük bir zafer kazanması Türklerin Anadolu'ya yerleşmesine imkan sağlayan ve Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan önemli bir olaydır. Bunun sonucu olarak da Anadolu'ya büyük bir başlamıştır.⁶³Türkler, İznik, Konya, İzmir, Çankırı, Sivas, Kayseri, Niksar, Tokat, Divriği Erzincan, Şebinkarahisar, Bayburt, Erzurum, Ahlat, Harput, Bitlis, Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Silvan gibi çok sayıda Anadolu şehrinde ilk beylik ve devletlerini ihdas ederek şehir teşkilatlanmasını kurmuşlardır.⁶⁴

Mengücekliler Beyliği'nin kurucusu olan Mengücek Gazi'nin Anadolu'ya ne zaman, nasıl geldiği, bölgedeki faaliyetlerinin ne olduğu ve Türkiye Selçukluları ile ilişkilerinin nasıl başladığına dair bilgilere geç dönem kaynaklarında rastlanmaktadır.⁶⁵

Erzincan'ın ilçesi olan Kemah'ın kuzeybatı bölgesinin Karasu kıyısında bazıları tamamen harap olmuş kümbetler bulunmaktadır. Mengücek Gazi'ye isnad edilen kümbette sonradan yazılmış Farsça bir kitabede Mengücek Gazi hakkında, *“Erzurum, Erzincan, Kemahile Diyarbakır vilayetlerini ve kalelerini alan..”*

⁶³ Sıbt İbn'l-Cevzî, *Mirâtü'z- Zamân fî Târîhi'l Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011, s. 165-173; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, C.3, TTK, Ankara, 2016, s.39; Turan, *Selçukluklar Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 186; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2011, s. 103.

⁶⁴ Tülay Metin, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskânına Dair Bir İnceleme, Malatya Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çankırı, 4/2, s.148.

⁶⁵ Mehmet Ersan, “Türkiye Selçukluları ile İlişkileri Bağlamında Erzincan Mengücekleri Hakkında Bir Değerlendirme, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019) Bildiriler Kitabı*, s. 41.

denilmektedir. Divriği’de bulunan, Mengücek Gazi’nin torunu olan Şehinşah’ın türbesindeki kitabede Mengücek, gazi ve şehit sıfatıyla anılmaktadır. Buna bakılarak Mengücek Gazi’nin Kemah ve diğer bölgeleri fethettikten sonra bir savaşta şehit düştüğü ihtimaller dahilindedir.⁶⁶Malazgirt Zaferi, Anadolu’da vücuda gelen diğer hanedan ve devletler gibi Mengücek Beyliği’nin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır. ZahîreddinNişâbü’rî, Mengücek Gazi’nin Erzincan ve havalisine gelişi ve bu yörede beyliğini kurması meselesinde; Mengücek Gazi’nin Malazgirt Savaşı’nda bulunan beylerden olduğunu, savaştan sonra Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu’nun fetihleri için görevlendirildiğini ve Erzincan, Kemah, Divriği, Şebinkarahisar yörelerinin kendisine ikta olarak tevdi edildiğini ifade etmektedir.⁶⁷Doğrusu, bazı rivayetler 1071 yılında bu zafer kazanıldığı vakit, Alp Arslan, Yukarı Fırat ve Çaltı nehirlerinin ve vadilerinin fethi sürecine Mengücek Ahmed Gazi’yi görevlendirmiş ve bu bölgeler onun tarafından feth olunmuş; Ahmed Gazi Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar şehir ve bölgeleri üzerinde hakimiyetini kurmuştur. Ancak bu bölgenin Ahmed Gazi tarafından fethedilmesi ve fethedilen bu bölgede Mengücek Hanedanı’nın inkişaf etmesi kati ise de onun Alp Arslan ile alakası ve onun tarafından gönderildiği kesin değildir.⁶⁸

Müellifler, Kutalmışoğlu Süleyman ve kardeşleri, Danişmendoğlu Gümüştekin Ahmed Gazi, Mengücek Gazi, Çavlı ve Porsuk Beylerinin Malazgirt Muharebesi’nde bulunduğunu kaleme almış olsalar da çağdaş kaynaklarca onaylanmamıştır. İbni Bibi’nin yaklaşımı ise Mengücek Gazi’nin bölgeye gelişi meselesinde farklılık gösterir. Bibi, Mengücek Gazi’nin Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Bey’in beylerinden biri olduğunu ifade ederek, Mengücek Gazi’nin Oğuzların Kayı, Bayat, Alkaevli veya Karaevli boylarından birine mensup olduğunu vurgulamıştır. Mengücek Gazi’nin ismini ihtiva eden bilgilere bakıldığı zaman Mengücek soyunun Türklerin ön planda olan bir

⁶⁶ Faruk Sümer, “Mengüçüklüler”, *DİA*, C.29, İstanbul, 2004, s.139.

⁶⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s.71; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 76.

⁶⁸ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.71.

silsilesinden geldiği ve bu nedenle Selçuklu hanedanı katında muteber olan bir aile olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹

Erzincan'ın Kemah ilçesi kuzeybatı bölgesinde bulunan Melik Gazi'nin olduğu iddia edilen bir kümbette Farsça olduğu anlaşılan ve Mengücek Gazi hakkında olduğu değerlendirilen kitabelerde kendisine yönelik methiyelere ve sözlere yer verildiği belirtilmektedir;⁷⁰

“Âlim, âdil, ülkeler fetheden, halkın sığınağı; Erzurum, Erzincan, Kemah ile Diyarbekir vilâyetlerini ve kalelerini alan, dinsizlerin ciğerlerini dağlayan, boyunlarını kılıçla vuran, Arslan yaratılışlı padişah, ya da böyle bir padişah (Alp Arslan)'a mensup Mengüçük Gazi. Allah rûhunuşâdeylesin, kabrini nurlandırсын, günahlarını bağışlasın ve Na'im cennetlerinde konuklasın.”

Mengücek Gazi'nin cesareti ve yiğitliği konusunda yukarıda ibraz edilen örnekte olduğu gibi muhtelif anlatılar bulunmaktadır. Mengücek Bey'in zaman zaman Danişmendlilerle bazen de kendi birlikleriyle bölgede Gürcülerle ya da Abhazyalılarla mücadele ettiği ifade edilmektedir.⁷¹

Mengücek Bey beyliğinin sadece kurulması ve yönetimi ile alakadar olmayıp, kendi döneminde Erzincan'da mühim kültürel eserlerin yapılmasının da temelini hazırlamıştır. Bu insicamda Türk- İslam kültüründe köklü yere sahip olan kümbetler bu dönemde Erzincan havalisinde oluşturulmuştur.⁷²

Beyliğin kuruluşu ve yönetimi bakımından Mengücek Gazi öncelikli öneme sahiptir. Mengücek Gazi'nin 1118 olarak tahmin edilen ölümünün ardından oğlu Melik İshak, beyliğin yönetimine geçmiştir. Melik İshak, babasından kalan ve yoğun bir şekilde yerleşim yeri haline getirilmeye çalışılan Erzincan bölgesi ile yetinmeyip bölgenin güneybatısına yani Malatya'ya yönelmiştir. Melik İshak'ın bu hamleleri

⁶⁹ İbn Bibi, *El-Evami'rü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.32.

⁷⁰ Ali Öngül, “Mengücekliler”, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 775.

⁷¹ Öngül, “Mengücekliler” s.775.

⁷² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 90; Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, Yapi Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 37.

diğer Türk beylikleri arasında ciddi bir problemler yaşanmasına sebep olurken, yöredeki beylik sisteminin kendi içinde bir güç mücadele alanına döndüğünü de göstermiştir. Melik İshak'ın Malatya bölgesine doğru genişlemesinin arka planında I. Kılıçarslan'ın karısı Ayşe Hatun'un, I. Kılıçarslan'ın ölümünün ardından Belek Gazi ile evlenmesine duyduğu tepki yer almaktadır. Nitekim Melik Gazi'de de Ayşe Hatun ile evlenerek bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek isteği vardır. Melik Gazi nihayet Belek Gazi ile karşı karşıya gelmiş ancak Belek Gazi'nin askeri birliğinin güçlü olması sebebiyle daha fazla karşı koyamayarak saldırısını devam ettirememiştir. Geri çekilmeye başlayan Melik Gazi, toprakları Erzincan'a kadar daraltmış ve sonrasında Trabzon Rum İmparatorluğu yönetiminden yardım talep etmiştir.⁷³

Trabzon Valisi Gabras'ın bu yardım teklifini kabul etmesi üzerine, önemli sayıda askeri destek alan Melik İshak'a karşı Belek Gazi bu mücadelede zor girmiştir. Mengücek Beyliği ve Trabzon Rum İmparatorluğu ittifakı karşısında Belek Gazide Danişmend Beyi Melik Gazi'den yardım istemiştir. Kurulan bu iki ittifakta muvaffak olan taraf Danişmendli Beyliği ve Belek Gazi ittifakı olmuş; Melik İshak ve Gabras esir düşmüştür. Melik İshak, Danişmend Beyi Melik Gazi'nin damadı olması sebebiyle kurtulurken, Gabras ise fidyeye karşılığında serbest kalmıştır.⁷⁴

Danişmenliler'in, Melik İshak'ı serbest bırakması Belek Gazi'nin tepkisini çekmiş sonucunda ise Belek Gazi ve Melik Gazi arasındaki ittifak nihayet bulmuştur. Beylikler arasındaki bu çekişme ve mücadele hali yöredeki gayrimüslim yönetimler için önemli bir kazanç haline gelmiştir. İttifakın bozulmasının ardından, Danişmenliler'in Trabzon Rumlarına karşı yaptığı sefer hazırlıklarının iptal edilmesi beylikler arasındaki mücadelenin ortaya çıkardığı menfi sonuçlar olarak nitelendirilebilir. Melik İshak, kaybettiği bu ittifak mücadelesinden sonra uzun bir müddet kayınpederi Danişmendli Melik Gazi'nin denetiminde kendisinin ve

⁷³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 74-75; Öngül, "Mengücekliler", s. 776.

⁷⁴ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 75; Öngül, "Mengücekliler", s. 776.

beyliğinin varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Melik İshak Mengücekli Beyliği'nin başında 25 yıl hüküm sürmüş sonra 1142 yılında vefat etmiştir.⁷⁵

Melik İshak'ın ölümünün ardından Mengücekliler içinde bulundukları bunalım sürecinden bir kurtuluş aramış, ancak bu süreçte Danişmendlilerin Kemah bölgesini ele geçirmeleri Mengücekliler için ciddi bir mesele haline gelmiş, Danişmend Beyi Muhammed'in ölümüyle ve Kemah'ın geri alınmasıyla bu sorun bir nebze çözülmüştür.⁷⁶

Erzincan kolunun ilk hükümdarı olan Davudşah hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Davudşah'tan sonra Süleyman'ın emir olabileceği iddia edilmiştir. Davudşah (ya da Süleyman)'ın ölümünün ardından oğlu Fahreddin Behramşah tahta geçmiştir. Behramşah, Mengücekli tahtında 60 yıldan fazla hüküm sürmüş, bu dönemde Erzincan ve Kemah birer ticaret ve kültür merkezi olarak gelişim göstermiştir. 1167 yılında ilk Mengücekli parası da yine onun döneminde basılmıştır.⁷⁷

Mengücekli Beyliği bu dönemde, Türkiye Selçuklu Sultanları II. Kılıç Arslan, Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Rükneddin Süleymanşah ve Alâeddin Keykubad tabi olmuşlardır. Behramşah'ın 1225 yılında ölümünün ardından yerine oğlu Alâeddin II. Davudşah Mengücek meliki olmuştur. Davudşah'ın ilim adamlarını, bilginleri, koruyup himaye altına alan bir hükümdar olarak bilinmesinin yanında devlet yönetiminde zulme varan davranışlar sergilediği bilinmektedir. Bunun yanı sıra Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a karşı menfi tavır ve davranışlarda dabilunmuştur. Olaya müdahil olan Mengücekli Beyleri sebebiyle sultan ile melikin ilişkileri iyice gerilmiştir. Bunun üzerine Davudşah geri adım atarak sultanı ziyaret ederek tabiiyet ve bağlılığını bildirip Erzincan'a dönmüştür.⁷⁸

⁷⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 75-76; Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, s.41.

⁷⁶ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 4; Abdullah Kaya, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2006, s.56.

⁷⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 76.

⁷⁸ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 187-188.

Nitekim Azerbaycan'a yerleşen CelaleddinHarezmsah, Doğu Anadolu işlerine müdahale etmeye başlamış, Erzincan ve Erzurum hükümdarları onun siyasetinde oyuncak haline gelmiştir. Alaeddin Keykubat, bilhassa Erzurum Meliki Rükneddin Cihanşah'ın hareketlerinden rahatsız olup ordusunu hazırlatarak onun üzerine yürümeye karar verdi. Sultan, Davutşah'ın da kendisine katılmasını istemiş, Sivas'tan yola çıkarak Davudşah'ı yakalatmış ardından herhangi bir direnişle karşılaşmadan Erzincan'a hâkim olmuştur. Böylelikle 10 Kasım 1228'de Mengüceklilerin Erzincan- Kemah kolu sona ermiştir.⁷⁹

Erzincan'ın alınmasından sonra Alaeddin Keykubat, buraya henüz küçük yaştaki oğlu GıyaseddinKeyhüsrev'i melik tayin etmiş ve akabinde Antalya sübaşısı olan Mübârizü'd-dîn Er Tokuş'u da onun atabeyi olarak görevlendirmiştir. Keyhüsrev'in Erzincan'da ne kadar süre ile kaldığı hakkında ise kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁸⁰

Mengücek Beyliği döneminde Erzincan üzerinde yönetsel anlamda yukarıda belirtilen yöneticilerin/beylerin politikaları ve tahta geçiş mücadeleleri ön plana çıkarken, şehrin genel iskânı üzerinde önemli değişiklikler yapmışlardır. Türklerin Anadolu'ya geldikleri ilk dönemde göçebe toplum yapısı sebebiyle kısa vadeli köklü bir değişim olduğu söylenemez. Daha çok Türklerin (Mengüceklilerin) Erzincan'ın belirli mahalle ve köylerinde geçici iskân alanları oluşturdukları, bu yerlerin isimlerini Türkleştirdikleri ve zaman içerisinde şehrin geneline yayıldıkları düşünülmektedir.⁸¹

Mengücekliler döneminde Erzincan'da genel anlamıyla sosyal hayat muayyen bir dengeye oturmaya başlamış, şehirleşme, tarım arazilerinin düzenlenmesi, siyasi alanda belirsizlik periyodunun normalleşmeye evrilmesi, kültürel anlamda ise Türkmenlerin izlerinin ortaya çıkışı Mengüceklilerin bölgeye yerleşmesiyle şekillenmiştir.⁸²

⁷⁹ Ali Öngül, *Anadolu Selçukluları*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 177-179.

⁸⁰ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dînKeyhüsrev ve Devri*, TTK, Ankara, 2014, s.26.

⁸¹ Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 7

⁸² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 285.

İbn Batuta, bu kapsamda Mengüceklilerin daha çok sanat ve kültür alanında Erzincan şehir yapısını teşkil ettiklerini ifade etmiş, yayılmacı bir siyasi politikadan uzak durduklarını belirtmiş, bölgede yapmış olduğu seyahatlerdeki gözlemlerine dayanarak bu durumu ifade eden Batuta ayrıca bu bölgede dokumacılığın da gelişmiş olduğunu ifade ederek ticari ürünlerin gelişiminde Mengüceklilerin etkisi olduğunu vurgulamıştır.⁸³

Mengüceklilerin sanat, ticaret ve mimari alanında hızlı bir gelişim kaydetmesi ve özellikle Kemah-Erzincan ve Divriği Mengüceklilerinin sosyal, siyasal ve kültürel anlamda yerleşik düzene hızlı bir geçiş kaydetmesi, şehirleşmenin de aynı minvalde gelişmesini sağlamıştır.⁸⁴ Özellikle mimaride Mengüceklilerin cami, medrese, türbe, kümbet, kervansaray, han, hamam ve diğer imaretler noktasında ulaştıkları seviye şehirleşme ve yerleşik yaşam noktasındaki gelişimlerini de yansıtmıştır. İbn Batuta, İbn Bibi, Evliya Çelebi ve diğer seyyahların Erzincan hakkındaki tespitlerinde özellikle Mengücekliler devrine ilişkin yorumlarında kültür, sanat ve mimari vurgusunun ön plana çıkması, yukarıda belirtilen şehirleşme ve yerleşik topluma geçişin bir yansıması olarak düşünülebilir.⁸⁵

Mengücekliler devrinde Erzincan'ın kültürel ve mimari yapısı konusunda literatürde birbirinin tekrarı niteliğinde olan hususlara vurgu yapılmakla birlikte Marco Polo, Wilhelm Von Rubruk, Ebu'l-Ferec Yuhanna İbnü'l-İbri, Ruy Gonzales De Clavijo gibi yabancı araştırmacı ve gezginler, ya da Yakutei-Hamevi (1179-1229), Necmeddin-i Daye (1177-1256), İbn Batuta (1304-1369), İbn Haldun (1332-1406), Memlûklülerin Tarihçisi Kalkaşendi (1355-1418), Mısırlı Tarihçi Makrizi (1364-1442), Anadolu Selçuklu tarihinin en önemli kaynağı olarak bilinen El-Evâmirü'l-Alâ'iyeyfi'l-umûri'l-Alâ'iyye adlı eseri ile tanınan İbn Bibi (ö. 1285'ten sonra), Selçuklu tarihçisi Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı (ö. 1332-33), (XIV-XV. yy), Ebu Bekri Tihrani (ö. 1482'den sonra) ve Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade (1400-

⁸³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Ayku, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, 344.

⁸⁴ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 153.

⁸⁵ İbn Battuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, s. 332

1484), Hoca Sadedin Efendi (1536-1599), Gelibolulu Mustafa Ali, (1541-1600), Evliya Çelebi (1611-1684?) gibi isimlerin tamamı Erzincan'ın kültürel ve mimari yapısı konusunda Mengüceklilere atıflarda bulundukları görülmektedir.⁸⁶ Marco Polo ve B. Pegolotti gibi araştırmacılar, Mengücekliler devrinde mimari sanatının hızla geliştiğini ve Türk-İslam sentezinden oluşan sanatsal hatların mimariye açıkça yansıdığını vurgulamışlardır.⁸⁷

Yukarıda belirtilen Mengüceklili Beyliğinin kuruluş süreci hakkındaki genel bilgiler ışığında Mengücek Beyliğinin tarihsel gelişimi ve boyunca Erzincan'da hangi şartlarda ve hangi yöneticilerin kontrolünde hüküm sürdüklerinin ele alınması, Erzincan tarihinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

⁸⁶ Nizamettin Parlak, "Klasik Kaynaklarda Erzincan'ın Yeri ve Önemi", Ed. Hüsrev Akın, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.I, Erzincan (28 Eylül-1 Ekim 2016), s. 355-365.

⁸⁷ Atsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler II*, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, İstanbul, 1972, s. 321.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI HÂKİMİYETİNDE ERZİNCAN

2.1 Türkiye Selçuklu İkbâl Devrinde Erzincan

2.1.1. Erzincan ve Kemah'ta Mengücekli Hakimiyetinin Sonu

Erzincan'da siyasi tarihin gelişiminde Mengüceklilerin imtiyazlı bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Erzincan'ın Emeviler döneminden itibaren giderek İslamlaşması, bölgedeki siyasal hayat üzerinde İslam medeniyetinin etkilerinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ancak bölgede gerek Hristiyan unsurların varlığını devam ettirmesi, gerekse yerel yönetimler arasındaki güç mücadeleleri siyasal anlamda belirgin bir sürecin oluşmasını engellemiştir.⁸⁸

Mengücek Gazi, beyliğin kurucusu olarak Erzincan üzerinde siyasi hâkimiyeti hem askeri başarıları ile hem de bölgedeki düzensiz siyasi ilişkileri belirli bir düzene sokmaya sağlaması, bu beylik dönemindeki temel siyasi gelişmenin en önemli adımıdır. Mengücek Gazi döneminde Erzincan'da siyasi gelişmelerin merkezinde Kemah'ın olduğu ve bu buranın Mengüceklilerin yönetim faaliyetleri anlamında merkez noktalardan birisi olduğu, bu bölgede bulunan Mengücekli yönetici ve siyasilerin mezarları ve kayıtlarından anlaşılmaktadır.⁸⁹

Mengücek Gazi'nin siyasi olarak Erzincan bölgesinde belirli bir siyasi dengeyi oluşturması, bu beyliğin Erzincan'daki önemini arttırırken, Mengücek Gazi'den sonra başa geçen Melik İshak'ın Mengüceklilerin yerelde gösterme politikalarına rağmen Malatya bölgesine yönelmesi ve yayılmacı bir politika izlemesi üzerine Trabzon Dükalığı, Danişmendliler ve Mengücekliler arasında zaman zaman tarafların ve ittifakların değişmesine yol açacak ölçüde mücadele süreci başlamıştır. Bu mücadele sürecinin sonucunda Melik İshak'ın Trabzon Dükalığı ile ittifak yapması ve bölgesel politik dengelerin bozulması, Mengüceklilerin siyasi anlamda

⁸⁸ İbn Battuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, s. 344.

⁸⁹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 71; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 246.

sağladıkları denge sürecini sekteye uğratmış ve Erzincan üzerindeki hâkimiyetlerini sınırlandırmıştır. Bu durum Mengüceklilerin yeni kollara bölünmesinin de kapısını açmıştır.⁹⁰

Mengücekliler devrinde Melik İshak sonrası Kemah-Erzincan Mengüceklilerinin oluşmasıyla bölge siyasetinde yeni bir dönem başlamış ve Kemah-Erzincan Mengüceklilerinin yöneticileri olan Melik I. Alaaddin Davud (1142-1162), Melik Fahrettin Behramşah (1162-1225), Melik II. Alaeddin Davudşah (1225-1228) yönetimleri ile bu dönem politikaları şekillenmiştir.⁹¹ Bu dönemin başından itibaren Mengücek beyleri tamamen dağılma endişesi sebebiyle II. Kılıçaslan'ın himayesi altına girmeyi kabul etmişlerdir. Aksi takdirde Danişmendliler gibi ortadan kalkma riski ile karşı karşıya kalacaklarını düşünmüşlerdir.

Mengücekliler her ne kadar bu süreçte siyasal anlamda sömürge konumunda kalsalar da evlilik kurumu-siyaset ilişkisinin de önemli yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda Melik Behramşah'ın II. Kılıçaslan'ın damadı olması, siyaseten olumlu ilişkilerin gelişmesinde etkili bir faktör olmuştur.⁹²

Mengüceklilerin Kemah kolunun siyasi anlamdaki faaliyetleri ve siyasi sürecinde başta bulunan yöneticilerin ağırlıklı şekilde Selçuklu sultanlarına bağılılıkları Doğu bölgelerindeki siyasi istikrarın sağlanmasında etkili olan bir faktördür. Behramşah yönetimi ile Selçuklular arasında ilişkilerin gelişmesinde Behramşah'ın kızının Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Keykavus ile evlenmesinin etkisi önem taşımaktadır.⁹³

Mengücek hükümdarı Behramşah, uzun süren bu saltanatı boyunca, dört Anadolu Selçuklu sultanıyla çağdaş oldu. Bunlar; II. Kılıç Arslan, Gıyaseddin Keyhüsrev, Rükneddin Süleyman ve Alaeddin Keykubad'dır. Behramşah altmış

⁹⁰ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 75; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 39.

⁹¹ Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Camii'd-Düvel Selçuklular Tarihi I*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 210-220; Yaşar Yücel, Ali Sevim; *Türkiye Tarihi*, C.1, TTK, Ankara, 1990, s.153.

⁹² Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 17.

⁹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 322-324.

seneden fazla hükümdarlık yaptıktan sonra 1225 senesinde Erzincan'da öldü. Erzincan civarındaki Aşağı Urla köyüne gömüldü. Kaynaklar Behramşah'ın akıllı, güzel ahlaklı, tebaasına ve askerlerine şefkatli olduğunu, ilmi ve alimleri himaye edip, onlara pek çok ihsanda bulunduğunu, padişahlar arasında arasın da, bu güzel vasıfları ile önemli bir mevki kazandığını, zengin-fakir, yerli-yabancı farkı gözetmediğini, hükümdarlığı zamanında Erzincan'da huzur ve saadetin hüküm sürdüğünü yazmaktadır. Bu yüzden halk ve asker, kendisinden çok memnundu.⁹⁴

Alaeddin Davudşah babası Behramşah'a göre halka yönelik farklı bir tutum içerisine girmiştir. Otoritesini baskı üzerine kuran Davudşah Erzincan beldelerinde bulunan emirlerin mallarına el koymuş, bazılarını öldürtürken, bazılarını ise hapsedmiştir. Davudşahın kendi otoritesi altındaki bu tutumu beyliğin içinde huzursuzluğa yol açarken, Alaeddin Keykubat'ın Moğol istilas ve Celaleddin Harzemşahın bölgedeki faaliyetlerine karşı Mengücekliler ve diğer Anadolu beyliklerini kontrol altına alma eğilimine girmesi, Selçuklu yönetimi ve Mengücekliler arasını yeniden gerginleştirmiştir.⁹⁵

Emirler üzerinde baskı kuran Davudşah'ın karşısında bazı emirler Alaeddin Keykubat yönetimi altına girmişler ve ona biat etmişlerdir. Alaeddin Keykubat bu emirler üzerinden Davudşah'ın kurduğu baskıyı kaldırmasını, mallarına el koyulan kişilere mallarının iadelerini istemiştir. Davudşah bu isteği yerine getirme konusunda ilk önce soğul bir tutum sergilemiş de olası krizlerin üstesinden gelememe durumundan dolayı bu isteği yerine getirmek zorunda kalmıştır. Davudşah, beylerinin Alaeddin Keykubat'a sığınmaları karşısında geri adım atmış ve Alaeddin Keykubat'ın isteklerini yerine getirdikten sonra, Keykubat ile doğrudan temasa geçerek ona bağlılıklarını bildirmiş ve aralarında bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Mengücek beyinin Sultana bağlı olması halinde ilişkilerin dengeli bir seyir

⁹⁴ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.101; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.153; Ahmet Toksoy, "Mengücekli Hükümdarı Fahr Ed-din Behramşah", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, Ocak 2020, s.127.

⁹⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 80-81; Öngül, "Mengücekliler", s. 206.

izleyeceği, aksi halde bu ahitnameye aykırı hareketler gerektiği şekilde cezalandırılacaktır.⁹⁶

Davudşah Erzincan'a geri döndüğünde yapılan bu ahitnameye bağlı kalmayarak kendine bağlı emirleri, Selçuklu Sultanı ile yeniden iş birliğine girme ihtimaline karşın Erzurum beyi Rüknettin Cihanşah ile ittifak yolunu girmiştir. Bu yeni ittifak arayışı sağlıklı bir sonuç vermemiş, aynı zamanda kısa süreli ittifaklar ve karşı karşıya gelme durumlarının neticesinde Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad 1228'de Mengüceklilerin Kemah-Erzincan kolunu fethetmiştir.⁹⁷

Bu süreçten itibaren Erzincan üzerinde siyasi gelişmelerin kontrolü Sultan Alaeddin'in eline geçmiştir. Sultan Alaeddin siyasi açıdan Erzincan'ı Doğu'dan gelecek olası saldırılara karşı bir üs bölgesi şeklinde kullanmayı, aynı zamanda Rükneddin Cihanşah'ın bölgedeki faaliyetlerini dengelemek için önemli bir nokta olarak değerlendirmiştir.⁹⁸ Alaeddin Keykubat Erzincan'ın idaresi konusunda oğlu II. Gıyasettin Keyhüsrev'e yetki vererek bu bölgenin meliki ilan etmiştir.⁹⁹

2.1.2. Alâeddîn I. Keykubâd Devri(1220-1237)

Alâeddin Keykubâd, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in (588-594/1192-1197 ve 602-608/1205-1211) ortanca oğlu olarak muhtemelen 586/1190 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁰⁰ Doğum yeri Konya olmakla birlikte annesinin hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰¹ Babası I. Gıyâseddin Keyhusrev, 592/1196'de tahtı kardeşi Rükneddin Süleyman'a bırakmak mecburiyetinde kalıp gurbet hayatına çıktığında Alâeddin Keykubad ağabeyi Keykâvus'la birlikte babasının yanında bulundu. Rükneddin Süleyman Şah'ın vefatı üzerine tahta küçük yaştaki oğlu III. Kılıçaslan

⁹⁶ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 81; Öngül, "Mengücekliler", s. 206.

⁹⁷ Müneccimbaşı, *Camiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I*, 69-70; İlhan Şahin, "Kemah", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 219.

⁹⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.4, TTK, Ankara, 1992, s. 232.

⁹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 296-298;

¹⁰⁰ Faruk Sümer, "Keykubad I", *DİA*, İstanbul, 2002, s. 358.

¹⁰¹ Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara, 2003, s.12.

geçince beyler ve devlet erkânı İstanbul'da bulunan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Selçuklu tahtına davet etti. Çünkü hükümdar seçiminde genellikle en önemli rolü hükümdarın etrafındaki devlet adamları ve beyler oynuyordu.¹⁰² Gıyâseddin Keyhusrev 601 (1205) yılında yeniden Selçuklu tahtına geçince Keykubad'ı Tokat'a melik tayin etti. Meliklik döneminde bastırdığı paralarda “el-Melikü'l-mansûr Alâüddevle ve'd-dîn Nâsıru emîri'l-mü'minîn” unvan ve lakabını kullandığı görülmektedir.¹⁰³

Alaeddin Keykubad'ın meliklik dönemine ait üç sikkesi vardır. Bakır olan ilk sikkede yer ve tarih yoktur. Yalnız “*el-Melikü'l-Mansur Keykubad b. Keyhüsrev Nasıru Emirü'l-Mü'minin*” ibaresi bulunmaktadır. İkinci sikke ise gümüş olup H.608 tarihinde Tokat'ta kesilmiştir. “*el-Melikü'l-Mansur Alaüddevle ve'd-din Ebul'l-Muzaffer Keykubad b. Keyhüsrev Nasıru Emirü'l-Mü'minin*”¹⁰⁴ibaresi vardır. 609 yılını taşıyan üçüncü sikke de gümüş olup Tokat'ta kesilmiştir. Sikkede yine “*el-Melikü'l-Mansur Alaüddevle ve'd-din Ebul'l-Muzaffer Keykubad b. Keyhüsrev Nasıru Emirü'l-Mü'minin*” kaydı vardır. Ancak bu zaman zarfında kaynaklar Alaeddin Keykubad 'ın ne tür uygulamalar yaptığına dair bilgi vermez. Fakat Sahip Mecdüddin ile Şerefeddin Muhammed'in onun hizmetinde olduğunu biliyoruz.¹⁰⁵

Babasının 607/1211 Alaşehir muharebesinde vefatı üzerine ağabeyi İzzeddin Keykâvus en büyük oğlu olduğu için devlet erkânı tarafından Kayseri'de sultan ilân edilince Keykubad ağabeyinin hükümdarlığını kabul etmedi. Daha sonra Ermeni Kralı Leon ve Erzurum meliki olan amcası Mugısüddin Tuğrul Şah ile ittifak yaparak Kayseri'yi kuşattı. Fakat bu kuşatmadan netice alamayan Alaeddin Keykubad Ankara Kalesi'ne çekildi, iâşe tükenince kendisine ve Ankara halkına zarar verilmemesi şartıyla 608/1212 teslim oldu ve hapse atıldı. Bu sırada İzzeddin

¹⁰² Ali Merthan Dündar, *Askeri ve İdari Teşkilatlanma Bakımından Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki Orta Asya Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 42.

¹⁰³ Sümer, “Keykubad I”, s.358.

¹⁰⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 347; Sümer, “Keykubad I”, s.358.

¹⁰⁵ Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara, 2003, s.12-14.

Keykâvus bu durumu hazmedemeyerek kardeşi Alaeddin'i öldürmek istediye de hocası Mecdüddin İshak buna mani oldu.¹⁰⁶

1220 yılında Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un çok genç yaşta beklenmedik bir şekilde ölümü, hiç şüphesiz, Selçuklu tahtına hangi hanedan üyesinin çıkarılacağı sorununu ortaya çıkardı. Bu hususta Selçuklu devlet adamları ve komutanlarının izleyebilecekleri bağlayıcı bir ilke veya kural bulunmuyordu. Eski Türk egemenlik anlayışı, başta İzzeddin Keykâvus'un erkek çocukları olmak üzere Sultanın hayatta bulunan erkek kardeşleri ile amcalarının hepsine tahta çıkma hususunda eşit hak tanımaktaydı. Kaynaklarda, Keykâvus'un çocuk veya çocuklarının varlığından hiç söz edilmemiştir. Büyük bir ihtimalle Keykâvus'un erkek çocuğu yoktu.¹⁰⁷

Bu durumda, Selçuklu devlet adamları ve komutanlarının değerlendirmeleri, vefat etmiş olan Sultanın kardeşleri ve amcaları üzerinde olacaktı. Bu sırada, Keykâvus'un hayatta Alâeddin Keykubâd ve Keyferîdûn adında iki kardeşi, Tuğrul-şâh ve Kayser-şâh adlarında da iki amcası bulunmaktaydı. Bunlardan Melik Alâeddin Keykubâd Gezerpirt kalesinde, Melik Keyferîdûn da Koyluhisar kalesinde tutuklu bulunuyordu. Tuğrul-şâh ise, Erzurum Selçuklu kolunun başında idi. Kayser-şâh da, 1200 yılından beri Urfa'da sürgün hayatı yaşıyordu. Bu durumda, Selçuklu tahtı için en uygun aday olarak Melik Alâeddin Keykubâd gözükmekteydi.¹⁰⁸

Diğer bir söylentiye göre ise, Sultan İzzeddin Keykavus hastalığı ilerleyince henüz hapiste olan kardeşini huzuruna çıkararak ve kendisinden sonra onun tahta çıkarılması için vasiyette bulunmuş ve daha sonra halkın ona itaat etmesi için yemin almıştır. Çaşnigir Seyfeddin Ayaba Alaeddin Keykubad'ın yanına gelip *"Kardeşinizin ruhu yerden semaya yükseldi. Sultanımızdan rica ederiz ki, hemen buradan hareket edip tahta oturunuz."* dedi. Bunun üzerine Emir-i Meclis

¹⁰⁶ Sümer, "Keykubad I", s.358.

¹⁰⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.348; Salim Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesiyle Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad'ın Tahta Çıkışı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.25, Konya, Aralık 2009, s. 5.

¹⁰⁸ Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesiyle Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad'ın Tahta Çıkışı", s.5.

Mübarizeddin Behramşah'ın Oğulbey adlı Emir-i Ahur'u Alaeddin için bir katır hazırladı. Alaeddin Keykubad ve Çaşnigir Seyfeddin Ayaba derhal hareket ederek Sivas'a vardılar. Bu sırada hasta olan Sultan İzzeddin Keykavus'un vefat ettiğinden ve yerine Alaeddin Keykubad'ın çıkarılacağından halkın bilgisi yoktu. Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah kalede atla dolaşmış ve sultanın iyi olduğuna dair halkı bilgilendirmişti. Bu sırada şehrin kapısında tam donanımlı tetikte bekleyen elli gulam bulunuyordu. Çünkü Behramşah, sultanı getirmek üzere Seyfeddin Ayaba ile Malatya 'ya giden Oğulbey'in getireceği havadise göre şehrin kapısını açıp sultanı içeri alacaktı. Oğulbey'in kaleye doğru seslenmesi üzerine Emir-i Meclis kentin kapısını açtı ve sultanı görünce hemen yeri ve üzengisini öptü. Daha sonra, Emir-i Meclis ve Çaşnigir Seyfeddin, Alaeddin Keykubad'ı rahmetli sultanın tabutu başına götürüp kardeşinin yüzünü gösterdiler. Sonra, Alaeddin Keykubad'ı Sivas'ta tahta oturtup, şehrin ileri gelenlerini kadı ve imamları meclise çağırıldılar. Taht ile meclis arasındaki perdenin arkasından çıkan Seyfeddin Ayaba konu hakkında bir malumat bilmeyen davetlilere Sultan İzzeddin Keykavus'un vefat ettiğini ve yerine kardeşi Alaeddin'in geçtiğini söyledi. Bunun üzerine perde açıldı ve davetliler yeni sultanın huzurunda yeri öptüler.¹⁰⁹

Ayrıca Çaşnigir Seyfeddin Ayaba tek tek davetlilerin elinden tutup tahtın ayakucuna kadar götürerek sultanın elini öptürdü. Daha sonra mescide gidip kadının görüşü ile Sultan Alaeddin Keykubad'a biat ettiler. Sultan Alaeddin Keykubad matem sembolü olan beyaz atlas giydi, beyler de külahlarını ters çevirerek üç gün matem tuttular. Dördüncü gün ise yas, yerini saltanat şenliklerine bıraktı. Ayrıca, bütün kentlere Sultan I. İzzeddin'in ölüm havadisi ile birlikte yeni sultanın tahta çıktığı bildirilirken; emirlere hilatler, menşurlar, beylikler, iktalar verildi. Daha sonra Sivas'tan başkent olan Konya'ya gitmek üzere yola çıkıldı.¹¹⁰

¹⁰⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 350; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s. 459-460.

¹¹⁰ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.224-248; Züriye Çelik, "Anadolu Halkının Tahta Çıkacak Türkiye Selçuklu Hükümdarlarını Karşılama Törenleri (İbn Bibi Evreninde)", *History Studies International Journal of History*, C.III, S.3, 2011, s. 90.

Mübarizeddin Behramşah, bizzat Gedük mevkiine kadar sultanla birlikte geldi. Gedük'te sultan için meclis kurulup, yüce ve ihtişamlı bir ziyafet verildi. Sabah olunca Sultan Alaeddin Keykubad, Emir-i Meclis'e hilatler vererek onu Sivas 'a geri gönderdi. Kendisi de Kayseri'ye doğru yola koyuldu. Hokkabaz-Oğlu olarak bilinen Kayseri Subaşı Seyfeddin Ebu Bekir, sultanı karşılama için hazırlıklara başladı. Kentin ileri gelenlerine de sabit ve seyyar köşkler, tahtirevanlar yaptırılması, bundan başka sultanı karşılamak üzere Çubuk mevkiine gidilmesi için haberler gönderdi. İstenilen yerde hazır ve hazır bulunan Kayserililer sultanın sancağını ve çetirini görünce el öptüler. Ayrıca hep birlikte kente yöneldiler. Büyük şenlikler arasında Kayseri'ye giren Sultan Alaeddin'i burada da tahta oturtup cülus töreni ve şenlikler yapıldı. Özellikle Hokkabaz-Oğlu Seyfeddin Ebu Bekir kendi haznesinden birçok malı sultan için sarf etti.¹¹¹

Sultan Alâeddîn Keykubâd'a en görkemli karşılama töreni Konya ileri gelenleri ve halkı tarafından yapıldı. Yeni Sultanın başkente doğru gelmekte olduğunu duyan Konya'nın sivil ve asker bütün ileri gelenleri, camilerin şerefelerini tıpkı gelin odası, padişah sarayı gibi yaldızlı ve ipekli kumaşlarla süsleyip, görülen yerlere elbiseler astılar. Kendileri de bayramlık elbiselerini giyip, en kıymetli mücevherlerini taktılar. İçine silâhlarını ve her türlü eşyalarını koydukları ve cüsseli mandaların çektiği 500 seyyar ve 300 sabit olmak üzere toplam 800 köşk ile yola çıktılar. Sultanı Obruk mevkiinde karşıladılar. Sultanın gelişi şerefine süslenmiş koçlar ve sığırlar kurban ettiler. Türk âdeti gereğince Sultanın üzerine altın ve gümüş paralar saçtılar. Sultana her çeşitten değerli hediyeler sundular.¹¹²

Alâeddîn Keykubâd'ın tahta çıkışına gösterilen büyük ilgi sadece Anadolu ile sınırlı kalmamıştır. Özellikle Abbâsî Halifesi Nasır Lidinillâh, Konya sarayına elçisini göndermiş ve Sultan II. Alaeddin Keykubad'ı halifelik makamının manevi otoritesiyle onurlandırmıştır. Halife Nasır Lidinillâh, Keykubâd için saltanat

¹¹¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.224-248; Çelik, "Anadolu Halkının Tahta Çıkacak Türkiye Selçuklu Hükümdarlarını Karşılama Törenleri (İbn Bibi Evreninde)", s.90.

¹¹² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.224-248; Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesiyle Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad'ın Tahta Çıkışı", s.14.

menşuru, Anadolu'nun tevcih fermanı, padişahlık hilatı, sultanlık kılıcı, sarık, yüzük, gibi hükümdarlık alametleri ile “*yuları, başlığı, üzengisi süslü ve nalı altından olan bir binek atı*” ve içi para dolu tabaklardan oluşan hediyeler hazırlattı. Halife, bu hükümdarlık alametleri ile hediyeleri, şeyh Ebû Abdullah Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî ile birlikte Keykubâd'a gönderdi. Keykubâd, bu haberi duyunca çok sevindi. Zira Abbasî Halifeliği, askerî ve siyasî gücünü çoktan yitirmiş ise de, bu makamın İslâm dünyası üzerindeki manevi itibarı hala çok yüksekti.¹¹³

Ertesi gün Keykubâd, Şeyh Sühreverdî'yi makamında kabul etti. Şeyh Sühreverdî, yanında getirdiği hükümdarlık alametleri ile süslü at ve paralardan oluşan hediyeleri birer birer Sultana sundu. Keykubâd, halifenin gönderdiği hilatı ve sarığı orada giydi. Âdet olduğu üzere de Halifelik makamından getirilen bir kırbaçla Alâeddîn Keykubâd'ın sırtına sembolik olarak 40 defa vuruldu. Bundan güdülen maksat, Sultanın bütün saltanatı boyunca adaletten ayrılmamasını daima kendisine hatırlatacak bir uyarıda bulunmaktır. Öte yandan, Sultanın bu törende halifenin göndermiş olduğu ata da binmesi gerekiyordu. Bunun için Sultan ile şeyhin şehirde birlikte yapacakları bir gezi planlandı. Sultan, halifenin göndermiş olduğu ata, başka bir ata da şeyh Sühreverdî bindi. Sultanın üzerine hâkimiyet ve hükümdarlık sembolü olarak, tepesinde kartal alemleri bulunan siyah çetrisi tutuldu. Alemdâr da, yine hâkimiyet ve hükümdarlık sembolü olarak, Sultanın sancağını açmış bir halde kafilenin en önünde yerini almış idi. İşte tam bu sırada, Türk âdeti gereğince, orada hazır bulunanların üzerine halifenin göndermiş olduğu tabakların içindeki paralar saçıldı. Bundan sonra mehter müziği eşliğinde Sultan ile şeyhin gezileri başladı. Şehir halkı ise, bu görkemli töreni gıptayla seyrediyordu.¹¹⁴

I. Alâeddin Keykubad dönemi Anadolu Selçuklu Devleti'nin her bakımdan en parlak ve en güçlü olduğu bir dönemdir. Yaklaşık on sekiz yıl hüküm sürdüğü

¹¹³ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.224-248; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 351; Koca, “Selçuklu İktidarının Belirlenmesiyle Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad'ın Tahta Çıkışı”, s.16-17.

¹¹⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 352; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.264; Koca, “Selçuklu İktidarının Belirlenmesiyle Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad'ın Tahta Çıkışı”, s.17-18.

saltanatı boyunca, izlediği istikrarlı politikalarla Anadolu Selçuklu Devletine ikbal devrini yaşatmıştır. Bu dönem Anadolu'nun hızla Türkleştiği, sınırların genişlediği, medeniyet ve kültürün en yüksek seviyeye ulaştığı bir dönemdir.

I. Alâeddin Keykubad, Selçuklu tahtına çıktığında; Konya, Ereğli, Niğde, Aksaray, Elbistan, Kayseri, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Sinop, Kastamonu, Kırşehir, Ankara, Akşehir, Isparta ve Antalya Anadolu Selçuklularının elinde idi. Yani Selçuklular, Akdeniz ve Karadeniz sahillerinin küçük bir kısmını ele geçirmişlerdi.¹¹⁵

Trabzon İmparatorluğu, Ermenistan ve doğudaki Türk beylikleri ise vassal statüsünde oldukları için Selçuklu Devleti ile aralarında bir problem yoktu. Anadolu'nun batısına hâkim olan İznik İmparatorluğu ile de ilişkiler dostane idi. I. İzzeddin Keykavus'un Halep topraklarına girip Eyyübilere yenilmesi üzerine Selçuklu-Eyyübi ilişkileri gerginleşmişti. Ayrıca, Orta Asya ve Doğu-Avrupa'daki Moğol istilasları tehlikesi o an için Selçuklulardan uzakta idi.¹¹⁶

Keykubad'ın ilk icraatı Eyyûbîler'le bozulmuş olan münasebetleri düzeltmek oldu; daha sonra Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in kızı ile evlenerek dostluğunu kuvvetlendirdi.¹¹⁷

I. Alâeddin Keykubad Selçuklu tahtına çıktığı günlerde Ortadoğu'da Moğol tehlikesi ortaya çıktı. Orta-Doğu coğrafyasının büyük bir karışıklığa gebe olduğu zamandır. Orta-Asya'dan hareketle karşısına çıkan bütün güçleri ezip geçen Cengiz Han idaresindeki Moğollar, büyük bir süratle İran'ı geçerek Anadolu ve Kuzey Suriye'ye ulaşmışlardı. Bu acımasız istilâ orduları karşısında ister istemez korkuya kapılan Alâeddin Keykubâd, derhal Selçuklu sınır boylarında savunma önlemleri

¹¹⁵ Herbert Jansky, "Selçuklu Sultanlarından I. Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul, 1950–1955, s. 119.

¹¹⁶ Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesiyle Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad'ın Tahta Çıkışı", s.19-22.

¹¹⁷ Sümer, "Keykubad I", s.358.

almaya yöneldi.¹¹⁸Bu dönemde yaşayan ve Moğol istilasına tanık olan İbnü'l Esir yaşadığı günleri eserinde şu şekilde anlatmaktadır: “*Keşke annem beni dünyaya getirmeseydi. Keşke adım sanım unutulup gitseydi de insanların, bilhassa Müslümanların başına gelen şu bela ve musibetleri görmeden ölüp gitseydim de bunları görmeseydim.*”¹¹⁹Yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı tedbir olarak Konya, Sivas ve Kayseri’yi sağlam surlarla çevirtti.¹²⁰

1220 yılında Türkiye Selçuklu tahtına çıkan Sultan Alaeddin Keykubad, Konya ve diğer şehirlerin surlarını yeniledikten sonra devlete ve ülkeye yeni stratejik mevkiiler ve ekonomik sahalar kazandırmak için zamanın gelmiş olduğu kanaatine vardı (1222). Kardeşi İzzeddin Keykavus, Sinop’u fethetmek ve Antalya’yı geri almak suretiyle devlete ve ülkeye iki önemli ihracat ve ithalat limanı kazandırmıştı (1214). Babası Gıyaseddin Keyhüsrev ve kardeşi İzzeddin Keykavus, zamanında da Kıbrıs Franklarıyla yapılan anlaşmalarla Selçuklu ekonomisi dış dünyaya açılmış ve onunla bütünleştirilmişti. Kendisi de tahta çıkar çıkmaz, aynı düşünceyle, yani Türkiye Selçuklu ticaretini geliştirmek ve güvenlik altına almak için Venedik Dukasıyla ticareti karşılıklı düzenleyen bir anlaşma yapmıştı. Sultan Keykubad’a göre, bütün bu faaliyetler yeterli değildi. Dış dünyadan ülkeye giriş ve ülkeden de dış dünyaya çıkış yapan yeni ticaret merkezlerine ihtiyaç vardı. Ayrıca ticaretin daha da geliştirilmesi ve güvenlik altına alınması için Selçuklu hakimiyetinin sahillerde yayılması ve genişletilmesi de gerekiyordu.¹²¹

Bu düşünce ile I. Alâeddin, Kıbrıslıların ve Frenklerin ele geçirebileceği Kalanoros’u (Alanya) fethetti (1221). Kale, Bizans egemenliğindeyken güzel hoş anlamında Kalonoros veya Kalon Oros adı kullanılmıştır. Kalonoros bulunduğu yer iklimi ve güvenliği açısından önemli bir yer olarak kabul edilmiştir. Kale için

¹¹⁸ Süleyman Özbek, “Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassı Çemen’den Köseadağ’a”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, C.6, S.1, Bartın, Yaz 2018, s. 4.

¹¹⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, s. 462–465

¹²⁰ Sümer, “Keykubad I”, s.358.

¹²¹ Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.65.

ulaşılması çok zor ve kanlı çay olarak tasvir edilen nehirleri geçmenin zorluğundan bahsedilmiştir.¹²² İbn-i Bibi *Şelçukname* isimli eserinde kaleyi şu şekilde “*Temeli toprağın altına kök salmış üst kısmı ise yıldızlara ulaşmıştır. Hiçbir yükseklik ona erişemez*” şeklinde tarif etmiştir.¹²³

Selçuklu Emiri Mübarizeddin Ertokuş o dönemde Antalya Subaşı görevini yapmakta ve sahil güvenliğinden sorumluydu. Uzun süreden beri Antalya subaşılığını yapmış ve bu sahilleri çok iyi biliyordu. Ayrıca Mübarizüddin Ertokuş Kyr Vart ailesiyle de önceden tanıştığı bilinmektedir. Bu sebepten dolayı kalenin dizdari Kyr Vart ile I. Alâeddin Keykubad arasındaki haberleşmeyi sağlamıştır. Mübarizüddin Ertokuş ve Şarabsalar Esedüddin Ayaz adlı beyler fethin baş mimarları olmuşlardır. Bu beyler Kalonoros kalesini fethetmenin gerekliliği üzerinde durmuşlardır.¹²⁴ On günlük bir hazırlıktan sonra sefere çıkıldı. Sultan orduyu üç gruba ayırdı. İlk grup kaleyi kara/dağ tarafından mancınıklarla kuşatacak, ikinci grup deniz tarafından kaleyi ablukaya alacak, üçüncü grup ise gemilerle denizden kaleye saldıracaktı. Keykubad, Dim Çayı’nı geçerek kalenin yakınlarına kadar geldi.¹²⁵ 100 civarında mancınık ile kale sarılmasına rağmen kış ayında olan kuşatma iki ay kadar devam etti. Kalenin deniz yolundan çevrildiğini gören ve artık dayanacak gücü kalmayan Kyr Vart daha önceden tanışıklığı bulunan Antalya subaşı Mübarizeddin Ertokuş’a bir elçi göndererek Sultan ile aralarında aracı olup barış ricasını iletmesini istedi. Zaten daha fazla kan dökülmesi taraftarı olmayan Alaeddin Keykubat barış talebini kabul etti.¹²⁶

¹²² İbn-i Bibi, *El-Evamiirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye Selçukname*, s. 260.

¹²³ İbn-i Bibi, *El-Evamiirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye Selçukname*, s. 260.

¹²⁴ İbn Bibi, *El-Evamiirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.267-272; Nehibe Şahbaz, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad’ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri”, 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 7, S.17, Bahar 2018, s. 84.

¹²⁵ Şahbaz, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad’ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri”, s.84.

¹²⁶ İbn Bibi, *El-Evamiirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.270; Şahbaz, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad’ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri”, s.84.

İki taraf arasında barış sağlandıktan sonra sultan Alaeddin Keykubat kalede bulunan Kyr Vart'ın kızı ile evlendi. Kyr Vart'a Akşehir ve birkaç köyü ikta olarak verdi. Bundan sonra sultan, Kalanoros'u yeniden inşa ettirdi ve kışlık merkez haline getirdi. Akşehir, Selçukluların başkenti Konya'ya yakın bir yerdi. Bu nedenle sultanlar için önemliydi. Sultanlar önemli misafirlerini burada ağırladıkları gibi onurlandırmak istedikleri kişilere de Akşehir'i ikta olarak verirlerdi.¹²⁷

Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu arada bazı emîr ve beylerin sultanları tahta çıkartmakta rol oynamaları sebebiyle kuvvet ve kudretlerinin artmış olduğu görülüyor. Hattâ bunlardan bazılarının zenginliklerinin ve harcamalarının sultandan fazla olduğu rivayet ediliyor. Bunlar arasında Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mubârizeddin Behrâm-şâh ve Bahâeddin Kutluğca da dikkati çekiyorlardı. Sultan bu emîrlerin durumundan özel meclislerde şikâyetçi oluyor, bu suretle iki taraf arasında yapılan dedikodular ortalığın daha fazla karışmasına sebep oluyordu. Nihayet emîrler Kayseri'de gizli bir tertiple sultanı tahttan uzaklaştırmak ve yerine kardeşi Celâleddîn Keyferidun'u geçirmek istediler. Ancak bu hazırlık Nâib Hokkabazoğlu Seyfeddin vasıtasıyla öğrenilerek sultana bildirilmiş, böylece plân suya düşmüştü. Bu kez Sultan Alâeddin Keykubâd karşı bir plân hazırladı ve kışı geçirmek üzere gittiği (1223) Antalya'dan Kayseri'ye döndükten sonra bunu uyguladı. Yirmi dört kişi olduğu rivayet edilen bu emîrlerin bazıları öldürüldü, bazıları da hapse atıldı ve malları müsadere edilerek hazineye alındı. Böylece Sultan ile beyler arasındaki nüfuz çatışması Alâeddin Keykubâd lehine sona ermiş oldu.¹²⁸

Moğolların 1223 yılında Kırım sahillerindeki Suğdak'a akınları üzerine halkın çoğu kentten ayrılmıştı. Bunlardan bir kısmı gemilerle Karadeniz kıyısındaki limanlara varıp Selçuklulara sığındı. Trabzon Rumlarının Suğdak Limanı'nı elde etmeye çalıştıklarını havadisini alan Keykubad oradan gelen tüccarların teşvikiyle Suğdak'a bir ordu sevk etti. Kastamonu Beyi Hüsâmeddin Çoban kumandasındaki

¹²⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*, Numune Matbaası, İstanbul, 1945, s. 44.

¹²⁸ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.286-295; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Alâeddîn Keykubad ve Zamani*, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s.168.

Selçuklu donanması 1224 yılında Suğdak şehrini kuşatarak fethetti.¹²⁹ Sultan Alâeddin bir müddet Kayseri’de kaldı ve zafer haberini burada bekledi. Ordu Hazar denizini (Karadeniz) geçtiği sırada Suğdaklılar büyük bir donanmanın denizde seyrettiğini görünce aralarında seçtikleri bilge bir elçiyi Emir Hüsâmeddin Çoban’a göndermişlerdir:

*“Biz cihan padişahının kullarıyız onu büyük bir orduyu sahile göndermesinin sebebini bilmiyoruz. Eğer bac’ı¹³⁰ ve geçiş resmini ödemekte ihmalkâr devrandık ise fazlasıyla temin edelim. Fermana uyarak bu işi kolaylaştıralım. Eğer Rus tarafına gitmek istiyorsanız selvi boylu yiğitlerimizden seçip alet ve edavatlariyle size gönderelim de onlar askerlikte ve kullukta görevlerini yapıp sultanın düşmanlarına kılıç sallasınlar ve onun yolunda canlarını feda etsinler”.*¹³¹

Suğdaklılar bir taraftan da Kıpçak hanına bir elçi göndererek sultanın askerlerinin sahile yanaşmakta *“denizde yürüyen dağlar gibi gemiler görünmekte olduğunu haber etmişlerdir.”*¹³² Kıpçak hanı da hiç vakit kaybetmeden Rus Knezine bir ulak yollayarak yardım talep etmiştir. Suğdaklılar bir taraftan da Emir Hüsâmeddin Çoban’a gönderdikleri elçiden gelecek haberi bekliyorlardı. Emir Hüsâmeddin Çoban’ın huzuruna varan elçi:

“Bizim siz Melikü’l-Ümera’dan beklentimiz geri dönmenizdir. O zaman biz hizmette yaptığımız kusurun karşılığını imkânımız ölçüsünde öderiz. Kulluk rüsumumuzu yeniler, onu galiz yeminler ve sağlam anlaşmalarla pekiştiririz.

¹²⁹ Sümer, “Keykubad I”, s.358.

¹³⁰ Kelimenin aslı Farsça olup “hisse, pay” anlamına gelmekte ve ilk defa eski Fars yazıtlarında bâcî şeklinde geçmektedir. Genel olarak vergi, özellikle pazar vergisi anlamında kullanılan bir terimdir. Bu vergiyi toplayana da o dönemde bâcîkâre denilmiştir. İran tarihinin orta dönemlerinde I. Şâpûr yazıtlarında halkın hükümdarlarına ödedikleri vergi ve haraç anlamında bâj terimi kullanılmıştır. Daha sonra kelime aynı anlamda bâj, bâz, bâc ve daha ziyade haraç veya sâv kelimeleriyle birlikte ve onların eş anlamlısı olarak bâcu harâc, bâcu sâv şeklinde kullanılagelmıştır. Bu vergiyi tahsil etmekle görevli memurlara da bâjbân, bâjhâh, bâjdâr veya bâcdâr adları verilmiştir. Celal Yeniçeri, “Bac”, *DİA*, C.4, İstanbul, 1991, s.411-413.

¹³¹ İbn-i Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'yyeFi'l-Umuri'l-'Ala'yye*, s.325.

¹³² İbn-i Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'yyeFi'l-Umuri'l-'Ala'yye*, s.325.

Hâlihazırda buraya kadar zahmet çekmiş olan bu ordunun nal bahası olarak 50 bin dinar öderiz."¹³³ demiştir.

Elçinin sözleri karşısından hiddetlenen Emir Hüsâmeddin Çoban:

*"Tac ve taht sahibinin fermanıyla orduyu buraya savaş pazarını altın karşılığında satmak için çekmedim. Her gelen habercinin boş sözlerine, masallarına kanarak işimden vazgeçmem"*¹³⁴ diye cevap vermiştir. Bu cevap üzerine elçi geri dönmüş ve Emir Hüsâmeddin Çoban askerleri ile Kıpçak sahasına Suğdak sahrasına inmiştir. Emirü'l-Ümera Suğdak sahiline çıkar çıkmaz sofralar kurdurdu ve gece yarısına kadar eğlence düzenlediler. Seher vaktinde Kıpçak ordusunun geldiğini öğrenen Emir Hüsâmeddin Çoban, Rus üzerinden gelecek yardımın yetişmeden saldırıya geçilmesini emretti. Bütün gün süren çatışmalardan netice elde edilememiş ve ertesi gün yeniden başlayan mücadele Selçuklu ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır.¹³⁵

Rus Knezi Kıpçak ordusunun durumunu öğrenince ileri gelen devlet adamlarını çağırarak:

"Bizim bu orduyla boy ölçüşmemiz bu çelik pençeli yiğitlerle savaşa ve mücadeleye girişmemiz, ihtiyattan, tedbirden, kifayetten ve dirayetten uzaklaşmamız demektir. Hem üstelik bizim kendimizi sıkıntıya atmak içinde bir sebebimiz yoktur. Sultandan hiçbir zaman zarar görmedik. Kalemle düzeltilecek bir iş için kılıcı çekmek hamlık ve aptallık olur." dedikten sonra Emir Hüsâmeddin Çoban'a bir mektup yazmış ve kıymetli eşyalardan oluşan hediyelerle elçisini yollamıştır. Elçinin getirdiği hediyeler arasında Rus ketenleri ve kürkleri ile 20 bin dinar para bulunuyordu. Emir Hüsâmeddin Çoban hediyeleri askerlere dağıttı ve elçiyi üç gün alıkoydu, dördüncü gün hilat verip bağışta bulundu. Elçiyi soylu atlardan, kını altından mamul Hint kılıcından, altın işlemeli özel hilattan meydana gelen kıymetli

¹³³ İbn-i Bibi, *El-Evamiirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 326.

¹³⁴ İbn-i Bibi *El-Evamiirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 326.

¹³⁵ İbn-i Bibi, *El-Evamiirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 327-329.

hediyeler vererek geri gönderdi.¹³⁶ Zafer sonucu elde ettiği yüklü ganimeti Sinop ve Kastamonu'ya göndererek kendisi Suğdak üzerine yöneldi.

Suğdaklılar, Kıpçakların yenildiğini Rusların ise Emir Hüsâmeddin Çoban ile anlaşmaya vardığını öğrenince telaşlandılar ve şehri tahkim edip savaş tedbirleri aldılar. Bir hafta sonra Emir Hüsâmeddin Çoban şehrin kapısına yanaştı. Sabahın erken saatlerinde savaş başladı ve gün boyu devam etti. Ertesi gün tekrar başlayan savaşta Suğdaklılar kale dışına çıkıp petrol yağı, ok, çark ve taşla saldırıya devam ettiler. . Selçuklu ordusu daha önce planladığı gibi sırtlarını gösterip kaçmaya başladı, bunu gören Suğdaklılar onları kovalamaya başladı. Ancak bir savaş taktiği olan bu durum sonrasında Suğdaklı genç 35 askerler Selçuklu kılıçlarına yem oldular. Geri dönen Selçuklular kaleye rahatlıkla girmiş oldu. Şehirde kalan yaşlılar aman dilemekten başka yol kalmadığını anladılar. Emir Hüsâmeddin Çoban'a elçi göndererek her yıl haraç ödemeyi, bac'ı vermeyi, tayin edilecek kişiye hizmet etmeyi, telef olan tüccarların mallarını bulmayı ve iade etmeyi söyleyip yalvarıp yakardılar.¹³⁷

Suğdak seferi Selçuklu tarihinde ilk denizaşırı sefer olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Emir Hüsâmeddin Çoban komutasındaki Selçuklu donanması Suğdak'ı ele geçirmiş ve ticari önemi olan Kırım gibi bir bölge Selçuklu Devletine bağlanmıştır. Selçuklu askeri yapısı içinde deniz aşırı bir sefer yapacak güçte donanmaya sahip olunması da önemli bir hadisedir.

Keykubad, 622 (1225) yılında tacirlerin Franklar ve Ermenilerden mustarip olması üzerine Ermenilerle Haçlılara sefer düzenledi.¹³⁸ Ermenistan'ın o dönemde içinde bulunduğu siyasi durum da bu savaş için oldukça müsaitti. Ermeni Kralı II. Leon 1219 yılında ölmüş ve yerine başka çocuğu olmadığı için kızı Elizabeth tahta geçmişti. Bu sebeple kraliçe, Ermeni kilisesine girmeyi kabul eden Antakya Haçlıları Prinkepsi Bohemond'un oğlu Philippe ile evlendi. Fakat Philippe Ermenileri

¹³⁶ İbn-i Bibi, *El-Evami'ü'l-'Ala'yyeFi'l-Umuri'l-'Ala'yye*, s. 332.

¹³⁷ İbn-i Bibi, *El-Evami'ü'l-'Ala'yyeFi'l-Umuri'l-'Ala'yye*, s. 335-339.

¹³⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 363; Sümer, "Keykubad I", s.358.

sevmezdi ve daha çok Frenklere sevgi duyardı. Ayrıca yeminini bozarak Ermeni kilisesini terk etti ve devletin hazinesini babasının vatanına gönderdi. Bu durumdan haberdar olan Ermeni Prensleri evliliğinin ikinci yılında onu yakalayıp hapsedtiler oğlunun tutuklandığını öğrenen Antakya Prinkepsi Bohemond serbest bırakılmasını istediye de Ermeniler buna rıza göstermediler. Bohemond oğlunu kurtarmak için Ermeniler üzerine savaş açmaya karar verdi. Ancak Ermeniler Hristiyan olduğundan bu iş için papadan izin istedi. Fakat papa “*Ermeniler bizim dinimize mensup bir millettir. Onun için bunlara saldırmak kesinlikle dinen caiz değildir*” dediye de Antakya Prinkepsi Bohemond papaya karşı gelerek Ermenilere karşı sefer yapmak üzere Türkiye Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad ile ittifak yaptı.¹³⁹

Mübârizüddin Çavlı ve Emîr Komnenos kumandasındaki Selçuklu askerleri Mut ve Silifke’yi fethetti. Alâiye’den ilerleyen Antalya subaşı Mübârizüddin Ertokuş da Anamur, Gülnar ve diğer bazı kaleleri aldı. Her iki yönden yapılan taarruzlara daha fazla direnemeyen Kıbrıs Frankları Kıbrıs’a kaçtılar. Göksun-Elbistan bölgesinden hareket eden bir bölüm Selçuklu askerleri de Ermeni Krallığı’nın topraklarına girerek Çinçin Kalesi’ni fethetti. Ermeni Kralı Hetum, 622/1225 Keykubad’a elçi göndererek barış isteyince sultan kralın bu barış isteğini kabul etti. İmzalanan bu ahitnameye göre fethedilen Ermenek, Mut, Gülnar, Anamur ve Silifke bölgeleri Selçuklu ülkesine katıldı. Ayrıca Ermeni kralı her yıl sultana 40.000 altın ödeyecek ve sultan arzu ettiği zaman 1000 atlı ile 500 çarkçı gönderecekti.¹⁴⁰

I. Alâeddin, Ermeniler ve Haçlılar üzerine düzenlediği seferden sonra yönünü doğuya çevirdi. Merkezi Diyarbakır olan Diyarbakır Artuklularından Melik Mesut Selçuklu sultanının adını hutbe ve sikkeden çıkartması üzerine Eyyubî hükümdarı

¹³⁹ Yavuz Selim Burgu, *Anadolu Selçukluları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s.121-122.

¹⁴⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 367; Sümer, “Keykubad I”, s.358.

Melik Kamil adına hutbe okutup sikke bastırmasından dolayı sultanın Melik Mesud’a öfkelenmesine ve sefere çıkmasına sebep olmuş.¹⁴¹

Âmid Artuklu hükümdarı Melik Mes’ûd, Selçuklulara bağlı iken, Eyyûbîler arasındaki rekabetten yararlanarak kendini güvene almaya çalışmış, bu nedenle devrin güçlü simalarından Mısır Eyyûbî Hükümdarı Melik Kâmil’e tâbi olmuştu. Ayrıca o Moğolların önünden kaçan Sultan Celâleddin Hârezmşâh ile de bir ittifak yapmıştı. Bu olay Eyyubilerden Melik Eşref’i Sultanı, Melik Mes’ûd’a karşı harekete geçmeye teşvik etmişti. Sonunda Sultan 1226 yılı bahar ayında ordusunu Malatya’da topladı, kendisi orada kalırken orduyu iki kola ayırarak harekete geçirdi. Birinci kol Emîr Çavlı ile Adıyaman ve Kâhta’ya, ikinci kol da Esedüddin Ayaz kumandasında Çemişkezek üzerine gidecekti. Adı geçen kalelerin kuşatılması Melik Mes’ûd’un bu kez Melik Eşref’e müracaat etmesine neden oldu. Melik Eşref de Selçuklu Sultanından sefere son vermesini istedi. Bu istek sultanı son derece kızdırmış ve Selçuklu ordusu harekâtına devam etmişti. Sonunda Selçuklu ordusu Eyyubî ve Artukluların on altı bin kişiden oluşan ordusunu mağlup etti. Böylece 1226 yılında Kâhta, Adıyaman ve Çemişkezek Selçuklu topraklarına katılmış oldu.¹⁴² Keykubad Fırat boylarındaki fetihlerden sonra Selçuklu ordusunun bu başarılarına karşın yaklaşan Moğol tehlikesini görmüş, bu sebeple Eyyubiler ile iyi ilişkiler kurmuş ve Eyyubî hükümdarı el-Melikü’l Eşref’in kız kardeşiyle evlendi.¹⁴³

Öte taraftan 1225 yılında Anadolu’da iki taht değişikliği olduğunu görüyoruz. Erzincan Mengücek Hükümdarı Fahreddin Behramşâh ölmüş, yerine oğlu Dâvudşâh, Erzurum’da ölen Selçuklu Mugîseddin Tuğrulşâh’ın yerine de oğlu Cihânşâh geçmişlerdi. Ancak Türkiye Selçuklu devletine 1165-1225 yılları arasında altmış yıl bağlı kalan Erzincan Mengücek Beyliği’ni yöneten Behramşâh’ın oğlu Davudşâh babası kadar Selçuklu tahtına karşı sadık kalmamış ve Sultan Alaeddin Keykubad ile arasındaki tabi olma durumu bozulma eğilimi gösteriyordu. Onu bu arzusunun

¹⁴¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.368; Erdoğan Merçil, *Selçuklular’da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara, 2007, s. 101.

¹⁴² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.295-307.

¹⁴³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 370-371; Sümer, “Keykubad I”, s.358.

vazgeçirmek isteyen emrindeki beylerin ikazlarını da dinlemiyordu. Hatta Dâvudşâh bu beylerin bazılarını hapsedti bunun üzerine diğer beylerde Alâeddin Keykubâd'a başvurdular. Sultanın onlara karşı davranışlarından başına gelecekleri sezen Dâvudşâh kıymetli hediyelerle Kayseri'ye gitti ve tekrar Selçuklulara tâbi olduğunu bildirdi. Ancak o Erzincan'a döndükten sonra rahat durmamış, bu kez de Erzurum Meliki Cihânşâh'ı kışkırtmaya, Celâleddin Hârezmşâh ve Eyyûbiler ile bağlantı kurmaya çalışmıştı. Bu durumu haber alan Alâeddin Keykubâd bu ittifakın bir araya gelmesinden önce sür'atle bir ordu hazırlayarak Erzincan'a gönderdi. Bu suretle Mengüçüklü Beyliği, Divriği kolu dışında, ortadan kaldırıldı (625/1228). Erzurum Meliki Cihânşâh da kıymetli hediyeler ile sultana tâbi olduğunu bildirdi. Alâeddin Keykubâd, Erzurum üzerine hareket ederken Rükneddin Cihânşâh'ın itaat talebinde bulunmasıyla ve Eyyûbiler ile olan dostane ilişkilerini bozmamak için vazgeçti.¹⁴⁴

Keykubad'ın doğu üzerine sefere çıktığı orduların sahillerde bulunmadığı bir zamanda Trabzon Rumları, Samsun ve Sinop limanlarına saldırıda bulunmuşlar ve Ünye'ye kadar sahilleri istila etmişler ve birçok Türk tüccarını esir almışlardı. Sinop donanmasına bağlı reislerden biri olan Ermeni Reis Hayton bu saldırılara cevap vererek birkaç Rum gemisini ve Trabzon Rum İmparatoru Andronikos'un komutanlarını da esir aldı. Esirleri Türk tüccarlarının serbest bırakılması karşılığında serbest bıraktı. Durumdan haberdar olan Sultan Keykubad donanmayı göndererek Sinop, Samsun ve Ünye'ye kadar sahil emniyetini sağladı. Daha sonra donanmayı Trabzon'a gönderdi. Emir Mübarizeddin Ertokuş'a da haber göndererek Melik Gıyaseddin ile beraber Trabzon'u karadan muhasara etmesini istedi. Ertokuş, Gümüşhane yoluyla Zigana dağlarını geçip Maçka'ya kadar ilerledi.¹⁴⁵

Bu kuvvetli Selçuklu orduları karşısında direniş gösteremeyen Rumlar, Trabzon surları içerisine sığınarak savunmaya geçtiler; Mancınıkların fırlattığı ateşli taşlardan ve oklardan dolayı iyice kaygılanan Rum halkı kiliselere kapanıp dualar

¹⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 374-375; Önder Kaya, *Eyyubiler Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.194-195.

¹⁴⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 382-383; Havva Nur Turgut, *I. Alaeddin Keykubat Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009, s.17.

etmeye başladılar. Rumlar büyük bir çabayla son kez saldırıyı geri püskürttüler. Bu sırada Melik'in amcasının oğlu Reis Hayton'u yaraladılar. Aya-Eugenia manastırında bulunan Mübarizeddin Ertokuş askerlerini üç kola ayırarak tekrar taarruza geçti. Ancak şiddetli yağın yağmur iyice bastırınca Selçuklu ordusu dağınık bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldı. Maçka köylüleri Melik'i esir alarak Andronikos'a getirdiler. Andronikos Melik'e çok iyi davranmış ona ihsanda bulunarak çeşitli armağanlar ile Sultan'a gönderdi.¹⁴⁶

2.1.3. Yassıçemen Savaşı (10 Ağustos 1230)

Yassıçemen, kelime anlamı itibari ile otsu bitkilerle kaplı, geniş ve düz arazi arazi demektir. Muharebenin cereyan ettiği Yassıçemen mevki ve çevresindeki arazi ile ilgili olarak kaynaklarda çeşitli kayıtlar mevcuttur. İbn-i Bibi, “*Yassıçemen, Yassıçemen dağı*” derken, İbn Nazif el Hamavî “*Yassıçemen denilen bir ova*” ifadesini kullanmıştır.¹⁴⁷

Ön Asya'nın iki güçlü Müslüman devleti olan Anadolu Selçukluları ve Eyyubiler arasında vuku bulan anlaşmazlıkları unutup, en az onlar kadar kuvvetli devlet olan Harzemşahlara karşı ittifak oluşturmuştu. Celaleddin Harzemşah'a bu ittifakın havadisini veren kişi Erzurum Meliki Cihanşah idi.¹⁴⁸

Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Alaeddin Keykubad ile Harezmşahlar Devleti'nin Sultanı Celaleddin Harezm arasında vuku bulan bu düşmanlık, giderek artmış, Ahlat Kalesi meselesi ile tehdit içeren mektuplaşmalarla hat safhaya ulaşmıştı. Bu sebeple Sultan Alaeddin, Harzemşah'a karşı sefer kararı aldı. Selçuklu

¹⁴⁶ Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, s.45-46.

¹⁴⁷ Hasan Geyikoğlu, “Erzincan ve Yassı-çimen Savaşı”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, C.2, Erzincan, (26-28 Eylül 2019), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 54.

¹⁴⁸ Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, Çev. Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.131.

kuvvetlerinin başında geçerek Harezmsah tehdidini ortadan kaldırmak maksadıyla Erzincan üzerine sefere çıktı.¹⁴⁹

Cihanşah, Harzemşah'a kendilerinin önce saldırmasının daha etkili olacağını bildirince hazırlıklara başlandı. Buna göre, Celaleddin ve Cihanşah Harput civarında buluşacak orada konaklayıp, Eyyubi ve Selçuklu ordularının saldırılarını beklemeden taarruza geçilecekti. Celaleddin, Aran ve Azerbaycan da ki iktalarında bulunan askerlerinin gelmesini beklemeden Sivas'a doğru hareket etti. Amacı, Cihanşah'ın teklifi idi, buna göre Yassıçemen'e erken gelip su ve otlakları kontrol altına alarak, ordugâhını burada kurmaktı. Sultan Alâeddin'in Erzincan yakınlarında Ordugâh kurduğunu öğrenen Celaleddin ise buna çok öfkeleni.¹⁵⁰

Bu seferi önemli bir Mevlevi kaynağı olan *Menakıbü'l-Arifin* de Keykubad'ın sefere çıkmadan önce Bahaddin Veled'in türbesine gidip ondan yardım ve dua istediğini yazmaktadır. Bunun yanında Keykubad'ın kıyafet değiştirip, daha sonra birkaç Türk ile birlikte Celaleddin'in askerlerine sığındığı, kendilerini de tanıtırken de Keykubad'tan şikâyet edip ona karşı "*Celaleddin 'in askerlerini beklediklerini*" dedikleri söylenir. Celaleddin'in bu çok sevinip, onları misafir ettiği ancak "*ilk kez Alaaddin'den şikâyet eden birini duydum*", deyip şüphelendiğini bildirir. Aynı eser, Bahaddin Veled'in "*Kalk hemen atına bin, uyku zamanı değil*" deyip Sultan Keykubad'ı uyandırdığını ve bunun üzerine hemen oradan uzaklaşıp Celaleddin'in askerlerinden sabah olmadan kurtulduğunu kaydeder.¹⁵¹

Daha önce bahsedildiği üzere Cihanşah ve Celaleddin askerleri Erzurum'a yürüyecek, oraya hangisi daha önce varırsa müttefikine kavuşmayı beklemeden Selçuklulara karşı taarruza geçecekti.¹⁵² Bunun üzerine Celaleddin emirlerine hareket

¹⁴⁹ Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a." *Çeşm-i Cihan: Türk Tarih ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, C.5, S.1, Bartın, 2018, s. 10.

¹⁵⁰ Hasan Geyikoğlu, "Harzemşahlar ve Doğu Anadolu", *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.922.

¹⁵¹ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986, s. 112–113.

¹⁵² Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.131.

alameti olan kızıl oklar dağıttı. Emrindeki kuvvetlerine toplanma buyruğu verdi. Daha sonra Harput'a gidip kuvvetlerinin burada toplanmasını bekledi. Fakat bu esnada hastalandı. Filvaki o kadar hasta oldu ki iyileşmesinden ümit kesildi. Bu sırada emirler, verilecek olan işarete gitmeye hazır olarak bekliyorlardı. Eğer Celaleddin'in vefat haberi gelirse her biri akılında bulunan yeri almaya gidecekti. Fakat Celaleddin bir süre sonra tekrar iyileşti ve eski sağlığına kavuştu.¹⁵³

Selçuklu saldırılarına hazırlıklı olan Celaleddin Harezm, Selçuklu Ordusunu Erzincan yakınlarındaki Yassı Çemen ovasında karşıladı. Harezmşahlılar, her ne kadar güçlü ve kudretli bir devlet geçmişleri olsa Anadolu'yu kasıp kavuran Moğol saldırılarından nasibini almış eski kudreti kalmamıştı. Üstelik Türk ve Müslüman olan Harezmşah Devleti'nin kuvvetleri, kendileri gibi Türk ve Müslüman olan Anadolu Selçukluları ile savaşmayı istemiyordu. Bunun yanında Anadolu Selçuklu Devleti ise en parlak dönemini yaşıyordu ve Anadolu'nun büyük kısmına hakim durumdaydı.¹⁵⁴

Harzemli kuvvetlerin, 24 Ramazan günü Selçuklu öncü birliklerinin aniden saldırıya geçmesi ile muharebe vuku buldu. İçinde bulunduğu bu durumdan dolayı hayal kırıklığına uğrayan Keykubad çekilmek ve savunmaya geçmek bile istemiştir. Yapılan birçok karşılaşmalardan sonra son muharebe 27 Ramazan günü yapıldı. Harzem ordusu tarafına doğru esen şiddetli rüzgâr Celaleddin'in kuvvetlerinin sağ kanadında sarsıntı yaşanmasına ve bulunduğu tepeyi terk ederek dağılmasına sebep oldu. Sultan Alaeddin Keykubad bu ani bozguna inanamıyordu. Hatta bir savaş hilesi olabileceğini düşünüyordu. Sonunda akşama doğru Harizm ordusu yenildi; esir, ölü, firari sayısı çok fazlaydı. Savaş ve bozgun o kadar şiddetli idi ki, yalnız 15.000

¹⁵³ Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.131.

¹⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 284; Özbek, "Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a", s.11.

süvarinin uçurumdan düşerek öldüğü, bir kısmının da atlarını bırakarak dağlara ve ormanlara sığındığı rivayet ediliyor.¹⁵⁵

Yassı Çemen Savaşı sonucunda Harezmşah Devleti tamamen yıkılmış ve Anadolu Selçuklu Devleti, sınırlarını Ahlat, Bitlis, Van, Malazgirt ve Tiflis'e kadar genişletmişti ancak Harezmşahlıları İç Asya'dan koparıp Anadolu'ya sürükleyen Moğollar ile karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştu. Nitekim Harezmşahlıların ortadan kalkmasıyla Yassı Çemen Savaşından 13 yıl sonra gerçekleşen Köseadağ Savaşı ile Moğollar Anadolu'ya girerek Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılma sürecine girmesine sebep olmuştur. Selçuklu Harezmşah münasebetlerinin beklide en dikkate değer tarafı Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın beşinci kol faaliyetleriyle iki Türk ve Müslüman devlet arasına soktuğu nifaktır. Zira Moğol İstilalarıyla İç Asya'dan sürülen Harezmşahlılar Devletinin devlet adamları ve soyluları, aslında Anadolu Selçuklu Devletinin himayesi altına girmek için Anadolu'ya hareket etmişlerdi. Anadolu Selçuklu Devleti ile Harezmşahlılar Devletinin güç birliği yapması, belki de Moğol İstilalarının Anadolu'ya ilerlemesine engel olacak, Türk Tarihi ve Dünya Tarihinin bölgedeki tezahürüne önemli etkilerde bulunacaktı. Moğolların bu iki Türk Devleti arasına soktuğu düşmanlık, Moğol İstilalarının Anadolu'ya uzanmasını sağlayan önemli bir faktör olarak dikkat çekmektedir.¹⁵⁶

Celaledin sadece kendi sonunu hazırlamakla kalmadı, tüm İslam dünyasının da sonunu hazırladı. Moğollara karşı kuracağı Eyyubi, Selçuklu ittifakını kuramadı. Böylelikle Moğollarla İslam dünyası arasında ki set yıkılmış ve Moğollar İslam dünyasına sızmış oldu. Bundan sonra Moğolların en çok zarar vereceği devlet Harzemşah'ın karşısında yer alan Selçuklular ve Eyyubilerdi. Bu olaylar vuku bulduğu sırada Moğollar Irak-ı Acem'e kadar gelmişlerdi. Celaledin'in Yassıçemen'de yenildiği havadisini alan Moğollar Azerbaycan'a giden Celaledin'in takip etmeye başladılar. Celaledin almış olduğu bu yenilgiden dolayı şaşkına

¹⁵⁵ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.389; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.392; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, Ankara 1970, s. 5.

¹⁵⁶ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s.466-467.

uğradı. Hala askerlerini toplayamamış olan Celaleddin Musul'a gitti. Fakat burada da henüz askerlerini toparlayamadan Moğol baskınına uğradı. Kaçarak Mahan'a gitti. Oradan Arran'a geçti, burada da askerlerini toparlamaya çalıştı. Giderek çaresiz duruma düşen Celaleddin, Moğollar karşısında yalnız kalmıştı. Eyyubi ve Selçuklu Sultanlarından yardım talebinde bulunduysa da Harzemşah'a Moğol tehdidini göze almak istemediklerinden bu yardım talebi sonuçsuz kaldı.¹⁵⁷

Celaleddin, Mugan ve Arran taraflarında Moğol takibinden kurtulamayınca Ahlat'a hareket etti. Gayesi buradan Bağdat'a hareket edip onun vasıtası ile bütün Türk-İslam hükümdarlarının yardımını alabilmektir. Fakat Moğolların peşinde olduğunu öğrenince Bingöl tarafına hareket etti. Oradan Diyarbakır'a gitti.¹⁵⁸ Amid içine girmek istediysen fakat halk onu taşıladı çaresiz kalan Celaleddin Meyyafarikin'e (Silvan) doğru yola çıktı. Fakat burada da Moğol saldırılarından kaçamadı. Çaresiz kalarak dağlara kaçtı. Burada Ahlat'ta öldürülen kardeşinin intikamını almak isteyen bir Kürt aşiret lideri tarafından öldürüldü.¹⁵⁹

Azerbaycan hudutlarında ordugâh kuran Celaleddin Moğollar tarafından ansızın baskınla mağlup edildi. Daha sonra Ahlat vilayetinde bir yere geldi ve bir köyde konakladı. Bir diğer kaynakta da köyün şihnesi tarafından öldürüldüğü geçmektedir. Bu şihnenin Celaleddin'i öldürülmesi öldürmesinin sebebi ise Celaleddin'in, Şamlılarla yapmış olduğu savaşta kardeşini ve çocuklarını öldürmüş olmasıdır.¹⁶⁰

Sultan Celaleddin'in ölümü hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bazıları, Amid'e vardığı zaman, geceyi orada geçirmek isterken, oraya gelen bir eşkıya grubu tarafından eşyaları ve kıyafetleri çalınarak, göğsüne indirdikleri hançer darbesiyle öldürdüklerini yazar. Daha sonra onlar Celaleddin'in elbiselerini giyerek şehre indiklerinde sultanın elbisesini tanıyanlar Amid yöneticisine haber verir. Amid

¹⁵⁷ Nesevi, *Celaleddin Harzemşah*, s.125; İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s.459.

¹⁵⁸ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, s. 458- 460.

¹⁵⁹ Kiragos, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Çev. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s.29.

¹⁶⁰ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2015, s. 144.

yöneticisin emri üzerine katillerin hepsini öldürdüler. Orada katledilmiş bir adamı getirerek sultan için yaptırılan türbeye gömmüşler. Bir rivayete göre de Sultan, elbisesini yakınlarından birine giydirmiş, kendisi de sufi elbisesi giyerek diyar diyar dolaşmaya başlamış, daha sonra eceliyle ölmüştür. Onun ölümünden yıllar sonra, “*Sultan filan yerde görülmüş*”, diye halk arasında dedikodu çıkmış. Irak veziri Şerefeddin Ali Teşrifî, bir süre bu haberin aslını araştırmakla meşgul oldu. “*Sultan filan yerde görümlü, Sultan filan kalede*” şeklinde şehirlerde ve köylerde haber yayanların sayısı günden güne arttı. 1254-5 yılında Ceyhun nehrini geçmekte olan tüccarlar arasından biri, gemi adamlarına “*Ben Sultan Celaleddin'im*” deyince onu yakalayıp sorguya çektiler. Sözünde ısrar etmesi üzerine onu öldürdüler. Daha buna benzer birçok olay oldu.¹⁶¹

Sultan Alaeddin Keykubad Yassı-Çemen zaferinden sonra Melik Eşref ve orduları ile birlikte Erzurum'a doğru yürüdüler ve Ramazan Bayramı'nı da zafer şenlikleri ile bir arada yolda geçirdiler. Bayram günü bayram namazından sonra eğlenceler başladı. Erzurum'a vardıkları zaman Cihanşah'ın beyleri ve kardeşi şehrin kapılarını kapayıp savunmaya geçtiler. Sultan Alaeddin Keykubad Cihanşah'ın itimat ettiği bir beyi göndererek şehrin teslim olmasını istedi aksi takdirde gazaba uğrayacaklarını söyledi. Erzurum Beyleri, Cihanşah'a kardeşine ve emirlerine dokunmamak, geçen hadiselerin hesabını sormamak ve mallarını kendilerine bırakmak şartları ile sultanın emirlerine uyacaklarını bildirdiler. Sultan Alaeddin bu şartları kabul edip yazdığı ahd-name'yi Erzurum emirlerine gönderdi. Bu anlaşma üzerine Hüsameddin Candar ve diğer Erzurum büyükleri sultanın elini öpüp itaatlerini arz ettikten sonra saltanat sancağını şehre götürdüler. Sultan ertesi gün Eyyubi melikleri ile birlikte Cihanşah'ın sarayına girdi. Cihanşah'ı af ederek kendisine ve kardeşine Aksaray ve Eyuphisar'ı ikta olarak verdi.¹⁶²

¹⁶¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarihi Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 376-377.

¹⁶² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.393-394; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Yardım, Araştırma ve Geliştirme Vakfı, Ankara, 1992, s. 58-59; Cevdet Küçük, “Erzurum”, *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 322.

Sultan Alaeddin, Erzurum ve havalisini teşkilatlandırdı. Şehirlere muhafızlar ve memurlar tayin etti. Kaleleri ihtiyat silah ve zahire ile, sarnıçları su ile doldurttu. Böylece Süleymanşah tarafından 1202 senesinde fethedilip kardeşi Tuğrulşah'a verilen Erzurum onun ve oğlu Cihanşah'ın elinde 28 yıl kaldıktan sonra bir daha ayrılmamak üzere 1230 senesinde Selçuklu ülkesine katıldı.¹⁶³

Azerbaycan ve Gürcistan'a hâkim olan Moğollar Celaleddin'i takip için yaptıkları seferlerden sonra artık Anadolu sınırlarında beklemeyip dalgalar halinde Anadolu'ya sızdılar. Moğolların Anadolu için bu ölçülü davranışlarında Türkiye Selçuklularının sürdürdüğü Moğol siyasetinin etkisi yadsınamayacak derece önemlidir. Celaleddin'in vefatından sonra Türkiye Selçukluları Eyyubi Meliklikleri ve Abbasi Halifeliğinin Harezmlilere sığınma imkânı vermeleri ve onları hizmetlerine alarak faydalanmaları, Moğolların yakın doğuda ki bu Müslüman devletlere olan bakışının değişmesinde etkili olduğunu ve müdahale için bir bahane olduğunu vurgulamak gerekir.¹⁶⁴

Sultan Alaeddin Keykubad bu olayların meydana geldiği sırada Moğolların Selçuklu topraklarına saldırılarını teşvik etmiş olan Gürcü kraliçenin ülkesinin fethine karar vermişti.¹⁶⁵ Celaleddin Harzemşah'ın ortadan kalkması ile birlikte doğrudan doğruya Selçuklular, Moğollar ile sınırdaş bir duruma gelmiştir. Filhakika Moğollar, Celaleddin Harzemşah'ı takiple Doğu Anadolu'da Eyyubilerin ve Artukluların vilayetlerini istila ettiler. Doğu Anadolu'da bu istila devam ederken 1232 senesinde bir Moğol akını Sivas yakınında, İsfahanî kervansarayına kadar ilerleyip birçok insanı esir edip hayvan sürülerini götürdüğü haberi gelmiş. Yapılan bu akın Alaeddin Keykubad tarafından öğrenilince Kemaleddin Kamyar'ı Sivas şehrine gönderdi.¹⁶⁶

¹⁶³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.394; Küçük, "Erzurum", s. 322.

¹⁶⁴ Muammer Gül, *Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s.82.

¹⁶⁵ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 411.

¹⁶⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.396.

Fakat Moğol kuvvetleri her zaman yaptığı gibi bölgeye zarar verip geri çekilmişlerdi. Bölgeye gelen Kemaleddin Kamyar, Moğollar tarafından düzenlenen bu ani baskının nedenini verilen zararı yakından görmek için onları takip ederek Erzurum'a kadar gitti. Burada Çaşnigir Mübarizeddin Çavlı ile durumun tahlilini yaptılar. Çavlı'nın geri dönen bir orduyu takip etmenin bir sonuç vermeyeceğini söylemesine karşılık, içinde bulundukları bu halden emin olmak isteyen Kemaleddin Kamyar asker toplayarak bir kaç gün Erzurum'da bekledi. Casusların, Moğolların Yunus boğazından geçip Mugan'a kadar geldikleri haberini vermesi ile birlikte Kamyar rahatladı¹⁶⁷

Kemaleddin Kamyar ve Mübarizeddin Çavlı kumandasında ilerleyen Türk ordusu, süvari ve piyade kuvvetleri, muhasara makineleri ve mancınıklar ile donanmış olarak Gürcistan hudutlarında savaşa giriştiler. Savaş sonunda Gürcü kaleleri Kemaleddin Kamyar sayesinde Selçuklu topraklarına katıldı.¹⁶⁸ Gürcü kraliçe Rosudan sulh istedi. Kraliçe daha önce evlenip ayrıldığı Selçuklu şehzadesi Tuğrulşah'tan olan kızını Alaeddin Keykubad'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'e verdi. Selçuklu ordusu Gürcistan'dan dönüp, zafer haberini ve ganimetleri sultana arz ettiler. Sultan Alaeddin Keykubad, Moğol tehlikesini diplomasi yoluyla durdurmak istedi ve Ögeday'a elçi gönderdi. Moğollar, Cengiz Han'ın bile kahramanlığına hayran kalıp, çekindiği Celaleddin Mengübürti'yi Mağlup eden Alaeddin Keykubad karşında ölçülü davrandılar.¹⁶⁹

Sultan Alaeddin Keykubad daha sonra Ahlât'ı, Bitlis ve çevresini fethetti. Devlet adamlarına ise kalelerin tamiri ve inşası için emir verdi, ülkesinin nüfus, arazi ve emlak tahrirlerini yaptırdı. Dağılmış olan çiftçi ve toprak sahiplerini yurtlarına

¹⁶⁷ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 464-465

¹⁶⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.396.

¹⁶⁹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.413-414; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.396; Kemal Taşcı, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasi ve Askerî Faaliyetleri", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı Ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 178.

çağırıp yerleştirdi. Onlara hayvan, tohum ve mal dağıttırdı ve bir süre onları vergiden muaf etti.¹⁷⁰

Azerbaycan, Erran (Karabağ) ve havalisindeki ahali Alaeddin Keykubad'ın müşfik, adil ve insani hareketlerine hayran kalıp, akın akın Selçuklu topraklarına geldiler ve gayet güzel muamele gördüler. Bölgedeki Harezmlî askeler de Selçuklu hizmetine girip, Anadolu'nun ortalarına iskan ettiler. Ahlat bölgesi subaşılığı, Sinaneddin Kaymaz'a verilerek, tayinler, imar ve inşa faaliyetlerine devam edildi. Bu sırada fitne ateşi körüklendi. Eyyubiler ile Selçukluların arası açıldı. Eyyubiler güneyde Selçuklu topraklarına girdiler. Moğollarda doğudan hücumla geçtiler. Alaeddin Keykubad Eyyubilerin bu hücumuna çok üzüldü. Eyyubiler üzerine Kadı Şerefeddin Erzincanî'nin oğlu Tacüddin Pervane ve Harezmlî Kayır Han kumandasında, Selçuklu ve Harezmlî askerlerinden oluşan bir ordu gönderdi. Amid şehrini kuşattılsa da surları aşamadılar. Sultan, Şemseddin Muhammed İsfahanî kumandasında teçhizatlı yardımcı kuvvet gönderdi. Bu kuvvetler Türk, Frank ve Almanlardan oluşan bir ordu ve altı, dokuz, on beş ve otuz kiloluk ağırlığında demirden yapılan mancınık taşlarıydı. Fakat İsfahanî de Amid'i alamadı. Kışın getirdiği ağır şartlar yüzünden Amid fethedilemedi.¹⁷¹

Sultan Alaeddin Keykubad, Amid seferi dönüşünde, Eyyubilerin Güneydoğu Anadolu'daki faaliyetlerini durdurmak için meliklerin arasını açarak Melik Kamil'i yalnız bıraktı. 1237 yılının ilkbaharında Selçuklu ordusunu Meşhed ovasında topladı. Bayramın üçüncü günü 30 Mayıs 1237 Sultan Alaeddin Keykubad Kayseri' de bulunan yabancı elçilere, emirlere ve devlet erkanına ziyafet verilmesini emretti. Hemen hazırlıklar yapıldı ve büyük bir coşku içinde geçen bu ziyafette Çaşnigir Nusreddin Ali, sultana kızarmış kuş eti ikram etti. Alaeddin Keykubad bu etten yedikten kısa bir süre sonra hastalandı. Atına binerek Keykubadiye Sarayına gitti.

¹⁷⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.398; Mehmet Ersan- Mustafa Alican, *Türkiye Selçukluları; Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s. 244; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köse Dağı Bozgunu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, Konya, 2015, s. 40.

¹⁷¹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.436-437; Burgu, *Anadolu Selçukluları*, 178-179; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, 119-120.

Fakat durumunun daha da kötüye gittiğini görünce Emir Karatay'a: “*Benim sonum geldi, Kemaleddin Kamyar'ı çağırınız, ona söyleyeceklerim var*” dedi. Fakat Kemaleddin Kamyar sultanın huzuruna varana kadar Alaeddin Keykubad konuşma yetisini kaybetti. İşaretlerle bir şeyler anlatmaya çalıştıysa da Kemaleddin Kamyar hiç bir şey anlayamadı ve evine döndü.¹⁷²

Sultanın bu ani ölüm şekli ile ilgili kaynaklarımızın çoğu yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Saadeddin Köpek'in takip ettiği siyaseti göz önünde tutarak bir zehirlenmeye bağlarlar.¹⁷³

Kaynaklarımızın bize verdiği bilgilere bakılarak Alaeddin'in ölümü hakkında çağdaş olan veya olmayan tüm kaynaklarda genel olarak birkaç kelimeyle sultanın Şevval ayı başında vefat ettiği ve iyi niteliklere sahip, başarılı bir hükümdar olduğu bilgisi verilmektedir.¹⁷⁴

Bir diğer kaynakta ise Keykubad'ın ölümü açıkça büyük oğlu olan Gıyaseddin Keyhüsrev'e dayandırılmaktadır. Mîrhând'ın eserinde Sultan Alaeddin Keykubad'ın ölümü hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: “*Sonunda oğlu Gıyâsü'd-din Keyhüsrev o adalet şîârı, cehalet ve bilgisizlik yüzünden zehirledi ve mesned-i cihân-bânîyi öldürdü*”.¹⁷⁵

İbn-i Bibi'nin dediğine göre Sultan Alaeddin Keykubad'ın ölümü ilk olarak gizli tutulması gerekirken birileri tarafından gizlice Melik Gıyaseddin'e haber verildi. Gıyaseddin olasılıkla beklemekte olduğu- bu haberi alır almaz her Emire adam yollayıp kendi yanına davet etti. Çaşnigir Şemsü'd-din Altun Aba, Kadı Şerefü'd-din oğlu Tacüd-din Pervane, Üstadü'd-dar Lala Cemalü'ddin Ferruh, Sa'dü'd-din Köpek, Gürcü oğlu Zahirü'd-devle bu davete uyarak onun huzuruna

¹⁷² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'îyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'îyye*, s.445-446; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat, ve Kültür*, s. 466.

¹⁷³ Hasan Taşkıran, *Selçuklu Devletlerinde Suikastler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 168-169.

¹⁷⁴ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK, Ankara, 2011, s. 92-93.

¹⁷⁵ Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîre'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara, 2015, s. 271-272.

geldiler. Ertesi sabah (31 Mayıs 1237 Pazar günü) Melik Gıyaseddin yanında toplanmış olan bu beyler onu tahta çıkarmak için çarçabuk Keykubadiye Sarayından şehirdeki saltanat sarayına getirdiler. Kısa zaman içinde çevresinde büyük bir yandaş kitlesi oluştu. Bunun üzerine adı geçen beyler ona biat ettiler. Şemsü'd-din Altun Aba ile Cemalü'd-din Ferruf onu sağ ve sol ellerinden tutmak suretiyle tahta oturtular. Sonra el öpmek, para saçmak gibi adetler yerine getirildi. Böylece Gıyaseddin Keyhüsrev fiilen Selçuklu sultanı oldu.¹⁷⁶

2.2. Türkiye Selçuklu İnhitat Devrinde Erzincan

2.2.1. Gıyâseddin II. Keyhüsrev Devri

618/ 1221 yılında doğan II. Keyhüsrev, I. Alâeddin Keykubad'ın oğludur. Mengüçüklüler'in ilhakı ile merkezi Erzincan ve havalisine melik olarak gönderildi. Bu esnada henüz yedi yaşında olduğu kaynaklarda geçmektedir. Melik olarak Erzincan'a gittiğinde Mübârizüddin Ertokuş ise onun Atabeğliğini yapmaktaydı. Melikliğinin İlk yıllarında Trabzon'u kuşattı. Daha sonra 634/1237 yılında I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra önde gelen devlet adamlarından Sâdeddin Köpek, Şemseddin Altun-aba, Tâceddin Pervâne, Lala Cemâleddin Ferruh ve Gürcüoğlu Zahîrüddevle'nin de çabalarıyla babasının vasiyeti üzerine veliaht tayin edilen İzzeddin Kılıçarslan'ın yerine II. Gıyâseddin Keyhusrev tahta çıkarıldı. Ebediyete intikal eden sultanın bu son isteğine karşı olan bu karar Kemâleddin Kâmyâr ve Hüsâmeddin Kaymerî ile Selçuklu ordusunda hizmet gören Hârizmliler'in emîri Kayırhan (Kırhan) önceleri kabul etmedilerse de sonradan yeni sultana boyun eğmek zorunda kaldılar.¹⁷⁷

Keykubâd'ın henüz genç yaşta 1237'de, ölümü ve yerine iktidarsız ve anormal vasıflara sahip oğlu II. Keyhüsrev'in geçişi bu kudretli devletin sarsılmasına bir başlangıç oldu. Bu hükümdarı tahta çıkarıp avucuna alan Sâdeddin Köpek isminde

¹⁷⁶ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.445-448; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 90.

¹⁷⁷ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.448; Ali Sevim, "Keyhüsrev II", *DİA*, İstanbul, 2002, s. 349.

bir kimsenin, büyük hayalleri için rakip saydığı önemli devlet adamlarını teker teker bertaraf etmesi inhitatta maddi bir rol oynar. Bununla beraber devletin kazanmış olduğu kudret devam etmiş; Diyarbakır ve Tarsus fetihleri yapılmış, Trabzon Rum, Kilikya Ermeni Kralları, Eyyubilerin bir kısmı yine de Selçuklu devletine bağlılıklarını devam ettirmişlerdi.¹⁷⁸

Gıyaseddin Keyhusrev, başlangıçta kendisine biat etmek istemeyen devlet adamlarına pek güvenmiyor, tahta geçmesini sağladığı için sözünden çıkamadığı Sâdeddin Köpek de onları ortadan kaldırması için kendisine devamlı telkinde bulunuyordu. Sultan gençliğinin ve tecrübesizliğinin verdiği aşırı ahmaklık gurur ve kibirle önce Kayırhan'ı Pınarbaşı Kalesi'nde zindana attırdı ve çok geçmeden emîr ağır zindan hayatına dayanamayıp 1237 yılında vefat etti. Bunun üzerine Hârizmliler Selçuklu hizmetinden ayrılıp Urfa taraflarına çekildiler ve yağmaya başladılar; kalabalık bir Türkmen kitlesi de onlara katıldı. Kemâleddin Kâmyâr kumandasındaki bir Selçuklu ordusunu bozguna uğratan Hârizmliler böylece Güneydoğu Anadolu'da bir süre bağımsız şekilde yaşadılar.¹⁷⁹

Keyhusrev daha sonra yine Sâdeddin Köpek'in telkinleriyle, Selçuklu Devleti'ne yıllarca büyük hizmetlerde bulunmuş olan Kemâleddin Kâmyâr, Şemseddin Altun-aba, Hüsâmeddin Kaymerî ve Tâceddin Pervâne gibi değerli ve yetenekli devlet adamlarını birer birer bertaraf etti; hatta eski veliaht İzzeddin Kılıcarslan ile kardeşi Rükneddin ve anneleri Âdiliye Hatun'u da önce hapse attırarak yay kirişi ile boğdurtmak suretiyle öldürttü. Artık Keyhusrev'in karşısında saltanat iddiacısı kalmamıştı; fakat Eyyûbîlere karşı kazandığı Haziran 1238 Samsat zaferinden sonra Sâdeddin Köpek, Selçuklu hânedanına mensup olduğu rivayetini yayarak tahta geçmeyi planlamaktaydı. Nihayet durumu anlayan sultan, Sivas subaşı Hüsâmeddin Karaca'nın desteğini alarak 1238 yılında Sâdeddin Köpek'i ortadan kaldırdı. Kendini ve devleti onun baskısından kurtardı; ardından Mühezzebüddin Ali, Şemseddin Muhammed el-İsfahânî, Veliyyüddin Tercüman,

¹⁷⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.296.

¹⁷⁹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 451-452; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s. 123.

tarihçi İbn Bîbî'nin babası Mecdüddin Muhammed ve Celâleddin Karatay gibi kişileri önemli görevlere getirdi. Daha sonra Anadolu'da Gürcü Hatun adıyla tanınacak olan Gürcü Prensesi Tamara ile evlendi.¹⁸⁰

İlk yılları saltanat mücadeleleri ile geçen Keyhüsrev Moğol zulmünden kaçan Türkmenlerin doğu Anadolu'ya girdiklerini ve çeşitli bölgelere iskân edildiklerini görmekteyiz. Biat bilmeyen bu Türkmen gruplar ile yerli halk arasında anlaşmazlıklar türemeye başladı. Bu hoşnutsuz Türkmen guruplar baş kaldırmaya başladığında peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan Baba Resul Türkmenleri etrafında toplayarak onlara yeni bir devir vaat etmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı sırasında neticesi bakımından Moğol istilalarından başka, Anadolu'yu çok fazla etkileyen Babailer veya Baba Resulullah isyanının çeşitli nedenleri arasında, XII. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi, sosyal, dini ve en önemlisi ekonomik güçlükler başrolü oynamaktadır.¹⁸¹

İsyanı Amasya yöresinde faaliyet gösteren Baba İlyâs-ı Horasânî (ö. 637/1240) adında bir Türkmen şeyhi yönettiği için hareket onun adına izâfeten Babaîlik adıyla anılmaktadır. “Babaî” terimine ilk defa, isyanı oldukça teferruatlı bir tarzda anlatan ve hadiseye çağdaş olan kaynaklardan İbn Bîbî'nin Farsça *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye*'sinde rastlanmaktadır.¹⁸² Öteki kaynaklar bu terimi kullanmazlar. İbn Bîbî'den sonra bu terim ancak XV. yüzyılda başta Oruç Bey'in *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı olmak üzere daha sonraki Osmanlı kaynaklarında tekrarlanır. İbn Bîbî ile Oruç Bey “babaî” terimiyle sadece isyana katılanları kastettikleri ve bu adı taşıyan herhangi bir tarikattan söz etmedikleri halde, XVI. yüzyılda Taşköprizâde'nin *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye*'sinde Baba İlyas'ın kurduğu farz edilen bir tarikatın ismi olarak kullanılmıştır. Bu sebeple de sonraki müellif ve araştırmacılar babaî terimini hep bir tarikat adı olarak kabul etmişler ve yorumlarını bu istikamette yapmışlardır. *Amasya Târihi* müellifi Hüseyin Hüsameddin de bunlardan biridir.

¹⁸⁰ Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s. 123; Sevim, “Keyhüsrev II”, s. 349.

¹⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37.

¹⁸² İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye Fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye*, s. 478.

Yalnız Claude Cahen, Baba İlyas'ın böyle bir tarikatı belki de hiç kurmamış olabileceğini söylemekle doğruya yaklaşmıştır.¹⁸³

II. Gıyaseddin Keyhüsrev yönetiminin yarattığı ciddi ekonomik ve toplumsal rahatsızlıklar Türkmenleri çok zor durumda bıraktığından bu kitle Selçuklu yönetimine karşı koymakta tereddüt göstermiyorlardı. Bu yüzden Baba İlyas'ın Tanrı tarafından gönderilmiş, ilahi yetkilerle donatılmış bir mehdi kimliğiyle Türkmenlere bir dünya cenneti vaat ederek yaptığı propagandalara inanmışlar ve ayaklanmışlardı¹⁸⁴

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanının en büyük iç isyanı sayılan Babai İsyanı Türkmenlerin dışlanması sonucunda Baba İlyas'ın ve onun halifesi Baba İshak'ın Türkmenleri iyi bir şekilde organize etmesi sonucunda meydana gelmiştir. Bu isyan Anadolu Selçuklu devletine karşı çıkarılan en büyük isyanlardan birisidir ve devletin gücünün sarsılmasına sebep olmuştur.¹⁸⁵

Selçuklu sultanlarının Türkmenleri neden dışladıkları ve temizlemek istediklerine baktığımızda Salim Koca'nın da belirttiği gibi iki sebebe bağlamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Türkmen kitleleri arasında hala aile ve boy bilincinin var olmasıydı. Böylece her Türkmen, Selçuklu beylerinden çok, başlarında bulunan aile büyüklerine ve boy beylerine itaat etmeyi daha uygun buluyorlardı. Selçuklu beyleri bu durumu kendi iktidarları ve gelecekleri için tehlikeli ve zararlı görmüşlerdir. Selçuklu sultanları Türkmenlerden çok küçük yaşlardan itibaren Selçuklu devlet hizmetine alınan, hükümdara tam bir itaat ve bağlılık anlayışı içinde, saray terbiyesi ve gelenekleriyle yetiştirilen gulamlara daha çok güveniyordu. Bu

¹⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, "Babailik", *DİA*, C.4, İstanbul, 1991, s. 373.

¹⁸⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 440; Bahaddin Keleş, "Baba İshak İsyanının Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2018, s. 76.

¹⁸⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 444; Keleş, "Baba İshak İsyanının Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi", s. 76.

durum da Türkmenleri çok kızdırıyor ve itaatsizlik ettiklerinden devlet tarafından dışlanmalarına sebep oluyordu.¹⁸⁶

İkincisi ise, özellikle Büyük Selçuklu Devletinin hakimiyet sahasında Türkmenlerden başka, Farslar ve Araplar olmak üzere birçok farklı etnik yapı ve kültürden insanlar bulunmaktaydı. Bu toplulukların iyi bir şekilde yönetilmesi ve memnun edilmesi gerekmektedir. Bu da şüphesiz yerli halklar ile iş birliği yapılmasına ve onların desteğinin alınmasına bağlıydı. Tuğrul Beyin bu husustaki politikası şuydu: “Eğer iktidar paylaşılacaksa, bu kendi soyundan değil, daha önemsiz ve zararsız gözüken yabancı soydan ve kültürlerden kişilerle olmalıydı”. Tuğrul Beyin temelini attığı bu politika, sadece Selçuklu Devletinin idarecilerinde değil, Selçuklulardan günümüze kadar devam etmiş olan tüm Türk devletlerinin genel bir politikası olmuştur.¹⁸⁷

Çoğunlukla Moğol saldırılarından kaçan ve Anadolu'ya sevk edilerek Selçuklu sınırları içerisinde yerleşik düzene vermiş oldukları zarar ve ziyanı bertaraf etmeyi düşünen Selçuklu idarecilerinin Türkmenlere bakışını vezir Nizamu'l-Mülk şu ifadeleriyle güzel bir şekilde anlatmaktadır: “*Her ne kadar sayıları çok olan Türkmenlerden üzüntü husule gelmişse de, onların devlet üzerinde çok hakları olmuştur. Zira devletin başlangıcında hizmet etmişler ve sıkıntı çekmişlerdi. Akraba cümlesindendirler.*”¹⁸⁸

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında büyük bir göçebe Türkmen kitlesini etrafında toplayarak peygamberliğini ilan ve devlete karşı isyan eden Baba İshak ve eski Şamanlara benzemekte, Şamanî, Şiî ve yerli akidelerin kaynaşmasından yeni bir dini hareketi temsil etmekteydi. Bu hüviyeti dolayısıyla da Türkmenler ona “*La İlahe İllallah Baba Resulallah*” diyorlardı. Böylece onun adı artık Baba Resul olmuş ve Avrupa kaynaklarında da Paperisole şeklinde intikal etmiştir. Asi Türkmenler onun

¹⁸⁶ Salim Koca, “Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2012/11, s. 13-14

¹⁸⁷ Koca, “Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması”, s.13-14.

¹⁸⁸ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Çev. Mehmet Altay Köymen, TTK, Ankara, 2016, s. 87.

namına birçok vilayetleri işgal etmiş Selçuklu ordusu birçok defa Babanın Ruhaniyetinden korkarak savaş yapmamıştır.¹⁸⁹

İmparatorlukta ve diğer Türk-İslam siyasi teşekküllerinde halkın dini duygularının tahriki ile meydana gelen Babaî İsyanı ile istilacı Moğollara karşı direnme gayretleri dışında görülen bazı iç mücadele hareketleri, ekonominin dışında bilhassa da şehzadeler arasında beliren iktidar yarışlarının sonucu olarak da ortaya çıkmıştır.¹⁹⁰

Bunun dışında göçebe Türkmenler ve yerleşik halk arasında zıtlıklar teşekkül etmişti. Göçebe Türkmenler kendi hayati zaruretlerini karşılamak amacıyla doğu vilayetlere bir takım akın ve yağma hareketlerine girişiyorlardı. Köyleri ve kervanları basarak geçim imkanları elde ediyorlardı. Bu durum onları devlet ile karşı karşıya gelmelerini kaçınılmaz kılıyordu. Devlet kuvvetlerinin nizamı muhafazası göçebelerin hayatlarını zorlaştırdıkça Türkmenlerin devlete karşı memnuniyetsizliklerini artırmıştır. Böyle bir ortamda zuhur eden Babilik hareketi giderek güçlendi ve bunun sonucunda Kefersut, Adıyaman, Samsat civarında isyan başlamıştır.¹⁹¹

Bunun üzerine harekete geçen Malatya sübaşısı Alişir oğlu Muzafferü'd-din ilk hareketinde başarılı olamamış Malatya'ya geri dönerek Kürtlerden ve Germiyan'dan kalabalık bir kuvvet toplamış ve tekrar isyancılar üzerine yürümüşse de tekrardan başarılı olamamıştır. Nitekim Kırşehir vilayetinin Malya Ovası'nda bulunan Babaî'ler üzerine öncü olarak Emir Necmü'd-din Behrâmşâh Cândar, Gürcüoğlu Zahîrî'd-din Şîr ve Frankların önderi Fardahla gönderilmiş, büyük emirler de güçlü bir orduyla onların arkasından hareket etmişlerdir. İsyancıların ertesi gün savaşa girecekleri haberi alınınca, öncü birliklerin emirlerine haber gönderilerek hemen savaşa girmemeleri ve geriden gelen kuvvetleri beklemeleri söylenmiştir. Öncü kuvvetler büyük ordunun gelmesini beklerken ansızın Babaîler ile karşılaşınca ön

¹⁸⁹ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 399.

¹⁹⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 446; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s.346.

¹⁹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 440-441.

safta bulunan Frank askerleri harekete geçerek asilerle savaşa başlamışlardır. İbn-i Bibi'nin ifadesiyle isyancıların “*kılıçlarının ve oklarının Franklara tesir etmediğini*”¹⁹² görünce şaşkına dönmüşlerdi. Büyük ordu gelene kadar öncü kuvvetler işi bitirmiş ve Babaîlerden 4 bin kişi öldürülmüştü.¹⁹³

Osman Turan, Babaîlere karşı Hristiyan askerlerini öncü çıkarmasını Selçuklu askerlerinin Baba İshak'ın maneviyatına inanmış bulunmaları ile alakalı olduğunu düşünmekte ve Ebu'l Ferec'in rivayetine atıfta bulunarak Frank askerlerinin asiler üzerine yürürken haç işaretini yapmalarının onlarında Baba İshak'ın maneviyatından korktuklarına işaret ettiğini söylemektedir. Filhakika Selçuklu askerlerinin Baba İshak'ın manevi nüfuzundan etkilenmiş olması muhtemeldir. Bununla beraber Frank ücretli askerlerinin sadece Babaî İsyanı münasebetiyle değil, diğer savaşlarda da Türkiye Selçuklu ordusunun öncü kuvvetlerini teşkil ettiği unutulmamalıdır.¹⁹⁴

Kazanılan bu zafer Anadolu Selçuklu devletinin felaketini hazırlayan etkenlerden biri oldu. Sebebi ise Babailer isyanı, devletin aslında ne kadar zayıf olduğunu, dıştan kudretli olmasına karşın, devletin siyasi, idari, toplumsal ve ekonomik, hatta özellikle askeri alandaki sıkıntılarının bulunduğunu gözler önüne çıkardı. O zamana kadar taarruzda bulunmak için Anadolu'nun sınırlarında bekleyen Moğollar, Selçuklunun içinde bulunduğu bu içler acısı durumunun farkına vardılar. I. Alaeddin Keykubad zamanında saldırmaya cesaret edemedikleri Anadolu'yu, 1243'ten sonra istilaya başladılar.¹⁹⁵

Moğollar, Selçuklu Devleti'ni sarsan Babaî ayaklanmasından yaralanarak 1240 öncesinde saldırıda bulunduğu Doğu Anadolu bölgesini işgal etmeye başladılar. 1242 yılında Erzurum'u ele geçirdikten sonra geri döndüler. Ertesi yıl Anadolu'ya ikinci

¹⁹² İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 481.

¹⁹³ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s.478-481; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s.146.

¹⁹⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 443; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s.147.

¹⁹⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 446-447; Ocak, *Babailer İsyanı*, s.139.

defa geldiklerinde Erzincan'ı işgal ederek kente büyük yağma hareketlerinde bulundular, bununla da yetinmeyin halkın çoğunu kılıçtan geçirdiler.¹⁹⁶

2.2.2. Kösedag Savaşı

Selçuklu tarihi açısından önemli bir yeri olan Kösedag Savaşı (3 Temmuz 1243), Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasında vuku buldu. Bu savaş Türkiye Selçuklularını yıkılış sürecine sokarken Moğollar açısından ise Anadolu'nun tek hâkimi olma bakımından önem arz eder. Savaştan sonra Anadolu, Moğol tahribatına açık hale geldi.

Baycu Noyan, Yasa'ut boyundan ve Moğolların ünlü kumandanlarından. Ögedey Kaan, onu diğer ünlü bir Moğol kumandanı olan Curmagun Noyan ile İran ve Rum bölgelerinin fethi için vazifelendirdi. Noyan 640/1242-3 yılında Anadolu'ya geldi. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ile 27 Haziran 1243 yılında Erzincan yakınlarındaki Kösedag'da savaştı ve onu bozguna uğrattı. Böylece kazanmış olduğu bu zafer sayesinde Anadolu'nun topraklarını ilhak etti.¹⁹⁷

Selçuklular 1240 yılında Babaîler isyanını zorlukla bastırması daha önce belirttiğim gibi Anadolu'ya saldırmada cesaretsiz olan Moğolları cesaretlendirmiş, devletin dışarıdan görüldüğü kadar kudretli olmadığını göstermişti. Bu cesaret ile Curmagun Noyan'ın görevlendirdiği Baycu Noyan 1242 yılının sonlarında Erzurum'u zapt ederek halkını kılıçtan geçirdi. Erzurum tarihinde ilk defa bu kadar tahribe uğramıştı. Her tarafı yakıp yıkmaya ve yağmalamaya başladılar. Sağ kalanlar Moğol adet ve geleneklerine göre işe yarayan sanatkâr kız ve erkek çocuklar dışındakiler kılıçtan geçirildi. İbn- Bibi'nin tabiri ile “*Dünyada kurtuluşun yolu*

¹⁹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 446-450; Firdevs Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, *Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ankara, 2017, s. 519; Kemal Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 552.

¹⁹⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Camîu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, TTK, Ankara, 2013, s.28.

kapandı, ölüm korkudan keşkeşanlara¹⁹⁸sığındı.”¹⁹⁹ Bu yağma ve kıyımların sonunda Baycu Noyan baharda Anadolu’ya tekrar saldırmak üzere Mugan’a döndü.²⁰⁰

Erzurum ili tarihinde bir kare leke olan bu yağma ve halkı katletme olayı Selçuklu halkı arasında da Moğollara karşı korkuların oluşmasına sebep oldu. Bundan dolayı daha fazla sessiz kalamayan Selçuklular, Moğollarla yapılacak savaş için kendilerine bağlı olan devletlerden asker istenmesine ve buna karşılık ise onlara para yardımıyla bulunulmasına karar verildi. Ancak alınan bu karar uygulandığında Halep Eyyûbî melikliği hariç diğerler devletler paralarını aldıkları halde asker yardımında bulunmadılar. Bahar gelince Selçuklu ordusu Kayseri’de toplandı.²⁰¹ Başlıca kuvveti teşkil eden iktalara bağlı sipahiler, merkez kıt’aları ve Gürcü, Frank ve Kıpçak ücretli askerleri ile Sivas’a doğru hareket etti.²⁰²

Baycu Noyan kış boyunca askerlerini dinlendirdikten ve zengin Mugan otlaklarında hayvanlarını besledikten sonra, ordusunda Moğol süvarilerinin dışında kendilerine tabi olan Ermeni ve Gürcü prenslerin idaresinde birliklerde vardı. Bunun üzerine Erzincan’a kadar geldiler. Etrafa yayılarak kasabaları köyleri yağma etmeye ve halkı kılıçtan geçirmeye başladılar.²⁰³

Akıllı ve tecrübeli devlet adamları ordunun silah ve erzakla dolu olan Sivas’ta kalmasını, orda tertibat alıp düşmana karşı savaşa çıkmasını ileri sürüyordu. Etrafa da diğer askerlerin gelmesi için beklendiğini söylemeyi munasip görüyorlardı. Lakin Nizâmeddin Suhrab ve sultanın muhafız kumandanı gibi tecrübe harp görmemiş kimseler ise buna karşı çıkararak; “*Erzincan ve havalisi Moğol kılıçlarına yem oluyor*;

¹⁹⁸ Divan şiirinde ve çeşitli efsanelerde adı geçen bir yıldız kümesi, Samanyolu. Nazım H. Polat, “Keşkeşan”, *DİA*, C.25, İstanbul, 2002, s. 190-191.

¹⁹⁹ İbn Bibi, *El-Evami’ü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 492.

²⁰⁰ Faruk Sümer, “Kösedağ Savaşı”, *DİA*, C.26, İstanbul, 2002, s. 27; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s.61; Küçük, “Erzurum”, s. 334-335.

²⁰¹ Sümer, “Kösedağ Savaşı”, s.72.

²⁰² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.452.

²⁰³ Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'ddîn Keyhüsrev ve Devri*, s.91-92.

biz hala Sivas'tan bir menzil ileri gidemiyor; tüccar ve esnaf gibi oturuyor; korku ve diğer askerlerin geleceği bahanesiyle vakit geçiriyoruz.” diye feryada başladılar. Moğolların Nahçıvan ve Tebriz’de karşılaşmalarını söylediler. Bu sözler ile tahrik olan II. Keyhüsrev ordunun hareketine emir verdi. 80.000 kişilik Selçuklu ordusu hareket ederken Moğollar da Erzincan’ı geçmiş Sivas’a doğru ilerliyorlardı. Selçuklu askerleri Sivas-Erzincan’dan geçen tarihi kervan yolunu takip ederek Zara ve Suşehri arasında, Köseadağ’a varınca Moğol askerleri de buraya yakın olan Akşehir’in yakınındaki ovaya geldiler. Baycu Noyan, Türkiye Selçuklu ordusunun geldiği haberini alınca, savaş taktiği olarak sahte ricat yapmıştır. Boş bir zamanlarında Türkiye Selçuklu ordusuna saldırdı. Burada gerçekleşen savaşta, Türkiye Selçuklu Devleti’ne ait ordu, büyük kayıplar vermiştir. 3 Temmuz 1243 tarihinde savaş sona ermiş, Selçuklu birlikleri can derdine düşerek kaçmaya başlamışlardır. Moğollar, bölgede terk edilmiş Türk çadırlarına girdiklerinde, Selçuklu askerlerinin silahlarını, askerlerini, alın ve gümüş eşyalarını ile karşılaşmışlardır. Çok fazla ganimet elde eden Moğollar bu savaştan çok kar elde etmişlerdir.²⁰⁴

Bu savaşta, Moğol kuvvetlerinin sayısı 30.000 iken Selçuklu birlikleri ise 80.000 civarındaydı. Moğollar, Selçuklu birliklerinin kaçmaya başlamalarından sonra bir süre yerlerinde kaldılar. Karşılaştıkları ordunun büyük bir kısmının, savaşmadan kaçmaya başlamasına anlam veremediler ve bir pusu olduğunu

²⁰⁴ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 493- 503; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.451-456; Seyhun Şahin, “Köseadağ Savaşında Selçuklu Ordusunda Gayrimüslimler”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 64, Kasım-Aralık 2017, s. 407-408; Seda Albayrak, “Köseadağ Savaşı’nda Selçuklu Emirleri”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, C. 3, 2019, s. 205; Ahmet Kütük, “Köseadağ Savaşı’nın Kaybedilmesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 309; Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 554; Erkan Göksu, “Köseadağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 242-245; Mustafa Uyar, “Köseadağ Savaşı’nı Yeniden Değerlendirmek; İlhanlı Dönemi Tarih Yazıcılığı Bağlamında Bir Savaşın Anatomisi”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 331; Erol Topçu, “Şemseddin Muhammed İsfahânî’nin Köseadağ Bozgunu Öncesi ve Sonrası Diplomatik Faaliyetleri (1242-1245)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, C. 3, 2019, s. 253.

düşünmeye başlamışlardı.²⁰⁵ Daha sonra Baycu Noyan Selçukluları takibe koyuldu ise de ne sultana ne askerlerine rastladı ve Sivas'a doğru ilerledi. Sivas kadısı Moğolların yanına giderek onlara iltifatta bulundu ve bir anlaşmaya varıldı. Anlaşmaya göre; Sivasililar hayatlarını, mallarını, paralarını kurtarıyorlardı. Baycu, bunun üzerine Erzincan kapısından başka bütün Sivas kapılarının kapanmasına ve şehrin üç gün yağma edilmesine, sultanın hazineleri ile çarşılarda ki ve evlerdeki kıymetli eşyanın alınması müsaade etti. Selçukluların bir askeri üssü olan Sivas'ta bulunan bütün muharebe aletlerini, makineleri ve silahları yaktırdı; surların bir kısmını tahrip ettiler.²⁰⁶

Moğol ordusu Sivas'tan sonra Kayseri'ye yürüdü. Bu şehir Sivas'ın aksine müdafaaya hazırlanıyordu. Şehir halkı, teşkilatlı Ahiler ve sayısı bilinmeyen askerler başlıca kuvvetleri oluşturuyordu. Köseadağ bozgunundan kaçıp buraya sığınan Samsamüddin Kaymaz ile topal Fahreddin Ayaz müdafa kuvvetlerinin başında bulunuyordu. Surları ve kaleleri sağlamlaştırarak Moğolları bekliyorlardı. Moğollara karşı şehir kahramanca müdafa ediliyordu. Fakat Kayseri iğdişbaşı²⁰⁷ bulunan Hajuk oğlu Hüsam adlı bir Ermeni mühtedisinin²⁰⁸ hainliği durumu değiştirmiştir. Moğollar surları mancınıklar ile döverek şehre girmeyi başardılar ve şehirde görülmemiş tahrip ve yağma ve katil yaptılar. Kayseri tahribinden sonra Moğollar Mugan'a (Azerbaycan) dönerken yolda Erzincan'a uğradılar. İstedikleri miktarda altını alamayınca muhasara makineleri kurarak surları yıktılar ve şehre girdiler.

²⁰⁵ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.20.

²⁰⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.459; Ömer Demirel, "Sivas", *DİA*, C.37, İstanbul, 2009, s.282-284.

²⁰⁷ Sözlükte "terbiye etmek, beslemek ve yetiştirmek" manalarına gelen eski Türkçe igitmek fiilinden türemiştir. XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da şehirlerde vergi memurlarına iğdiş adı verilmiştir. Bunların reislerine de "iğdişbaşı, emîr-i iğdişan" denilmektedir. İlhanlı malî teşkilatının Anadolu'da geniş ölçüde uygulanmaya başlaması ile önemlerini yitirmişlerdir. Faruk Sümer, "İğdiş" *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 524-525.

²⁰⁸ Sözlükte "doğru yolu bulmak; yol göstermek" mânalarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup "gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak" demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtida eden kimseye mühtedî adı verilir. Ali Köse, "İhtida", *DİA*, C.21, İstanbul, 2000, s.554.

Yağma ve katillerden sonra bu şehir de tamamıyla harap oldu. İstilanın dehşeti karşısında Anadolu şehirlerinden pek çok insan ve bilhassa zenginler Halep ve Suriye'ye kaçtılar.²⁰⁹ Erzincan da ikinci defa olarak malum akıbete uğradı.²¹⁰

Erzincan Moğol istilasının kurbanları olması hasebiyle surları ve tarihi yapıları hasar görmüştür. Kenarda kalan Kemah ile Moğollara karşı direniş göstermeyen Tercan bundan kurtulabilmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev Köseadağ Savaşından sonra ki önemsiz geçen üç yıllık saltanatı sırasında Erzincan'da kayda değer siyasi bir gelişme olmamış, halk yıkımdan sonra açılan yaraların kapanması için uğraşıyordu.²¹¹

Köseadağ'daki bozgun Anadolu Selçuklu Devleti'nin omurgasını ezerek devleti felç bırakmıştır. Hezimet tam anlamıyla Selçuklu Türkiye'si için kelimenin tam anlamıyla yıkıcı bir darbe vurmuştur. Moğolların Selçuklu Devletine vurmuş olduğu bu darbe Halep hariç bütün tabi devletleri sultana olan mükellefiyetlerinden kurtardı. Hareket tarzlarını muharebenin gidişatına göre ayarlayan ve bu sebeple sultana yardıma çeken küçük devletler, şimdi Moğollara karşı yaranma faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Küçük Ermenistan Kralı Hetum ve Trabzon İmparatoru I. Manuel Selçuklulara verdikleri vergiyi şimdi Moğollara veriyorlardı. Selçuklu Devletinin arazi kaybı Diyarbakır ve Ahlat'tan ibaret kalmıştır. Buna mukabil devletin uğradığı maddi ve manevi kayıplar pek büyük olmuştur. Moğollar yalnızca devleti harabeye çevirmekle kalmamış, devleti vergiye bağlayarak kendine tabi hale getirmişlerdi. Sultan daha sonrasında Moğollar ile arasında sulh yapmıştır. Selçuklu Devleti uğradığı büyük kayıplara rağmen hem Moğollarla sulh statüsü hem de gösterilen çaba ve alınan tedbirlerle biraz toparlanma olanağı bulmuştur. Toparlanmaya başladığının en büyük göstergesi ise Kilikya Ermeni Krallığına açtığı intikam

²⁰⁹ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 502-504; Genceli Kiragos, *Moğol İstilası 1220-1256*, çev. Mahmut Kemal Bey, (Fuat Hacısalihoglu-İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul, 2018, s. 87; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.459-461; A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar; XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 41.

²¹⁰ Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'ddîn Keyhüsrev ve Devri*, s.99.

²¹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 461; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s.299.

savaşıdır. Bu harbin sebepleri arasında ise sultanın tabilerinden olan Ermeni kralı, devletin düştüğü felaketten yararlanarak tabilik şartlarından kurtulduğu gibi, Selçuklulara karşı düşmanca tavırlar göstermeye başlamıştı. Kral, Moğollarla savaşmak mecburiyetinde kaldığında sultana hiçbir askeri yardımda bulunmamıştı. Köseadağ felaketinden sonra harp meydanını ve yurtlarını terk etmek zorunda kalan Müslümanlar, Kilikya topraklarından geçerken Ermenilerin hareket ve tecavüzüne uğramış, malları yağma edilmiş bir kısmı da öldürülmüştü. Hepsinden de daha ağır olmak üzere Ermeni Kralı Baycu'nun Kayseri'ye saldırıp muhasaraya başlaması üzerine bu şehirden kaçarak kendisine sığınan Keyhüsrev'in annesi ile kızını Moğollara teslim etmesidir. Bunun üzerine Selçuklu Ereğli'den geçerek Ermeni hududuna girdi ve Tarsus'a kadar bütün toprakları işgal etti. Kale kuşatması esnasında Alâiye'de bulunan sultan ani bir şekilde ölmüştü. Kale kuşatması gayet başarılı devam ederken sultanın bu ani ölümü gizli tutularak muhasara kaldırıldı. Bunun üzerine Selçuklu Devleti ve Ermeniler arasında bir anlaşmaya varıldı. Yapılan bu anlaşmaya göre Ermeniler, Moğol istilası esnasında zapt etmiş oldukları Bragana Kalesi ile diğer birkaç küçük kaleyi terk ederek; eskiden vermekte oldukları yıllık haracı, ödemedikleri geçen senelerdekiler ile birlikte verilecekti. Yapılan bu anlaşma ile Selçuklu ordusu geri döndü. Ereğli üzerinden Konya'ya varıldığında sultanın ölümü üzerinden tam bir hafta geçmişti.²¹²

Kuşatma esnasında Alâiye'de bulunan sultan, içki içmekte iken veya muhtemelen baktığı vahşi hayvanların ısırması sonucu daha yirmi beş yaşlarında iken birden bire ölmüştür. Yerine büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus tahta çıkarıldı. Yeteneksiz, içkiye, eğlenceye ve kadınlara düşkünlüğü ve Sâdeddin Köpek'in etkisinde kalarak tecrübeli devlet adamlarını bertaraf etmesinden dolayı ülkeyi savunmasız bırakarak, devleti felakete sürüklemiştir. II. Gıyâseddin Keyhusrev'den sonra devlet yönetim mekanizmasında tecrübeli ve başarılı devlet adamlarının

²¹² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.471; Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'ddin Keyhüsrev ve Devri*, s.101-107.

kalmamasından dolayı ülkede çöküş ve gerileme devri başlamıştır. Buna rağmen ülkede çeşitli müesseseler kurulmuş, büyük mimari eserler inşa edilmiştir.²¹³

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü kesin olarak bilinmemektedir. İbn-i Bibi onun ölüm tarihini söylememekle birlikte nerede öldüğü hakkında bilgi vermemektedir.²¹⁴ Keyhüsrev'in müstakil olarak isminin bulunduğu son paraları 642-643 tarihini taşımaktadır. Bütün bu delillere göre Keyhüsrev'in ölümünün 643 yılı içinde yani 1245 sonu ile 1246 başında vuku bulduğu anlaşılmaktadır.²¹⁵

2.2.3. İzzeddîn II. Keykavûs Devri

Gıyaseddin Keyhüsrev ölünce II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Alaeddin Keykubad adında üç erkek evladı bulunmaktaydı. Bunlardan en büyüğü Keykavus bile henüz çocuk yaşta olup, bir rivayete göre on bir, diğer rivayetlere göre ise dokuz ve yedi yaşlarında idi. Keykavus, Muhtemelen 633'te (1235) doğdu. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in büyük oğludur. Annesi Berdûliye Hatun bir Rum papazının kızıdır. II. Gıyâseddin Keyhusrev, üç oğlundan annesi Gürcü prensesi olan en küçüğünü Alâeddin Keykubad'ı veliaht ilân etmişti. Ancak devlet adamları siyasî geleneğe uyarak II. Gıyâseddin'in ölümü esnasında Borgulu (Uluborlu) meliki bulunan İzzeddin Keykâvus'u Akşehir'in Altuntaş köyünde sultan ilân ettiler (643/1246). Tahtın iki yanındaki kürsülere de kardeşleri IV. Kılıçarslan ile Alâeddin Keykubad'ı oturtular. Daha sonra Keykâvus Konya'da tekrar tahta çıkarılarak hükümdarlığı ilân edildi. Bu sırada Moğol elçileri gelip aldıkları emir üzerine Güyük Han'ın İlhanlı tahtına cülûsu için toplanacak büyük kurultayda Selçuklu sultanının hazır bulunmasını istediler. Sultanın yerine kardeşi IV. Kılıçarslan'ın gönderilmesine karar verildi.²¹⁶

²¹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 476; Sevim, "Keyhüsrev II", s.350; ²¹³ Kütük, "Kösedağ Savaşı'nın Kaybedilmesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü", s. 294.

²¹⁴ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 517.

²¹⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 473; Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'ddîn Keyhüsrev ve Devri*, s.107.

²¹⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 477, Mustafa Uyar, *Moğollar ve Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 70; Faruk Sümer, "Keykavus II", *DİA*, C. 26, İstanbul, 2002, s. 355;

Kısa bir süre sonra devlet ileri gelenleri arasında üstünlük mücadelesi başladı. Bu mücadele sonunda Vezir Şemseddin İsfahanî rakiplerini bertaraf ederek duruma hâkim oldu. Ayrıca Şemseddin İsfahanî sultanın annesi Berdüliye Hatun ile evlendi, buna Beylerbeyi Şerefeddin Mahmûd Erzincanî itiraz etmiş ve bu hadiseyi saygısızlık olarak nitelemişti. Bunun üzerine her iki tarafta ağır bedeller ödemişti. Bulunduğu bölgenin kendisi için kendisi için tehlikeli olduğunu anlayan Şerefeddin Erzincanî kuvvetlerini toplayıp, Erzincan'a hareket eder. Onun bu gidişatından korku duyan İsfahanî, gönlünü almak için peşine Taceddin Simcurî, Nizameddin Ali bin İlalmış ve Kadı Necmeddin'i gönderir. İsfahanî adına Mahmud'la görüşen bu beyler ona, Erzincan ve Niksar sübaşılığından başka 30.000 dirhem gümüş para verileceğini söylerler. Bu teklifle Şerefeddin'in gönlünü aldığını sanıp geri dönerler. Bunun üzerine Şerefeddin harekete geçerek isyan başlatır. Fakat Şerefeddin Mahmud Erzincanî bu isyanda başarılı olamaz. Kuvvetlerinin bir bölümü sıradan askerlerden oluşan Şerefeddin Mahmud Erzincanî bu yenilgiden sonra Kemah Kalesine kaçıp kendini müdafaaya hazırlar. Kale halkı bu isyanı desteklemezler ve teslim olmasını isterler. Bunun üzerine teslim olduğunu bildiren Şerefeddin affedilme umuduyla Kayseri'ye geldiğinde sultanın emriyle hareket eden bir ulak tarafından öldürülür. Böylece vezir iki yıl süre ile Türkiye Selçuklularının kaderine hâkim oldu. Ancak Moğolistan'a giden Rükneddin Kılıç Arslan'ın oradan sultan olarak dönmesi, Şemseddin İsfahanî'nin talihini değiştirdi. O yanına II. İzzeddin Keykâvus'u alarak kaçıp isyan etmek istedi ise de, erdemli ve ileri görüşlü bir devlet adamı olan Emîr Celâleddin Karatay ortaya çıkarak ona engel oldu. Çok geçmeden Moğollar tarafından vezir tayin edilen Erzincanlı Bahâeddin Tercüman Moğol askerleri ile Konya'ya geldi ve Şemseddin İsfahanî öldürüldü (Mart 1249).²¹⁷

Rükneddin IV. Kılıç Arslan, Moğol Hanı'nın yarlığı ile sultanlığın kendisinde olduğunu öne sürerken, Celâleddin Karatay üç kardeşin aynı anda tahta oturmasını,

Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.128; Kansu Ekici, *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Üç Kardeş Devri (1246-1266)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005, s. 13-14.

²¹⁷ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-'Ala'iyyeFi'l-Umuri'l-'Ala'iyye*, s. 529-533; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s.301-302; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.128.

hutbe ve sikkede doğum sırasına göre isimlerinin kullanılması suretiyle bir anlaşma teklif ediyordu. Sonunda İzzeddin Keykâvus ile Rükneddin Kılıç Arslan'ın askerleri Konya'daki Ruzbe ovasında karşılaştılar, savaşı İzzeddin Keykâvus kazanmış (1 Rebi 647/14 Haziran 1249) böylece Celâleddin Karatay'ın teklifi uygulanmağa başlandı. Celâleddin Karatay da saltanat naipliğinden ayrılıp üç kardeşe birden atabeg oldu.²¹⁸

Türkiye Selçuklu Devleti ileri gelenlerinin kişisel çıkarlarını her şeyden üstün tutmaları, devletin durumunun düzelmesine olanak tanımıyordu. Bir taraftan Selçuklu Devleti tayinler yapıyor, öte taraftan Moğol hanlarına hediyeler ile gidip devlet kademelerinde mertebe sahibi olarak geri dönüyordu. Bundan dolayı Selçuklu devlet adamları birbirine düşmeye başlamıştı. Moğol askerleriyle Han'ın yanına gidip, mevki kazanarak dönenlerle, ülkenin üçlü yönetiminde hayli başarılı ve ağırlıklı olan Karatay, Yavtaş, Arslandoğmuş ve Nizameddin Hurşid arasında düşmanlıklar meydana gelmiştir. İşte bu mücadeleler esnasında Erzincan sübaşılığı da Mühezzibüddin Ali oğlu Muineddin Süleyman'la Seyfeddin Torumtay arasında paylaşılmaz olmuş; bu kez ikisi de Baycu Noyan'a gitmişlerdir. Muineddin Süleyman Genç ve Seyfeddin Torumtay'dan kıdemsiz olmasına rağmen Erzincan ona verilmiştir.²¹⁹

Öte yandan Moğollar, II. İzzeddin Keykâvus'u ısrarla Moğolistan'a çağırırmaktaydılar. II. İzzeddin, tam yola çıkmıştı ki, Celâleddin Karatay'ın ölüm haberi geldi (28 Ramazan 657/11 Kasım 1254). Bu olay üzerine zaten gitmeye pek gönüllü olmayan İzzeddin Keykâvus bu bahaneyle oraya gitmekten vazgeçti ve yerine küçük kardeşi Alâeddin Keykubâd'ı gönderdi. Ancak bu karışık ortam içinde Alâeddin Keykubâd da kendini kurtaramadı. Moğol Hanı Mengü (1251-1260)'den yarlıg alarak tek başına sultan olması ihtimali rakiplerini harekete geçirmiş ve 1254 yılında Alâeddin Keykubâd Erzurum'da iken zehirlenerek öldürülmüştü. Onun ölümü veya öldürülüşüne ilişkin verilen bilgiler değişiktir. Keykubad'ın zehirlenişi, çeşitli suikast ve iftiralara ilişkin hayli ayrıntılı bilgiler veren Baybars Mansurî

²¹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 485; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.129.

²¹⁹ Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.129; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s.304-305.

cesedinin Erzincan'a getirilerek defnedildikleri yazmaktadır. Böylece geride sadece iki hükümdar kalır. II. İzzeddin Keykâvus içkiye ve eğlenceye oldukça düşkün olduğundan devlet ileri gelenleri tarafından tutulmuyordu. İşte bu nedenle Kılıç Arslan Konya'dan kaçırılarak Kayseri'de tahta çıkarıldı. Daha sonra iki tarafın arasında anlaşma sağlanamayınca savaş kaçınılmaz hale geldi. Yapılan savaştan İzzeddin Keykâvus zaferle çıktı(1254).²²⁰ Rükneddin'e bağlı olan Samsam, Nusret, ve Taceddin gibi emirlerin hepsi öldürüldü. Rükneddin yakalandı ve Burgulu kalesine gönderilerek hapsedildi.²²¹

Karatay'ın ölümünden sonra müşterek saltanatın yürümemesi ve Kılıç Arslan'ın hapse atılması, bir türlü Karakorum'a gitmeyen ve Han'a itaatini bizzat bildirmeyen İzzeddin Keykavus'a karşı Moğolları istilaya kışkırtıyordu. Bu devirde Moğol kumandanları Anadolu'ya sık sık elçiler göndererek antlaşma dışında paralar istiyor ve bunu da alıyorlardı. Selçuklu Devleti, Moğol hükümdarlarından Altun Orda Devleti'nin kurucusu Batu Han'a elçi ve 100.000 dirhem yollayarak bu gibi olaylara engel olan bir yarlğ aldı. Ancak bu olay Baycu Noyan'ı kızdırmıştı, ayrıca ikinci bir olay onun Anadolu'ya gelmesine sebep oldu. Bu da Moğol Büyük Hanı Mengü Kaan (1251- 1260)'ın İran ve batı ülkelerinin idaresini kardeşi Hülâgû (1256- 1264)'ya vermesi idi. 1248'lerde ki Ermeni kımıldanışlarını 1254 senesinde Ağaçeriler'in ayaklanmaları izler. Selçuklu veziri Yavtaş Ağaçerili Türkmenlerin üzerine sefere karar verip, orduyla Kayseri'ye geldiklerinde; Baycu Noyan'ın Anadolu'yu istila hareketine giriştiğini ve Moğol öncü kuvvetlerinin Erzincan'a girdiklerini haber alırlar. Bu durum karşısında Ağaçerili takibinden vazgeçerek, Moğol istilasına karşı hazırlıklara giriştiler. İlhanlı Devletinin kurucusu Hülâgû Azerbaycan'daki Mugan'ı kışlak olarak kullanmak istemiş, bu bakımdan Baycu da kendisine uygun bir yer bulmak için tekrar 1256 yılında Erzurum Erzincan'dan itibaren Aksaray (Niğde) a kadar olan kent ve kasabalar Baycu'nun göç ederken konakladığı ve bir anlamda istila ettiği yerler olmuşlardır. Moğollar her zaman

²²⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 491-496; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.129; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s.304-305.

²²¹ *Tarih-i Âl-i Selçuk Anonim Selçuknâme*, çev. Halil İbrahim Gök, Fahreddin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014, s. 45.

olduğu gibi geçtiği yerleri yakıp yıkıp tahrip etmekteydi. Onlara karşı Selçuklu ordusu direnişe geçmiş olsa da, Aksaray civarında yapılan muharebede yenik düşmüştür. Konya'ya varan Baycu, Selçuklu tahtına IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı getirir. İzzeddin Keykavus ise İznik'teki Bizans İmparatorunun yanına sığınmak zorunda kalmıştır.²²²

IV. Kılıç Arslan Selçuklu tahtına oturduğunda Konya civarında ordugâh kurmuş olan Baycu Noyan ile bir barış antlaşması yapıldı. Bu yeni sultanın tek başına saltanatı ancak bir kaç ay sürdü. İlhanlı Hükümdarı Hülâgû Bağdat üzerine yürüyeceği zaman, Baycu'yu da bu sefere çağırdı. Baycu'nun yokluğu, II. İzzeddin Keykâvus'un İznik İmparatoru II. Theodoros Laskaris (1254-1258)'den sağladığı yardımla Konya'ya girmesine ve tahta oturmasına imkân verdi (3 Mayıs 1257). IV. Kılıç Arslan bu durumda Kayseri'ye çekildi, bu sırada ağabeyine gönderdiği elçileri de kendisinin arkasından gelirler. Ki bunlardan biri Erzincanlı Taceddin'dir. Bunun üzerine II. İzzeddin Keykâvus'a karşı koyamayacağını anlayınca İlhanlı sultanına başvurdu ve tekrar sultanlık yarlığı elde ederek geri dönüp Erzincan'a geldi. Bundan sonra iki taraf tekrar saltanat mücadelesine girdiler, bu mücadele sırasında IV. Kılıç Arslan Moğollardan yardım alıyordu. Rükneddin Kılıç Arslan Erzincan'da kuvvetlerini düzenleyip gelecek olan Baycu askerleriyle kardeşinin üzerine gitmeye niyetlidir. Ancak beklenen süre içinde Moğol kuvvetleri gelmemiş, ayrıca kışın yaklaşmış olması onu Erzincan'da kalmaya mecbur bırakmıştır. Kılıç Arslan Erzincan köylerini kendi emirlerine ikta etmiş, eğer kardeşine galip gelirse bu yerleri onlara mülk olarak vereceğini vaat etmiştir. Bütün bu mücadeleler yaşanırken en büyük zararı ve tahribatı gören şüphesiz Anadolu'nun zavallı halkı idi. İki kardeş arasında yapılan bu mücadeleler sonuçsuz kalır. Öte yandan Alâeddin Keykubâd ile Moğollara gönderilen Selçuklu elçi heyeti dört yıllık bir yolculuktan sonra Anadolu'ya dönebilmişti. Bu heyeti oluşturan yetkililer, yolculuk esnasında da

²²² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 497; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.130; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 305-306.

birbirleri ile geçinememişlerdi. II. İzzeddin Keykâvus sultanlığını sürdürebilmek için Merağa'da bulunan Hülâgû'nun huzuruna çıkmak zorunda kaldı (1258).²²³

Neticede Hülâgû, Mengü Kaan'ın devleti iki sultanın idare etmesini bildiren ve ayrıca Selçuklu ülkesini ikiye bölen yarlığını uygulamaya karar verdi. Mengü Kaan, Kızılırmak batısında Sivas'tan Bizans sınırına kadar olan yerleri II. İzzeddin Keykavus'a; Sivas'tan Moğol sınırına kadar olan bölgeleri de IV. Kılıç Arslan'a vermişti. Her iki Sultan da bu yarlığı uygulamak üzere anlaştılar. Bu sırada Muineddin Pervane devlet adamı olarak kendini göstermiş ve ön plana çıkmıştı. Ayrıca burada yapılan anlaşma ile Selçuklular Moğollara yıllık haraç olarak 200.000 dinar (20 tümen), kıymetli kumaşlar, 500 at ve 500 katır verecekti.²²⁴

Moğollar yapılan bu taksimattan sonra, devamlı olarak, Keykavus'un aleyhindedirler. O da bütün bunlara karşılık onlarla mücadele etmekten kaçınmamıştır. Hatta Altın Ordu Devleti Bereke Han ve Memlûklü Baybars'la birleşip Moğollardan kurtulma çaresi aramıştır. Moğollara bir kez daha yenilerek 1261'de Antalya'ya kaçıp, oradan da İstanbul'a gittiği zaman, Bizanslılar tarafından 1262'de Enez kalesine hapsedilmiştir.²²⁵

Sultan İzzeddin Keykavus on bir yaşında tahta çıkmış üç yıl tek başına, dört yıl diğer kardeşleriyle birlikte saltanat sürmüştür; iki yıl tekrar tek başına sultan olmuştur. 1259-1256 arasında Selçuklu devletini onunla Kılıç Arslan arasında taksim ettiler. Sonra birkaç ay saltanat hukuken boş kaldığında Kılıç Arslan tek başına hüküm sürer. 1259-1262 yılında devlet tekrar taksim edilince saltanat tekrardan Kılıç Arslan'a geçer. İzzeddin Keykavus böylece 16 yıllık çok dalgalı bir hükümdarlıktan sonra 27 yaşında saltanatı ve vatanını terk etti. Ölümüne takriben 44 yaşında idi.²²⁶

²²³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 491-496; Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, s.130-131; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 306-307.

²²⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 511-515; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 306-307.

²²⁵ Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 309.

²²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 521.

2.2.4. Pervâne Mû'ineddîn Süleyman'ın Tahakkümü Devri

II. Gıyâseddin Keyhusrev'in veziri Mühezzebüddin Ali ed-Deylemî'nin (bazı kaynaklarda Kâşî, Kârî) oğludur. Babası 641 (1243) yılında Moğollarla barış yapmak üzere Mugan'a giderken Muînüddin'i ve kardeşlerini de yanında götürdü. Kaynaklarda adı ilk defa Tokat emîri olarak zikredilen Muînüddin'in Erzincan sübaşılık gibi önemli bir mevkiî elde etmek için devrin güçlü kumandanlarından Seyfeddin Torumtay ile nüfuz mücadelesine girdiği ve Baycu Noyan'ın desteğiyle Erzincan sübaşılığına getirildiği kaydedilir.²²⁷ Selçuklu devlet adamları arasında Muîneddîn Pervane çok dikkate şâyân bir devlet adamı olup on beş yıllık bir zamana kendi damgasını vurmuştur. Moğolların baskısı, saltanat mücadeleleri sonucunda oluşan siyasi buhran devrinde önce Baycu'nun, sonra da Hülagü ve Abaga hanların itimat ve dostluklarını kazanan Pervâne İzzeddin Keykavus'u atıp saltanatını Kılıç Arslan'a temin etmiş ve böylelikle kendi saltanatını kurmaya çalışmıştır. Pervâne 1262'den 1277 yılına kadar Anadolu da söz sahibi olmuştur. Pervâne Horasanlı olup Köseadağ mağlubiyetinden sonra Moğollarla sulh yapan faziletli vezir Mühezzibüddin Ali bin Muhammed'in oğludur.²²⁸ Gerçekten büyük bir nüfuz ve keskin bir zekaya sahip olan Pervâne iç ve dış sorunların çıkardığı zorlukları ve memleketi büyük bir beceriyle idare etmiş kaderinde olan yıkılışını bir müddet durdurmayı başarmıştır.²²⁹

Anonim Selçuknâme de ise Muineddin Pervane hakkında şu sözlere yer verilmiştir; *“Pervâne zamanında öyle bir devir oldu ki, kurt ile kuzu birlikte su içiyor, birlikte otluyordu. Pervâne, sohbet ederdi. Halk emniyet içersinde bulunuyordu. Moğollar onun parmağındaki bir yüzük gibiydi.”*²³⁰

Mevlevî kaynaklar Muineddin Pervane hakkında kayda değer maiyette güzel sözlere yer vermişlerdir. Muineddin Pervane, devrin din büyüklerini ve ulemalarını himaye etmekte, onlar için medrese ve zaviyeler inşa ettirmekteydi. Sadreddin

²²⁷ Muharrem Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervane” *DİA*, C.31, İstanbul, 2006, s.91.

²²⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.539-540.

²²⁹ Kerîmüddîn Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, *Müsâmeret Ül-Ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, çev. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 48.

²³⁰ *Tarih-i Âl-i Selçuk Anonim Selçuknâme*, s.47.

Konevi ve Mevlana Celaleddin de Muineddin Pervane'nin yakın dostları arasında idi. Mevlana ile sıkı münasebet içindeydi. Hem Mevlana'ya hem de onun müridlerine yardımlarını eksik etmezdi. Onunla münasebetleri çok sıkıdır. Mevlânâ Celâleddin mektuplarında Pervâne'ye “*Uluğ-Pervâne, Pervâne-i A'zam, Kutluğ uluğ Pervâne, Muîneddin Pervâne beg*” diye hitap ederdi.²³¹ Önemli bir Mevlevî kaynak olan Hemedanî'nin *Sevâkıb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah* adlı eserinde Hazreti Mevlânâ'nın yanında, Muîneddin Pervane'nin adaleti ve hayırları anılırdı. Muineddin Pervane hakkında şu sözlere yer vermişlerdir: “*Onun cömertlik dolu vücûduyla, cihanın halkı rahat ve onun huzurunda ucuzlukla geçen hayatları vardır. Seyyidler, bilginler, şeyhler, faziletli, sanatkârlar ve diğer halk ve yaratıklar, askerler ve küçüklerin hatırlarını gözetip, tekke ve zaviyelerdekiler, görevliler, ihtiyaç sahipleri huzûr ve neşede olup dergâhlarda onun hayırlarının anılması, mescidlerde duâsı, medreselerde nimetlerinin şükrü olunur.*”²³² Muineddin Pervane Mevlana'yı sık sık ziyarete giderdi. Buna karşılık Mevlana'da Pervane'yi ziyarete giderdi. Pervane evinde çoğu zaman toplantılar düzenlerlerdi. Bu toplantılara bilginler, şeyhler, katıldığı gibi Mevlana da katılırdı. Mevlana bu toplantılarda vaaz ve irşad ederek sorunları çözmeye çalışırdı.²³³

Bir gün Konyalıların başı sıkışır ve Sultan Veled'e başvurup Mevlânâ'nın Muîneddin'e bir mektup yazmasını isterler. Mevlânâ Sultan Veled'in ricası üzerine, istenen mektubu yazar. Muîneddin mektubu alınca öper, başının üstüne kor. Konyalıların dileklerini yapar.”²³⁴ Muineddin Pervane'nin Mevlevîlerle arasının iyi olduğunu ve Mevlana ile çok yakın olduğunu bu önemli kaynaklardan açık bir şekilde anlamaktayız.

²³¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.542.

²³² Abdülvehhâh b. Celaleddin Muhammed Hemedanî, *Sevâkıb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah*, trc. Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan, nşr. Hüseyin Ayan- Gönül Ayan- Erdoğan Erol, Rumî Yayınları, Konya 2007, s.195.

²³³ Hemedanî, *Sevâkıb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah*, s.44.

²³⁴ Mevlânâ Celâleddin (672/1273), *Mektuplar*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 248.

Moğollara yaslanarak Selçuklu saltanatında yüksek makamlara erişen Muineddin, zekâsı sayesinde 1262'den sonra ülkenin en sözü geçer devlet adamı olmuştur. Onun zamanında Erzincan pek çok siyasi hadiselerin vuku bulduğu bir yerdir. Diğer göze çarpan bir hususta, devletin yüksek kademelerine atanan bazı kimselerin Erzincanlı oluşudur. Bunlardan Erzincanlı Mecdeddin bin. Hüseyin alim olarak bilinmesinin yanı sıra Muineddin Pervane'nin damadı olup Rükneddin IV. Kılıç Arslan devrinde müstevfilik makamına getirilmiştir. Ülkenin en üst yönetim kademelerine getirilenlerden biri de Erzincanlı Zeynüddin Ahmed'dir. Vazifesi Nazır-ı Memalik olan zatın hakkında geniş bir bilgi bulunmamaktadır. Muineddin Pervane'nin vasıtasıyla yüksek mevkilere gelen kişilerden başka, yine onun döneminde Erzincanlı olup Baycu Noyan tarafından katledilenlerde vardı. Pervane, İzzeddin Keykavus taraftarlarını Konya'da saltanat sarayında toplayıp onları yakalatarak Noyan'a göndermiştir. Moğol kumandanı da onları hunharca katletmiştir. İbn-i Bibi'nin haksız yere öldürüldükleri söylediği Müşrif-i Mülk Erzincanlı Kıvamüddin vardır. Kıvamüddin, İzzeddin Keykavus'un kardeşine galip gelerek tek başına hükümdar olduğu zaman Müşriflik²³⁵ makamına getirilmiştir.²³⁶

Süleyman Pervâne, devlet içinde mutlak otorite kurmak düşüncesiyle Moğollara yaranmaya çalışırken rakip gördüğü devlet adamlarını çok defa Memlük Sultanı Baybars veya II. İzzeddin Keykâvus ile işbirliği yapmakla suçlardı. Ancak Abaka Han nezdinde itibar kaybetmeye başladığını anlayınca bu defa kendisi Baybars'a gizlice bir mektup göndererek Moğolları Anadolu'dan çıkarmak için onunla iş birliğine hazır olduğunu bildirdi. Bu sırada Abaka Han, aralarındaki anlaşmazlıkları halletmek üzere Pervâne'yi ve Moğol kumandanlarını huzuruna çağırdı. Tebriz'e giden Pervâne, Abaka Han'a bağlılığını arz etti ve bazı Noyanların Anadolu'da işledikleri zulümlerden halkın şikâyetçi olduğunu söyledi. Abaka Han, Acay ve Samagar Noyanları geri çağırıp yerlerine Tudavun ve Toku Noyanları gönderdi ve bütün Selçuklu beylerini onların emrine verdi. Süleyman Pervâne'nin

²³⁵ İslâm devletlerinde askeriye ve adliye dışındaki kurumları denetleyen Dîvân-ı İshrâf'ın başkanı ve ona bağlı memurlar için kullanılan bir terim. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müşrif", *DİA*, C.31, İstanbul, 2006, s.167-169.

²³⁶ Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 310-312.

Tebriz'e gittiği sırada Hatîroğlu Şerefeddin ile diğer bazı beyler Moğollara başkaldırdılar ve Memlûk Sultanı Baybars'a haber yollayıp onu Anadolu'ya davet ettiler; ancak Baybars o yıl gelmesinin mümkün olmadığını bildirdi. Bu arada 30.000 kişilik bir Moğol ordusu Anadolu'ya geldi ve isyanı bastırdı (Ekim 1276). Hatîroğlu Şerefeddin, idamından önce yargılanması sırasında Muînüddin Pervâne'nin de Baybars'la mektuplaştığını açıkladı ve bu durum daha sonra Pervâne'nin idamında büyük rol oynadı.²³⁷

Sultan Baybars, Anadolu'yu Moğol istilâsından kurtarmak için 1277'de 30.000 kişilik bir kuvvetle Halep'ten yola çıktı ve Nisan ayında Elbistan ovasına ulaştı. Burada yapılan savaşta Tudavun ve Toku noyanların kumanda ettiği 15-16.000 kişilik Moğol ordusu kesin bir yenilgiye uğradı (15 Nisan 1277). Moğol saflarında yer alan Muînüddin Pervâne'nin emrindeki Selçuklu askerleri ciddi biçimde savaşmadıkları gibi ya taraf değiştirmiş ya da kumandanlarıyla birlikte Memlûk ordusuna esir düşmüş yahut teslim olmuşlardı; Pervâne'nin oğlu ve torunu da bunların arasındaydı. Muînüddin Pervâne savaşın neticesini gördükten sonra Kayseri'ye kaçtı ve ailesiyle birlikte burada bulunan III. Gıyâseddin Keyhusrev'i yanına alarak Tokat'a gitti.²³⁸

Sultan Baybars ardından Kayseri'ye yöneldi ve halkın sevinç gösterileri arasında şehre girdi; hemen arkasından da Pervâne'ye haber gönderip huzuruna gelmesini bildirdi. Fakat Pervâne on beş gün süre isteyip bu arada Abaka ile temasa geçmeye çalıştı. Pervâne'nin ikiyüzlü siyasetini anlayan ve ayrıca Abaka Han'ın büyük bir orduyla Anadolu'ya yaklaştığını duyan Baybars ordusunda erzak sıkıntısının da başlamasıyla birlikte Suriye'ye çekildi. Onun çekilmesinden sonra Abaka Han, Erzincan-Divriği yoluyla Elbistan'a ulaştı; Pervâne de III. Gıyâseddin Keyhusrev ve Vezir Sâhib Ata ile birlikte onun yanına gitti. Savaş meydanını gezerken Moğol kumandan ve askerlerinin cesetleri yanında Selçuklu cesedine

²³⁷ Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervane", s.92.

²³⁸ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 623. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 563; Sevim, Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 135; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 236; Erol Keleş, "Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123, s. 242.

rastlamayan Abaka Han çok öfkeleni ve Muînüddin Pervâne'yi Memlûk sultanıyla iş birliğı yapmakla suçladı. Pervâne her ne kadar Baybars'ın gelişinden haberinin olmadığını söylediyse de o sırada yanlarında bulunan Emîr İzzeddin Aybeg, Abaka'ya onun Memlûk sultanıyla sürekli haberleştiğini ve kendisini Anadolu'ya gelmesi için teşvik ettiğini açıkladı. Abaka Han, Kongurtay Noyan'ı Anadolu'nun idaresiyle görevlendirip Muînüddin Pervâne ile Sâhib Ata'yı yanına alarak Azerbaycan'a döndü; yolda uğradığı bütün şehir ve kasabaların yağmalanması ve halklarının öldürölmesi emrini verdi. Moğolların bu intikam seferinde 200.000 Türk'ü öldürdüğü rivayet edilir. Mallarına el konulan ve iktâları geri alınan Muînüddin Pervâne, İlhanlı hükümdarlarının yazlık merkezi olan Aladağ'a varıldığında yargılandı. Savaşta öldüröl Toku ve Tudavun noyanların eşlerinin ağlamasından etkilenen Abaka Han, bazı kumandanlarının da ısrarıyla Muînüddin'i yakınlarıyla birlikte 2 Ağustos 1277 idam ettirdi.²³⁹

Muineddin Pervane Moğollara dayanan siyaset ve nizamını kurmakta ne kadar maharet göstermiş ise onlara karşı Sultan Baybars'ı çıkarma metodları da çaresizlik, tereddüd ve hataları yüzünden o derece muvaffakiyetsizliğe uğramıştır. Moğollar arasında kazandığı itimadın sarsılmaya başlaması üzerine onlara karşı uygulamak istediğı aynı siyaset ve tetkikler artık iflas edince hem kendisi hem de memleket kurban gitmiştir.²⁴⁰

Muînüddin Pervâne taht kavgalarının sürdüğü, Moğol zülüm ve sömürsünün arttığı, devlet otoritesinin sarsıldığı bir dönemde mahirâne siyasetiyle ülkeyi uzunca bir süre refah içerisinde idare etmeyi başarmıştır. Onun öldürölmesinden sonra Moğollar malî baskılarını daha da artırmışlardır. Yine bu dönemde çok sayıda ilim ve devlet adamı Moğol zulmünden kurtulmak için Anadolu'yu terk ederek Suriye ve Mısır'a göç etmiştir. Muînüddin'in Moğollarla ve Memlûklere karşı güttüğü bu istikrarsız ve dürüst olmayan siyaset, ihtirasları yüzünden kendine rakip gördüğü

²³⁹ İbn Bibi, *El-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s. 626; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 569; Sevim, Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.136; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 237; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervane", s. 92.

²⁴⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.573.

devlet adamlarını, kumandanları ve hatta sultanı ortadan kaldırması hem şahsına hem devlete çok pahalıya mal olmuş, sonuçta Süleyman Pervâne bir devrin kuruluşu kadar çöküşünü de hazırlayan kişi olarak tarihe geçmiştir. 1277-1322 yılları arasında Sinop'ta hüküm süren Pervâneoğulları Beyliği onun çocukları tarafından kurulmuştur.²⁴¹

2.3 Türkiye Selçuklu İnkıraz Devrinde Erzincan

2.3.1. Pervâne Mû'ineddin Süleyman Sonrası

Abaka Han Anadolu'daki yapıyı tekrardan düzenlemek için İlhanlı veziri Şemseddin Cüveyni'yi Anadolu'ya gönderdi. Cüveyni Anadolu'da bozulan düzeni sağlayıp, isyanları bertaraf ederek, ülkeyi tekrardan imaretti. Ülkeyi elde tutmaya, ağır vergiler altında olan halkı bir nebze olsun rahata kavuşturmaya çalıştı. İçinde Erzincan'ın da olduğu Anadolu'daki birçok kent “İlhanlı hazinesini ve Selçuklu hanedanının şerefini korumak” ve Selçuklu veziri Şemseddin Mahmud Tuğrâi tarafından alınan ve bir türlü ödenmeyen Selçuklu borçlarına karşılık Moğol hanedanı adına Şer'î mubayaa usulüne göre satın alındı ve bu kentler Hanın mal varlığına dahil edildi. Sözde Selçuklu borçlarının hafifletilmesi gibi sonuç çıkartılan bu iş sonunda Anadolu Selçukluları iktisadi açıdan Moğol pençesine girmekte ve Selçuklu hükümdarları ise basit bir emir durumuna düşmekteydi. İlhanlı veziri Erzincan'ı ilhak ettikten başka, Anadolu'nun bazı kentlerinde ki Türkmen isyanlarının bastırılması hususunda gerekli emirleri verip, Anadolu'dan öyle ayrılmıştır.²⁴²

İzzeddin Keykavus ölünce, Kırım'da tutulan Gıyaseddin Mesud, 1280 yılında yanındaki maiyeti ile beraber Sinop'a gelir ve oradan Kayseri'ye varır. Ancak oradaki Moğol Noyanları onu Abaka'ya gönderirler. Mesud taç ve taht meselesini

²⁴¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 571-572; Mehmet Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılması*, Altınordu Yayınları, Ankara, 2020, s.126; Kesik, “Muinüddin Süleyman Pervane”, s. 92.

²⁴² İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, s.659; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 318-319; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s.523; Tahsin Yazıcı, “Şemseddin Cüveyni”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 144.

halletmek için Abaka'ya müracaat ederek hürmetini arz etmek üzere bizzat Abaka'nın yanına Erzincan'a gider. Han meseleyi halledemedi 1282 yılında ölür. Yerine kardeşi Ahmed Teküdar geçer. Ülkeyi Hülagü'nün yaptığı gibi pay etmek istemiştir. Batı memleketlerini, Konya'yı Keyhüsrev'e; Malatya, Sivas ve Erzincan'ı Mesud'a vermek istemişti. Fakat Keyhüsrev bu taksimatı reddedip hükümeti tamamen Mesud'a terk ederek uzun bir müddet Tebriz'de kendi isteğiyle ikamet etmiş, yapılan taksimata göre payına düşen Konya'ya gitmemiştir. Teküdar Ahmed Han, kendisine teminat verdiğinden hayatı güvence altında idi. Lakin Tatar Beyleri Teküdar Ahmed'i tahtan indirince, yerine geçen Abaka Han'ın oğlu Ergon Han Keyhüsrev'i Erzincan'a getirdikten sonra idam etmiş ve bütün hükümeti Mesud'un üzerine vermiştir. Mesud 20 Haziran 1283 yılında Kayseri'de Selçuklu tahtına çıkmıştır. Ergon Han'ın kardeşi Kihato Han ile Holaca Erzincan'a gelip kışladılar. Birkaç ay kaldıktan sonra burayı yağmaladıktan sonra geri döndüler. Ahaliyi büyük bir zarurete düşürdüler. Mütakiben, Gıyaseddin Mesud İlhanlılar tarafından suçlandı. Mahmud Gazan kendisini tahtan indirmiş ve daha sonra III. Alaeddin Keykubad'ı²⁴³ tahta oturtturmuştur.²⁴⁴

1299 yılında Anadolu'da İlhanlı hakimiyetini sarsan bir olay yine Erzincan civarında meydana geldi. Bu olay Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş tarafından yapılan isyandır. Şemsedin Lâkuşî Anadolu vezirliğine, Moğol emîrlerinden Bocukur vergi tahsilinin icrasına, Bayıncar da Anadolu'daki Moğol ordusunun başkumandanlığına getirildi. Bayıncar'ın başkumandanlığa tayini, Baltu'nun isyanında gösterdiği sadakat ve yararlıktan dolayı bu görevin kendisine verilmesini bekleyen Emîr Sülemiş'i kızdırdı ve bu yüzden 1299 kışında isyan etti. Erzincan- Akşehir bölgesinde meydana gelen isyana Karamanoğlu Bey'i de katılır. Fakat hem bünyesindeki kuvvetlerin hem

²⁴³ Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un torunu, Ferâmurz'un oğludur. Hayatının 697 (1298) yılından önceki dönemi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Faruk Sümer, "Keykubad III", *DİA*, C.25, İstanbul, 2002, s. 360.

²⁴⁴ Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s.66-67.

de Türkmenlerin kendisini yalnız bırakmasından dolayı Suriye'ye kaçarak başarısız olmuş ve kısa süre içinde yakalanarak öldürülmüştür.²⁴⁵

Anonim Selçuknâme'de, III. Alâeddin Keykubad'ın bu olaylardan bir yıl önce yani 10 Ekim 1298 Konya'ya geldiği ve 13 Ekim de tahta oturduğu kaydedilmektedir. Sülemiş'in isyanı sırasında ülkeden giden Alâeddin Keykubad, Gâzân Han'ı Suriye seferi dönüşünde Musul'da karşıladı. Bundan dolayı hoşnut olan İlhanlı hükümdarı kendisine lütufta bulundu. Erzurum'dan, Antalya'ya, Diyarbakır'dan, Sinop'a kadar uzanan bütün Selçuklu Devleti'nin onun himayesinde olduğu hakkında yarlıg verdi. Gâzân Han bu olaydan sonra Keykubad'ı Hülâgû'nun kızı ile de evlendirdi. Bu sırada yeni bir hükümet kuruldu; Mücîrüddin Emîrşah saltanat nâibi, Sâveli Alâeddin vezir, Karahisarlı Kadı Mecdüddin atabeg, Nâsirüddin Muhammed müstevfi, Seyyid Şerefeddin Hamza-i Alevî de müşrifü'l-memâlik tayin edildi. III. Alâeddin Keykubad bir süre sonra Karahisarlı Kadı Mecdüddin ile müşrifü'l-memâlik Hamza-i Alevî'nin tesiri altında kalarak Harput, Malatya, Divriği'de zengin olan kişilerin mallarını el koydu. Servetlerini ortaya çıkarmaları için onlara işkenceler yapıldı. Bunlardan bazıları gördükleri işkence sonucu hayatlarını kaybettiler.²⁴⁶

Bunun üzerine Vezir Sâveli Alâeddin, halka yapılan bu zulümlere dayanamayıp Anadolu'daki Moğol ordusu başkumandanı Abışka'ya sığınmak zorunda kaldı. Abışka, onun verdiği bilgilere dayanarak Alâeddin Keykubad ile devlet adamlarının halka yaptıkları zulümleri Tebriz'e bildirdi. Bunun üzerine Gâzân Han bir yarlık göndererek Sultan Alâeddin'in daima Abışka Noyan ile birlikte

²⁴⁵Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.639-640; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 110; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 430; Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s. 220-222; Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 152; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmalar Dergisi*, C.1, Ankara, 1970, s. 67-69, Sümer, "Keykubad III", s.360; Mehmet Ali Gürel, *Anadolu'da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001, s. 54-55.

²⁴⁶ Sümer, "Keykubad III", s.360; Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s.227-228; Sevim, Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.143-144.

olmasını ve onun onayını almadan hiçbir şey yapmamasını emretti. Bu yarlık gereğince Abışka Sivas'ta bulunan Keykubad'ı Kayseri'nin doğusundaki Yabancı yaylağına getirtti ve kendisinininkinden 1 fersah²⁴⁷ mesafede kurdurduğu bir otağı yerleştirdi (Şevval 700 / Haziran 1301). Hamza-i Alevî ile Müstevfî Nâsîrüddin Muhammed'in ağır bir şekilde cezalandırılması Alâeddin Keykubad'ı endişeye sevketti. Yanında bulunan bazı kimselerin telkinlerine kapılarak Yabancı'dan Konya'ya doğru kaçtıysa da adamlarıyla birlikte Ürgüp'te yakalanıp Yabancı'ya getirildi. Sorguya çekildikten sonra Tebriz'e gönderildi. III. Alâeddin Keykubad'ın eşi Hülagü Han'ın torunu Şehzade Hülagü'nün kızı, Gâzân Han'dan af diledi. Ölüm emrinden vazgeçen Gâzân Han ceza olarak eski Selçuklu sultanına sopa attırdı. Onu sürgüne gönderme kararı aldı. Tebriz'e 900 km. uzaklıkta bulunan Isfahan kentinde oturmaya mahkûm etti. Fakat azledilerek yerine yeniden II. Mesud tayin edildi.²⁴⁸

II. Mesud, 19 Mayıs 1303 Kayseri'de tahta çıktı. İkinci hükümdarlık döneminde de başarısız olan Sultan Mesud, 1304 Abuşka Noyan ile birlikte Aksaray-Niğde arasındaki Dulhisar'a kapanan Câbioğlu'nu kuşattı. Ancak Gâzân Han'ın ölüm haberi gelince kuşatma kaldırıldı. Ebü'l-Feth es-Sultânü'l-a'zam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn unvanıyla anılan II. Mesud uzun süre hasta yattıktan sonra 1308 yılında Kayseri'de vefat etti. Son yıllarını maddî sıkıntılar içinde geçiren sultanın borçları ve Moğollar'ın bitmeyen istekleri yüzünden bunalıma girip kendini zehirlediği de rivayet edilir Tartışmalı olmakla birlikte genellikle kabul edilen görüşe göre II. Mesud Anadolu Selçuklu Devleti'nin son hükümdarıdır.²⁴⁹

1308'de II. Gıyaseddin Mesud'un ölümüyle birlikte Anadolu tamamen İlhanlı valileri tarafından yönetilmeye başlandı. Anadolu genelini etkisi altına alan bu kaos ortamı diğer kentleri etkilediği gibi Erzincan'ı da etkiledi. Erzincan şehri büyük

²⁴⁷ Eskiden kullanılan bir yol mesafesi ölçüsüdür. 3 mil uzunluğundaki bir mesafeye 1 fersah denilmiştir. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *DİA*, C.12, İstanbul, 1995, s. 412.

²⁴⁸ Faruk Sümer, "Keykubad III", s.360; Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s.227-228; Sevim, Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.143-144; Melek Göksu Erdeğer, "III. Alaeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin Tahtına Çıkışı", *USAD*, Güz 2020, s. 105.

²⁴⁹ Muharrem Kesik, "Mesud II", *DİA*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 344; Sevim, Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.145.

yağma ve yıkıma maruz kaldı. Bu kötü gidişat 316/1335 yılında Ebû Said Bahadır Han Anadolu valisi olarak görevlendirdiği Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş dönemi ile birlikte nihayet buldu. Timurtaş Anadolu'da bozulan asayişi tekrardan sağladı ve Erzincan'da da az da olsa bir düzen meydana geldi. Timurtaş'ın Selçuklu şehzadelerini öldürmesiyle 1318 yılında Türkiye Selçuklu Devleti tarih sahnesinden silindi.²⁵⁰

İzzeddin Keykavus ile başlayan tasfiye hareketi ve siyasi rekabet Türkiye Selçuklu Devleti'nde yönetim zayıflığına yol açmıştır. I. Alaeddin Keykubad'tan sonra ortaya çıkan sosyal sorunların çözülmemesi ve Anadolu'ya gerçekleşen Moğol saldırılarından sonra atılan yanlış adımlar, ülkeyi işgale sürüklemiştir. Devlet yönetme sorumluluğunu elinde bulunduranların Moğol çıkarlarına hizmet etmesi, her geçen gün sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Yönetim kademesinde başlayan bozulmaların bir sonucu olarak işgale uğrayan Türkiye Selçuklu Devleti'nde, işgalden sonra sultanlardan çok, Moğolların onayı ile sultan adına ülkeyi yöneten devlet adamlarının etkili olduğu görülmektedir. Yöneticilerin son etkili ismi Muineddin Pervane'nin 1277 idamı ile Selçuklu sultanları tamamen Moğolların istekleri üzerine hareket eden insanlar haline gelmiştir. Tahta oturan sultanların hiçbir yaptırım gücü olmadığı gibi, devletin varlığı da sadece isimden ibarettir. Bundan dolayı XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıllarının başlarında Anadolu'da yaşanan olaylarda Selçuklu sultanlarının belirleyici olduğu hemen hemen hiçbir olaydan bahsedilmez. Moğol valilerinin ve komutanlarının karşısında liyakatsiz sultanların hiçbir varlık gösterememesi Selçuklu Hanedanını giderek itibarsızlaştırmıştır. Düzenlenen resmi törenler sırasında bile Moğol komutanları karşısında mevkilerini koruyamayan son Selçuklu sultanları dar bir saray kadrosu ve divan teşkilatı ile yetinmek zorunda kalmıştır. Hatta daha kötüsü, sürgün ve hapis hayatı yaşamak, yoksulluklar içinde hayatlarını idame ettirmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan olaylarda herhangi bir şekilde belirleyici ve yönlendirici etkilerinin olmaması hasebiyle çağda kaynaklarda son Selçuklu sultanlarından pek söz edilmemesi ve verilen bilgilerin de birbirini tamamlayıcı olmaktan uzak olması son

²⁵⁰ Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s.526 -527.

sultanın kim olduğu ve devletin ne zaman sona erdiği konularında kesin bir hüküm vermeyi güçleştirmektedir. Elimize ulaşan dönemin önemli kayıtlarına göre Selçuklu hanedanının 1318 yılına kadar ismen de olsa varlıklarını devam ettirdiğini, Timurtaş'ın Anadolu valiliğine tayin edilmesi ve onun Selçuklu ailesini öldürme girişimi üzerine şehzadelerin uçlara kaçması ve Türkmenler sığınmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nin sona erdiği, son sultanlarının da V. Kılıçarslan olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.²⁵¹

²⁵¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 658-659; Ersan, *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, s.230-234.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ HÂKİMİYETİNDE ERZİNCAN VE ÇEVRESİNDE İKTİSADÎ VE İÇTİMAÎ DURUM

3.1 İktisadî Durum

Erzincan, iktisadi ve siyasi merkez olarak Mengücek beyliğinin en önemli şehrini teşkil eder. Kemah'ın 1142 yılına kadar başkent olması Davudşah'ın Erzincan'ı merkez yapması ile son bulmuştur. Böylece Erzincan siyasi bakımdan da önem kazanmıştır. Verimli topraklarının ve sulak arazilerinin çokluğundan dolayı meyve ve bağlarının bol olması ticaret ve sanayinin de gelişmesi ve ilerlemesine sebep olmuştur. Coğrafi konumu dolayısıyla Anadolu'yu Doğu'ya, Tebriz ve İran'a bağlayan büyük kervan yolu bölgenin iktisadi ve medeni yükselişini artırıyordu. Ayrıca Karahisar'da bulunan şap madeninin işletilmesi ve Avrupa'ya ihraç edilmesi memleketi zenginlik getiriyordu. Şap madenleri kumaşların boyanmasında önemli bir madde idi ve Avrupa'ya sevki de Trabzon limanı aracılığıyla yapılıyordu. Bu nedenle XIII. yüzyılda Avrupalılar bu şehri *Harsar* adı ile biliyorlardı ki bu terim Türkçe Karahisar işaret etmektedir. Bu gibi durumların mevcut olmasından dolayı Erzincan da sanayi ilerlemiş; şehirde üretilen Buharin kumaşları dünya çapında ün kazanmış; Marco Polo ve B. Pegolotti gibi önemli seyyahlar XIII. ve XIV. yüzyıllarda bunların yanı sıra diğer sanatlarında gelişmiş olduğunu söylemişlerdir.²⁵²

Orta Çağ'a ait hemen hemen bütün kaynaklarda Erzincan, bahçe mahsulleri bol, havası güzel ve şenlikli bir şehir olarak tasvir edilir.²⁵³ Ünlü seyyah Marco Polo'nun eserinde ise Erzincan hakkındaki bilgiler dikkat çekmektedir. “*Büyük Ermenistan çok büyük bir bölgedir. Her yerinde aynı dil konuşulur, diğer bölgelerin dilinden farklıdır, ama hem konum itibarıyla hem de ülke sayısı bakımından Küçük Ermenistan'dan daha büyük olmasına rağmen diğer her konuda Küçük*

²⁵² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 87-88; İlhan Erdem, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, C. 24, 2005, s. 5; Yaşar Bedirhan, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXIV, Aralık, 2015, s. 38.

²⁵³ Besim Darkot, “Erzincan”, *İA*, C.4, Eskişehir, 1997, s.339.

Ermenistan’la uyum içindedir. Erzincan denen bir şehirle başlar. Dünyanın en iyi hokeranları burada yapılır, çünkü buradaki insanlar bu işin ustasıdır. En iyi ve en güzel pamuklu buradadır ve burada sayamayacağımız daha birçok meslek icra edilmektedir. Bu şehirde yerden fışkıran sıcak sular tüm dünyanın en güzel ve en sağlıklı doğal banyolarını meydana getirir. İnsanların büyük çoğunlu Ermenidir ve Tatar tebaasıdır. Çok sayıda köy ve şehir vardır. Ama tüm krallığın en soylu şehri Erzincan’dır. Burada Hristiyanları yöneten başpiskopos vardır. Bu nedenle Erzincan tüm bölgenin metropolüdür ve insanların çoğu İsa inancına bağlıdır. Ama iyi bilen alimlerin olmadığından çeşitli inanç konularında çok sayıda sapkında bulunmaktadır.”²⁵⁴

Hamdullah Kazvî’ye göre Erzincan da iklimin mükemmel olduğunu, şehirde Fırat nehrinin aktığını söylemekle birlikte yetiştirilen ürünler arasında mısır, meyve, pamuk ve üzümün bol olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca İlhanlı hazinesine giden gelirinin yaklaşık 332, 500 dinar olduğunu da belirtmektedir.²⁵⁵

İbn Batuta, seyahatnamesinde Amasya ve Gümüşhane’ye uğradıktan sonra Erzincan’a gelmiş ve Erzincan’dan bahsederken şu sözlere yer vermiştir: “*Oradan Erzencân’a (Erzincan) ulaştık Irak sultanına bağlı şehirlerden biridir Erzencân bakımlı ve büyüktür. Halkının çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyor. Müslümanlar, Türkçe konuşuyor. Gayet muntazam ve canlı çarşıları var. Erzencânî diye bilinen nefis kumaşlar dokunur burada. Ayrıca bölgenin bakır madenleri de meşhurdur. Bakırdan çeşitli ebatlarda kapkacak ve bizim taraflardaki ayaklı çıradanlıklara benzeyen şamdanlar yapılır. Bunlara “beysûs” denildiğini belirtmiştik. Burada Ahi Nizameddîn’in tekkesinde kaldık. Nizameddîn’in tekkesi benzerleri arasında en*

²⁵⁴ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi Hikayeler Kitabı*, Trc. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s.69.

²⁵⁵ Hamdullah Müstevfi Kazvî, *Nüzhetü’l-Kulûb: The Geographical Part of The Nuzhat-al-Qulub*, Trc. G. Le Strange, E. J. Brill, London, 1919

*güzel olanıdır. Zaten Nizameddîn'in de Ahiler arasında en ileri ve ulu kişi olarak tanınmakta. Bizi iyi ağırladı."*²⁵⁶

Emir Timur'e giden İspanyol seferi Klaviyo Trabzon'dan Erzincan'a giderken Erzincan hakkında verdiği bilgiler önemli mahiyettedir. Trabzon'dan hareket eden elçi Rumların tecavüzlerinden ve Çepniler ile arasındaki savaşların devamından bahsettikten sonra Erzincan hudutlarına girer. Bu hudut içerisinde ilk Türk köyü olan Alanza'ya gelince emniyet ve huzura kavuştuğunu bildirir. Bu köyden Erzincan'a kadar misafirperverlik gördüğünü anlatmıştır. Yol boyunca bazen Ermenilere rastladığını anlatan elçi Erzincan'a yaklaşınca ileri gelen devlet erkânı tarafından karşılanmış, valinin misafiri olmasından ötürü hesabına günlük harçlık aldığını, görkemli bir merasimle kabul edildiğini ve kendisine ziyafet verildiğini yazmıştır.²⁵⁷

Selçuklu Türkiye'sinin milletlerarası ticaretten en çok kazandığı iş sahası, Doğu ile Batı, hatta Güney ile kuzey arasındaki ticari alışverişi sağlayan Anadolu yollarında yapılan kervan ulaşımıdır. Merkezi Konya olmak üzere bu yollar; Antalya ve Alaiye limanlarından gelen bir anayol, Konya üzerinden Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden Gürcistan'a bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul, üzerinden Bağdat ve Basra'ya; yine Antalya ve Alaiye'den gelip, Konya'dan kuzeye çıkan bir yol Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop üzerinden Kırım'a uzanıyordu. Bu önemli yol güzergâhı üzerinde kervanlar aralıksız ticaret yaptıklarından dolayı, soygunculuğa karşı tedbirler alınmış ve menzil olmaya elverişli yerlerde hanlar inşa edilmiştir.²⁵⁸

Türkiye Selçuklu pazarları da dönemin ticaretinin gelişmesinde önemli bir unsur olmuştur. Bu pazarlardan her büyük şehirde bulunabiliyordu, ayrıca her birinde aynı türden zanaatlar pazarın birbirinden ayrı bölümlerinde bulunmaktaydı. Erzincan

²⁵⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s.287

²⁵⁷ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.88; Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", s. 37; Erol Keleş, "İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 124, S. 244, Ocak-Şubat 2020, s. 15.

²⁵⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35.

gibi ikincil öneme sahip şehirlerde bile çok büyük ve görkemli pazarlar bulunmaktaydı.²⁵⁹

Köylüler mallarını genellikle açık pazarlara getirmekte, ticari alışverişi bitene kadar birkaç gün kentlerde yapılan misafirhanelerde kalabilmekteydiler. Misafirhanelerin yanı sıra kervansaraylar da bulunmaktaydı. Han, kervansaraylar ve açık pazar yerleri devletçe maaş veya iltizam şeklinde karşılanan şahneler tarafından kontrol edilerek düzen sağlanıyordu. Bu sistemin düzenli yürütülmesi sayesinde üretici halk elde ettiği ürünleri rahatça pazarlayacağı bir ortam olduğundan dolayı fazla üretim yapmaktan da kaçınılıyordu.²⁶⁰

Reşideddin de burada kendi parası ile bir “*Medrese-i Erzincan*” inşa ettirmiş ve “*Erzincan hükkam, nüvab, kadı, seyyidler, ulema, eimme ve meşayihina*” yazdığı bir el tamgalı resmi yazıda bu medresenin öğretmeni olan Konyah Mevlana Şemseddin Muhammed'e her sene, oğlu Anadolu veziri Hoca Celaleddin eliyle bir eğerli katır, 2000 dinar “*Erzincan akçası*”, 1000 Irak harvarı (1 harvar Gazan zamanında 83 kilo) erzak, elbise ve sincap kürk “*idrar*” olarak verilmesi ve medresenin 20 talebesi ve oradan geçinen (murtaziqa) diğer zevat için de her yıl bir yün cübbe, birer koyun postunu 1, 2 harvar erzak, 100 dinar akçe verildiği ve bunun (bu talebe için geçim vasıtası olarak verilen paradan hariç, yani ilave olarak Erzincan vergisinden verildiği, keyfiyetin “*Divan-ı Al'a*” hükmü olarak Moğol ve Tacik emirlerinin mühürleri, padişahın altın damgası ve kendisinin (yani başvezirin) “*al tamga*” sı ile musaddak olduğu, mezkûr medrese müderris ve talebesi için yapılan bu tahsisatın nesil be-nesil verileceği bildirilmiştir.²⁶¹

Erzincan Moğol istilasından dolayı tahribe uğrayan Anadolu şehirleri arasında idi. Baycu Noyan, 1243 yılında Anadolu seferinde Erzincan'dan geçerken altın

²⁵⁹ Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 88; Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, s.108; Bedirhan, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri”, s. 37.

²⁶⁰ Şahin, *Erzincan Tarihi*, s.250.

²⁶¹ Zeki Velidi Togan, “Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Dair Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, İstanbul, 1953-1954, s. 35; Keleş, “İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 15-16.

istemiş, alamayınca surları mancınıklarla yıkıp şehri tahrip etmiş ve halkın bir kısmını kılıçtan geçirmiştir.²⁶² 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun Moğol hakimiyeti altına girmesi Mezopotamya'ya giden yollar dışında Erzurum üzerinden geçen yoları da hareketlendirdi. İlhanlı hakimiyetinde daha çok Latinlerin yararlandığı Akdeniz Ayas (Yumurtalık) dan veya Antalya'da, Alâîyye'den başlayıp Konya, Aksaray, Kayseri'ye gelip Sivas'ta toplanan ve Divriği, Erzincan, Erzurum, Erciş, Iğdır üzerinden Tebriz'e, oradan İran, Gürcistan ve Asya içlerine giden Doğu-Batı uluslararası ticaret yolu büyük önem kazandı. Sivas-Erzincan arasında bulunan Zara ve Gercanis (Refahiye) ana yolun kuzeye ve güneye hareket duraklarıydı. Daha çok Cenevizlilerin kullandığı Trabzon-Tebriz yolu ise Kuzey'de yürütülen ticaret için önem arz ediyordu. Erzincan bu iki ticaret yolu güzergâhın da bir durak noktası olması sayesinde refah düzeyi yüksek yeni bir şehir olarak ortaya çıktı. Erzincan ayrıca Suriye, el-Cezire ve Gürcistan'dan gelen malların Sivas ve Erzurum ile birlikte Anadolu'daki toplanma yerlerinden de biri idi. Erzincan'a gelen mallar, buradan kuzeydeki Trabzon'a, oradan da Güney Rusya'ya yönelebiliyordu.²⁶³

Erzincan'da XII. yüzyıldan itibaren seyrek olarak sikke kesilmiştir. Fakat burada 1262 tarihinden itibaren hemen her sene sikke kesilmeye başlandığı görülüyor. Bu durum İlhanlılar dönemindeki büyük ekonomik canlılığın da en açık göstergesidir. Yakınlarındaki gümüş madenler (Gümüşhane) bunda etkili olmakla birlikte, ülkenin iktisadi faaliyetlerinin İlhanlı Devleti ve onun Azerbaycan'daki merkez sahasına yönelmesinin de büyük önemi vardır. Erzincan da ki para kesimi, 1340'lara kadar bütün canlılığı ile devam edecektir.²⁶⁴

Erzincan'a pek çok yabancı tacir yerleşmiştir. Bunlardan, Latinler için bir kilise ile Cordelier rahiplerine ait bir manastır bulunmaktadır. Erzincan, zaman zaman doğal afetler ve savaşlar sonucu tahrip olmakla birlikte, İlhanlılar (1256-1353) devrinde yeniden canlılık kazanmıştır. İlhanlı veziri meşhur tarihçi, Reşideddin

²⁶² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.89.

²⁶³ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.529-530.

²⁶⁴ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.293-294.

Fazlullah (1248-1318)'a göre “*Erzincan güzelliği ile cennetten bir parça idi, kumaş ve meyve üretimi boldu. İlhanlı başkentine her yıl 200 top kemha, 10 bin arşın kadife, 10 bin arşın iskarlat kumaşın yanı sıra 80 men²⁶⁵ elma, 200 men kayısı ve 600 men armut gönderiyordu.*”²⁶⁶ Hatta Reşideddin kendi parasıyla Erzincan'a bir medrese inşa etmiş ve medresenin öğretmeni olan Mevlana Şemseddin Muhammed'e her sene oğlu Hoca Celaleddin eliyle bir eğerli katır, “2000 dinar Erzincan akçesi”, erzak, elbise ve kürk gönderiyor ve medresenin 20 talebesi ile medrese erkanına birer yün cübbe, birer koyun postu, erzak ve 100 dinar akçe verilirdi ki bunlar geçim vasıtası ile verilen paradan ayrı yani ek olarak Erzincan vergisinden veriliyordu.²⁶⁷ Bundan başka Fırat havzasında ziraat için sulama kanalları açarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden göçürülen ahalinin buralarda ziraat yapması düşünülmüş ve bu uğurda çabalar sarf edilmiştir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Moğollar Anadolu'da verdiklerinden fazlasını kat kat almışlardır.²⁶⁸

Anadolu'da İpek Yolu'nun önemli bir noktası olan Tebriz ile İstanbul'u birleştiren başlıca iki ticaret yolu vardı. Birincisi, Kuzey'den Erzurum, Erzincan, Sivas, Tokat, Ankara, Bolu ve Bursa üzerinden işlemektedir. İkincisi daha Güneyden olup Van, Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Halep, Adana, Konya, Akşehir, Kütahya ve Bursa yolunu takip etmektedir. Bu yollar Kuzey ile Güney ve Doğu ile Batı'yı birbirine bağlamaktadır.²⁶⁹

İlhanlı hâkimiyeti altında büyüyüp bir ticaret ve sanayi kenti olan Erzincan, değişik milletlerden çok sayıda yabancıyı bünyesinde barındırmaktaydı. Akdeniz-Karadeniz ve Kafkaslar-İran arasında ticaret yapan Müslüman, Latin, İdil Bulgar'ı ve

²⁶⁵ Men, bir tür ağırlık birimidir. 1 men 0, 83 kg.'dır. Cengiz Kallek, “Men”, *DİA*, C.29, İstanbul, 2004, s.105-107.

²⁶⁶ Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 87-88; Togan, “Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar”, s. 42; Bedirhan, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirler”, s.37.

²⁶⁷ Togan, “Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar”, s. 35.

²⁶⁸ İlhan Erdem, “Türkiye Selçuku İlhanlı-İktisadî –Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33 2003, s. 59.

²⁶⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003, s. 240.

Rus yabancılar arasında en fazla İtalyanlar bulunmakta idi. Bu tüccarların bir kısmı burada sadece ticaret yapıyor, bir kısmı da yerleşip iş kuruyordu. İlhanlı Devleti'nin son hükümdarı Ebû Said Bahadır Han kentin ticarî potansiyelini artırmak için 1320 yılında Venedikliler ile bir ticaret antlaşması yaptı. Selçuklu politikasının devamı niteliğindeki 29 maddelik bu antlaşmayla Venediklilere İlhanlı Devleti sınırları içinde serbest bir şekilde ticaret yapabilme ve ibadet edebilme hakkı verildi. Antlaşmaya göre Avrupalı tüccarların kazandıkları imtiyazlardan en mühimleri, Venediklilerin ticaret kolonilerinin bulunduğu Sivas, Konya vs. diğer şehirler gibi Erzincan'da da bir kiliselerinin olması ve Fransiskanlara ibadet yapabilmeleri için bir manastır verilmesiydi. Ayrıca ölen bir Venedikli tüccarın malları geri verilecekti. Antlaşma yapılmasına rağmen taraflar arasındaki ilişkilerde sorunlar yaşanabiliyordu. Örneğin Erzincan'da vefat eden Francesco Canal'ın malları geri verilmedi ve Bedreddin Lulu tarafından alıkonuldu. Venedik'in meselenin çözümü için Tebriz'e gönderdiği Marco Corner da 1328'de tutuklandı. Venedik, İlhanlı idaresinin bu olumsuz tavrına karşılık vermekten çekinmedi. Venedik mallarına zarar verdiği iddia edilen yerli tüccar Tebrizli Hacı Süleyman Taibi 4.000 besant ödemek zorunda bırakıldı (1332).²⁷⁰

Erzincan'a bağlı Tercan da İlhanlı döneminde önemli bir belde durumundaydı. Türkistan ve İran'dan gelen büyük kervan yolu Erzurum'dan sonra Erzincan'a varmadan önce mutlaka Tercan'dan geçiyordu. Tercan, Trabzon'a gidecek kervanların da uğrak yeri bir merkezdi. İbn Said mallarını Konya'dan Tebriz'e götüren tüccarların Tercan'dan geçtiklerini ifade eder. Marco Polo ise civardaki Türkmenlerin yazın Tercan civarına gelerek buradaki ova ve meralarda hayvan sürülerini otlattıklarını kaydeder. İlhanlı Devleti ticaret güzergâhı üzerindeki bu önemli belde emniyetin tesisine çalışmış ve beldeyi imar etmiştir. Tercan'ın İlhanlı hazinesine ödediği yaklaşık vergi tutarı 41.000 dinardı. İlhanlı döneminde Erzincan sınırları içinde dikkat çeken bir başka belde de İlhanlı hazinesine ödediği 34.400

²⁷⁰ Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.531-532.

dinar vergi ile Kemah'tı. Kemah'ın ince ve zarif çadır bezleri o dönemde çok ünlüydü.²⁷¹

3.2. İctimaî Durum

Erzincan, Mengücekliler zamanından itibaren ticarî ve iktisadî alandaki gelişmişliği ve hükümdarlarının bilim, kültür ve imar faaliyetlerine verdikleri önem doğrultusunda medenî açıdan üst düzey bir konuma ulaşmıştı. Kent, Selçuklu hâkimiyeti döneminde de aynı durumunu devam ettirdi. Selçukluların hizmetinde birçok Erzincanlı bilim, edebiyat ve devlet adamı bulunmaktaydı. Bir hastalık vuku bulduğunda Selçuklu sarayına ilk çağrılan tabibler, Erzincanlı tabiblerdi. Bunlardan biri olan Alâeddin Erzincanî, başkent Konya'ya davet edilerek hasta olan Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı tedavi etmişti.²⁷²

Fahreddin Behramşah (1168-1225) ve zevcesi İsmetiye Hatun âlimlere ve din adamlarına çok önem verirdi. Bahaeddin Veled Erzincan'a geldiğinde sultan ve eşi Bahaeddin Veled'e Erzincan'da kalması için çok ısrar etmiş Bahaeddin Veled ise kalmak istememiş ancak bir medrese yaptırılırsa burada kalacağını söylemişti. Bunun üzerine Behramşah derhal bir medrese yaptırmış ve Bahaeddin Veled burada bir müddet kalıp ders vermiştir. Mevlevî kaynaklara göre Baheddin Veled'in Erzincan'da kalmak istememesinin sebebi ise şehirde kötü insanların çokluğu ile alakalı olduğunu gösterir. Nitekim diğer çağdaş müellifler de bu zengin ve refahlı şehirde içki ve eğlence hayatının çok yaygın olduğunu belirtmişlerdir.²⁷³

Kültür ve refahın çok ileri seviyede bulunduğu, halkın eğlenceye düşkün olduğu Erzincan'da birçok sanatın gelişmesinin yanı sıra müzikte de büyük bir gelişme kat edilmiştir. Dönemin meşhur sanatçıları içinde birçok Erzincanlıya rastlanmaktaydı. Sirâceddin Ahmed (öl. 1260), edebiyat ve tasavvuf konusunda donanımlı bir musikî üstadıydı. Horasan tarzında peşrevleri, gazelleri ve

²⁷¹ Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 89; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.533.

²⁷² Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 298; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 331.

²⁷³ Sahih Ahmed Dede, *Mevlevilerin Tarihi*, çev. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 114-139; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.90-91

terennümleri vardı. Sadece Anadolu’da değil, bölge ülkelerinde de üne sahipti. Eyyübî hükümdarı Melik Eşref’in davetlisi olarak Şam’a gitmiş, eserlerinden çaldığı parçalarla saray eşrafının büyük beğenisini kazanmıştı.²⁷⁴

Erzincan, XIII. yüzyılda Türk nüfusun az olduğu bir yerleşim merkezi idi. Çoğunluğu Hristiyan Ermeni nüfus oluşturmakla birlikte şehrin ileri gelenleri Müslüman Türklerdi. Türk nüfusun az olmasının nedeni ise Türklerin göçebe hayat tarzını benimsemelerinden dolayı bu yaşam tarzına uygun olan hayvancılığa ağırlık vermeleridir. Hristiyanların Türk yerleşimleri esnasında kendilerini güven altına almak üzere kente göç etmişler göç etmelerindeki en büyük etken ise buranın Ermeni Hristiyan mezhebi piskoposluğunun merkezi olmasıydı. Selçuklu egemenliğinde iken Anadolu’da yaşayan farklı etnik ve dinî unsurlar arasında küçük, önemsiz olaylar dışında büyük çaplı anlaşmazlıklar meydana gelmemişti. Bunun sebebi Selçuklu idarecilerinin adalet ve hoşgörölü politikalarıdır. İlhanlı devrinde Erzincan’daki bu olumlu ortam yok oldu. İlhanlılar, birkaç defa büyük yenilgiye uğratıldıkları Memlûkların Anadolu’daki Türkler tarafından desteklendiğini biliyorlar ve onlara güvenmiyorlardı. İlhanlıların Baybars’a yönelen Anadolu Müslümanlarına karşı Hristiyanları himaye etme politikaları Ermenilerin yoğun yaşadığı Erzincan’da Müslüman Türklerle yaşanacak sorunların fitilini ateşledi. Kaynaklara “*Ermeni Olayı*” olarak geçen olay bu tür bir anlaşmazlıktan ortaya çıkmıştı. O dönemdeki Ermeni Piskoposu Marhasya (Bar Serkis) İlhan Abaka’nın değer verdiği din adamlarından biri idi. Abaka ile samimiyetine güvenerek Selçuklulara bağlı Erzincan hususunda Muîneddin Süleyman Pervâne ile rekabete girişti. Han’a her yıl 500 süvari beslemesi karşılığında Erzincan’ın kendisine iktâ olarak verilmesini istedi. Bu öneriye soğuk bakan Han, sadece Erzincan’da yaşayan Hristiyanların Marhasya’ya bağlı olmasını buyurdu. Marhasya, Abaka’nın verdiği bu hükme rağmen Erzincan Türklerini tahrik etmeye çalıştı. Moğollarla birlikte hareket ederek Selçuklu emîri Yavtaş’ın Erzincan’dan vergi toplamasına engel oldu (1261). Türklere yaptığı haksızlık ve kötü muameleler ile Pervâne dışında diğer Türk beylerinin de düşmanlığını kazandı. Marhasya’yı ortadan kaldırmak için fırsat bekleyen Pervâne,

²⁷⁴ Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 91; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s.533.

Harput Beyi Hüsâmeddin Baycâr'a onu öldürmesi için gizli bir emir gönderdi. Baycâr yanına aldığı 200 süvari ile Marhasya ve yanındaki 30 papazı manastıra giderken öldürdü. Olay sonucunda Moğolların tepkisinden korkan Baycâr Memlûk hükümdarı Baybars'a sığındı.²⁷⁵

Erzincan Selçuklu hâkimiyetinde kalmakla beraber Abaga Han, 1277 senesinde Anadolu seferinden dönerken, bu şehre uğramış Selçukluların borçları karşılığında bu belde Has-İncü olarak Moğol hanedanının mülkiyetine alınmış bu bölgeye ait kumaşlar ve mallar hayvanlara yükletilerek Han ile birlikte Bayburt yolu ile Tebriz'e sevk edilmiştir. Bütün Selçuklu Türkiye'si gibi Erzincan'da da toprak mülkiyeti devlete aitti. Nitekim IV. Kılıç Arslan Moğollara dayanarak kardeşi II. İzzettin Keykavus'a karşı mücadele ederken Erzincan köylerini yanındaki beylere ikta etmiş ve bütün Selçuklu ülkesine hâkim olunca bu köyleri vergi karşılığında vereceğini söylemişti.²⁷⁶

Böylece devletin tayin ettiği kumandan ve savaşta süvari olarak vazife alan askerlere ücret verilmiyor. Miri topraklardan elde edilen gelirlerin belirli bir kısmının vergisi onlara ikta olarak verilirdi. Erzincan da şehirlerinin idari düzeni Sübaşı, İlbaşı, İğdişbaşı (mahalle yöneticisi) tarafından sağlanıyordu. Köylerde ise köy kethüdası bulunuyordu. Köylerdeki gençler ocaklar teşkili ve başlarında bir yiğitbaşıyla bu kethüdaya bağlılardı. Kethüda da bütün köylerin şehirdeki temsilcisi olan İlbaşı'na bağlıydı. Vilayet bölgelerinde yönetici sıfatında olan Melik'tir. Ona en yakın olan Atabeğ'dir. Daha sonra Sübaşı, Kadı, Şeyhül İslam, Ahi Baba, Sübaşı Naibi, İğdişbaşı gibi unvanlarla anılan zatlar bürokrasinin üst tabakasını ve yine ilim ehli ile fütüvvet ehli adı altında ileri gelenler de bu zümreyi tamamlamaktaydı. Bütün iş hayatı Lonca ve bu müesseselerin başındaki Ahi Babalarca sıkı bir disiplin altında

²⁷⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.91-92; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s.534-535.

²⁷⁶ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.92.

sağlanıyordu. Dini akidelere bağlı olan bu esnaf teşkilatında her meslek türü ayrı ayrı pirlarin başkanlığında faaliyet gösteriyordu.²⁷⁷

Ortaçağ Türkiye'sinin zirai, ticari ve kültürel bakımdan önemli şehri olan Erzincan hakkında kaynaklar yetersiz olduğu için şehir hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Asırlardır şehirde meydana gelen büyük depremlerden dolayı şehrin tarihi kaynakları yok olmuştur. Erzincan Selçuklu döneminde sık sık büyük depremler yaşamış ve şehir tekrardan inşa edilmiştir. Ortaçağ Türk tarihinde meydana gelen büyük depremler şunlardır: 1046 yılında Erzincan'da büyük bir deprem olmuş şehir tamamıyla harap olmuş, yerler yarılmış ve insanlar açılan bu yarıklarda günlerce feryat etmişlerdir. 1138 de ise Yakın Şark'ta vuku bulan büyük deprem pek çok insan kaybına neden olmuş ve bu büyük depremin etkileri Erzincan'da da görülmüştür. 1165 yılında Mengücek yönetimi altındaki Erzincan da yine büyük bir deprem meydana gelmiş ve bu depremde şehir tekrar harap olmuş ve büyük bir insan kaybı olmuştur.²⁷⁸

²⁷⁷ Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 247-249; Kader Altın, “Erzincan’da İki Önemli Ahi Lideri Ahi Nizamettin ve Ahi Ayna Bey”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019)*, II, s. 285.

²⁷⁸ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.94.

SONUÇ

Çalışmamızın sonucunda Anadolu Selçuklu Dönemi Erzincan hakkında birçok bilgiye ulaştık bunları maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Erzincan, 1040 yılında Selçuklu Devletinin kurulmasından sonra devletin batıya düzenlediği seferler vasıtasıyla Selçuklu Devleti ile de tanıştı. 1071 Malazgirt Meydan savaşından sonra Mengücek Gazi'nin Kemah, Erzincan, Divriği ve Şebinkarahisar'ı içine alan bölgede kurduğu beylik 1142 yılında bölünerek kollara ayrıldı ve Erzincan bu kollardan birinin merkezi oldu.

Verimli bir ovada yer alan Erzincan ve yöresi, doğu-batı, kuzey-güney, istikametinde önemli bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Mengücek oğlu Fahreddin Behramşah bölgede ilmi teşvik eden, alimleri himaye eden bir siyasi kişilik olup 63 yıl süren uzun saltanat döneminde Erzincan ve çevresi huzur ve saadete kavuşmuştur. Behramşah'ın ölümünden sonra beğliğin başına II. Alaeddin Davud (1125-1118) geçmiş ve babası gibi ilime önem vermiştir. Bu dönemde edebiyat, felsefe, tıp gibi ilimlerle uğraşmıştır. Bunların sonucunda Erzincan da ilmi faaliyetler artmış, önemli bilim adamları yetişmiştir. Bu asırda Anadoluya İran, Horasan, Mısır ve Şam gibi çeşitli bölgelerden ilim adamları gelmiştir.

Erzincan merkezli Mengücekliler, hüküm sürdükleri bölgede bulunan devletler ve beyliklerle de çeşitli ilişkilerde bulunmuştur. Bu devletlerin en başında Türkiye Selçuklu Devleti gelmektedir. Mengücekliler, Beğliğin ilk dönemlerinde kuruluş sürecinde katkı sağladıkları Türkiye Selçuklularına sadık bir beğlik olmuşlardır. Buna bağlı olarak hakim oldukları Erzincan Bölgesinin sosyal ve ekonomik açıdan dönemin en önemli bölgelerinden biri haline gelmesini sağlamışlardır. Beylik Selçuklu hakimiyetine zıt düştüğü sırada bölgede istikrar bozulmuş gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan gerileme sürecine girmiştir. Dolayısıyla bu beyliğin sonunu getirmiştir. Alaeddin Keykubad bölgeyi ilhak ederek oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i buraya göndermiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti Alaeddin Keykubad zamanında en parlak dönemini yaşamışsa da daha sonra yerine gelen bilgi ve beceri bakımından yeterli olmayan ve

küçük yaşta tahta geçen hükümdarlar Anadolu'daki bu düzeni koruyamamıştır. Orta Asya'yı kasıp kavuran Moğol ilerleyişi Anadolu'ya kadar gelmiş ve Köseadağ Muharebesi ile Türkiye Selçukluları beklenmedik bir şekilde Moğol boyunduruğu altına sokmuştur. Muineddin Pervane, Moğollara karşı takip ettiği siyaset ile belli bir süre Anadolu'da sulh ve sükûneti bir nebze sağlanmışsa da Moğollara karşı koyamamıştır.

Selçuklu devlet adamlarının aksine Türkmenlerin Moğol işgallerine karşı direnmeleri, Moğolların bu direnişi kırma girişimleri Anadolu'nun harap olmasına sebep olmuştur. Bu Moğol işgalleri bütün şehirleri etkilediği gibi Erzincan'ı da büyük ölçüde harabeye çevirmiştir. Ülkenin tahrip edilmesinin yanında Selçuklu hazinesi ve vergileri ödeyemez hale getirmiştir. Ağır vergiler, halka uygulanan baskılar büyük bir göç hareketini de başlatmış böylece tarım arazilerinin işlenmemesi üretimi düşürmüştür. İşgalin artması ile ticaret refah seviyesi giderek düşmüştür. Ticaret ve tarım bölgesi olan Erzincan'da bu işgallerden nasibi alarak uzun yıllar Moğol işgallerinin yaralarını sarmaya çalışmışlardır.

Mengücekliler ve Selçuklular zamanında Anadolu'nun siyasi ve iktisadi açıdan dikkat çekici kentleri arasında yer alan Erzincan, Anadolu'nun ileri gelen ticaret merkezlerinden birini teşkil etmekteydi. O dönem içerisinde iktisadi hayatın temelini oluşturan faaliyetler bakımından Erzincan, çağdaşı olan kentlerden geri kalmadığı gibi çoğundan da önde bir konumu teşkil etmekteydi.

Ticari hayatın yanı sıra Erzincan'da sosyal hayat, bilim ve kültür alanındaki faaliyetler de gelişme göstermiştir. Kent, bu ticari faaliyetlerin ve refah düzeyinin yüksek olması hasebiyle yabancı tüccarların da dikkatini çekmiş ve bunun sonucunda bölgeye yabancı nüfus yerleşmeye başlamıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer hususta dönemin önde gelen tabipleridir. Bir hastalık zuhur ettiğinde Selçuklu sarayına ilk çağırılan tabiplerin Erzincanlı tabipler olması da kentin tıp alanındaki önemini gözler önüne sermektedir. Bunların yanı sıra Anadolu da kurulan az sayıdaki Mevlevi tekkesinden birinin de Erzincan'da olması Mevleviliğin Anadolu'daki güçlü merkezlerinden olduğunu göstermektedir.

1243 Kösedağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun İlhanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte kent ilk dönemler İlhanlılar tarafından tahribata uğramış uzun yıllar bu tahribatın etkisinde kalsa da daha sonra İlhanlı hâkimiyeti altında büyüyerek önemli ticaret ve sanayi bölgesi olma özelliğini devam ettirmiştir. 1262 yılından itibaren hemen her sene sikke kesilmeye başlandığı görülmektedir. Bu durum İlhanlılar dönemindeki ekonomik canlılığın açık göstergesidir. Erzincan'ın İlhanlı devrindeki bu parlak durumu devletin son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın vefat etmesinden sonra başlayan iç karışıklıklar ile birlikte sona ermiştir. Bu tarihten sonra bölgede yaşanan karışıklıklar sonucunda kentte güvensizlik ortamı oluşmuş, yabancı tüccarların buradan ayrılmasıyla birlikte eski bir ticaret merkezi olan Erzincan'ın ekonomik canlılığını kaybetmesine neden olmuştur.

Ortaçağ Türkiye'sinde önemli bir şehir olan Erzincan kenti birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olmasına karşın fay hattı üzerinde bulunması dolayısıyla tarihin en eski dönemlerinde beri büyük ve yıkıcı depremlere uğramıştır. Bu büyük ve yıkıcı depremlerden dolayı Erzincan'da inşa edilen hiçbir tarihi yapı günümüze intikal edememiştir. Tarihi ve medeniyeti hakkında önemli belgeler teşkil etmesi gereken abidelerden hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Erzincan tarih boyunca birçok büyük deprem yaşamış, Selçuklular zamanında da yaşanan bu depremler şehrin yıkılıp daha sonra yeniden inşa edilmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKA, İsmail, “Kerîmüddin Aksarayî”, *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 293.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- AKSARAYÎ, Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed(720/1320), *Müsâmeretü’l-Ahbârve Müsâyeretü’lAhyâr (Tezkîre-i Aksarâyî)*, *Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, (Nşr. Osman Turan), TTK, Ankara 1999.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddîn Mahmûd b. Muhammed; *Müsâmeret Ül-Ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, trc. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Ankara 1999.
- ALBAYRAK, Seda, “Kösedağ Savaşı’nda Selçuklu Emirleri”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, C. 3, 2019, s. 203-213.
- ALİCAN, Mustafa, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- ALTIN, Kader, “Erzincan’da İki Önemli Ahi Lideri Ahi Nizamettin ve Ahi Ayna Bey”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019)*, II, s. 285-291
- ANONİM, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçukname)*, Çev. Halil İbrahim Gök-Fahreddin Coskuner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- ANSARI, A.S. Bazmee, “Cûzcânî, Minc-ı Sirâc”, *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s.98-99.
- ARIKAN, Zeki, “Eğin Kasabası’nın Tarihsel Gelişimi”, *OTAM Dergisi*, S.12, Ankara 2001, s.6
- ATEŞ, Ahmed, “Câmi’ al-Tavârih Tenkidi Munâsebeti ile”, *Belleten*, XXV/97, Ankara 1961, s.29-61.
- ATSIZ, Evliya Çelebi *Seyahatnamesinden Seçmeler II*, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, İstanbul 1972.
- BAYKARA, Tuncer; *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

- BEDİRHAN, Yaşar, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu’nun Ticaret Şehirler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XXIV, İzmir 2015, s.25-50
- BİLGİN, Orhan; “Cüveynî, Ata Melik”, *DİA*, C.8, İstanbul, 1993, s. 140-141.
- BURGU, Yavuz Selim; *Anadolu Selçukluları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- BURSLAN, Kıvameddin, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 2016.
- CAHEN, Claude; *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- CÖHCE, Salim, “Bin Yıllık Tapu Erzincan”, Doç. Dr. *Günay Çağlar Armağanı*, Ed. Doç. Dr. Mehmet İnbaşı, Erzurum, 2004, s. 32-41.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarihi Cihan Güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, ERARSLAN, Kemal, “Yazıcıoğlu”, *İA*, C.13, s. 363-368.
- ÇELİK, Züriye, “Anadolu Halkının Tahta Çıkacak Türkiye Selçuklu Hükümdarlarını Karşılama Törenleri (İbn Bibi Evreninde)”, *History Studies International Journal of History*, C.3, S.3, 2011, s. 85-95.
- ÇEVİK, Adnan, “*Süryani Kaynakları*”, *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, Nşr. Altan Çetin, Kriter Yayınevi, İstanbul 2008.
- DARKOT, Besim, “Erzincan”, *İA*, C.4, Eskişehir, 1997, s.338-340.
- DEDE, Sahih Ahmed, *Mevlevilerin Tarihi*, çev. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- DEMİR, Mustafa, “İslam Ortaçağ’ında İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı”, *AÜTA* 34, Erzurum 2007, s. 255-273.
- DEMİREL, Ömer, “Sivas”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 282-284.
- DÜNDAR, Ali Merthan, *Askeri ve İdari Teşkilatlanma Bakımından Anadolu Selçuklu Devleti’ndeki Orta Asya Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.
- Ebû'l-Ferec Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999.

- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd Düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara 2011.
- EFLÂKÎ, Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-Ârifî; *Ariflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- EKİCİ, Kansu, *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Üç Kardeş Devri (1246-1266)*, Süleyman Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.
- El-Kâmil Fî't-Târîh*, I-X, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydın), Hikmet Neşriyat, İstanbul 2008.
- ERARSLAN, Kemal; “Yazıcı-zâde'nin Oğuz-nâmesi”, *TDAY Belleten* 1992, Ankara 1995, s.29-35.
- ERDEM, İlhan, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, C. 24, 2005, s. 1-10
- ERDEM, İlhan, “Türkiye Selçuklu İlhanlı-İktisadî –Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33 (2003), s. 49-67.
- ERSAN, Mehmet, ALİCAN, Mustafa; *Türkiye Selçukluları; Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020.
- ERSAN, Mehmet; “Türkiye Selçukluları ile İlişkileri Bağlamında Erzincan Mengüçükleri Hakkında Bir Değerlendirme, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyum*, (26-28 Eylül 2019), s. 41-49.
- ERSAN, Mehmet; *Bir Devletin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılması*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.
- ERZEN, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Ankara, 1984.
- GALSTYAN, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar; XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
- GENCELİ, KİRAGOS, *Moğol İstilas 1220-1265*, çev. Mahmut Kemal Bey (Fuat Hacısalıhoğlu-İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul 2018.

- GEYİKOĞLU, Hasan; “Erzincan ve Yassı-çimen Savaşı”, *Uluslararası Erzincan Tarih Sempozyumu*, C.2, Erzincan, (26-28 Eylül 2019), s.49-65.
- GEYİKOĞLU, Hasan; “Harzemşahlar ve Doğu Anadolu”, *Türkler*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- GÖK, H. İbrahim, “Selçuklu Dönemi İran Tarih Yazıcılığı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Ankara, Yaz 2006, s. 147-165.
- GÖKSU, Erkan, “Kösedağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 237-252.
- GÖKSU, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- GÜL, Abdülkadir, “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, S.3, 2011, s. 113-129.
- GÜL, Muammer, *Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.
- GÜREL, Mehmet Ali; *Anadolu’da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; “Fersah”, *DİA*, C.12, İstanbul 1995, s. 412.
- HEMEDANÎ, Abdülvehhâh b. Celaleddîn Muhammed; *Sevâkıb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah*, trc. Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan, nşr. Hüseyin Ayan-Gönül Ayan-Erdoğan Erol, Rumî Yayınları, Konya 2007.
- HONİGMANN, Ernst, *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- İBN BATTÛTA TANCÎ, Ebu Abdullah Muhammed; *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, trc. A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

- İBN BÎBÎ, Nâsiredîn Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er- Rugadî; *El-Evâmirü'l Alâ'îye fi'l- Umûri'l-Alâ'îyye (Selçuknâme)*, I-II, trc. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2014.
- İBNÜ'L-ESİR, *İslam Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- JANSKY, Herbert, “Selçuklu Sultanlarından I. Alâeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-1955 s. 117-126.
- KAFALI, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, İstanbul, 2013.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.
- KALLEK, Cengiz, “Men”, *DİA*, C.29, İstanbul, 2004, s.105-107.
- KARA, Ruhi, “Erzincan Adı Üzerine”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.1. Erzincan 2016, s.565.
- KAYA, Abdullah, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2006.
- KAYA, Önder; *Eyyubiler Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat*, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- KAYALAN, Ferruh, “Geçmişteki Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M. Ö. II Yüzyıl M.S. XVII. Yüzyıl)”, *CappadociaJournal of Historyand Social Sciences*, S. 9/1, 2017, s. 52-174.
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, TTK, Ankara, 2014.

- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK, Ankara 2011.
- KAZVÎNÎ, Hamdullah Müstevfî; *Nüzhetü'l-Kulûb: The Geographical Part of The Nuzhatal-Qulub*, Trc. G. Le Strange, E. J. Brill, London, 1919.
- KELEŞ, Bahaddin, “Baba İshak İsyanının Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.23, S.1, Elazığ 2018, s.73-91.
- KELEŞ, Erol, “Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123, Sayı 242, Eylül-Ekim 2019, s. 63-72
- KELEŞ, Erol, “İlhanlıların Anadolu’da Kurduğu Vergi Nizamı Ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 124, S.244, Ocak-Şubat 2020, s.11-24.
- KEMALİ, Ali; *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.
- KESİK, Muharrem, “Mesud II”, *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 342-344.
- KESİK, Muharrem, “Muinüddin Süleyman Pervane” *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.91-93.
- KİRAGOS, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Çev. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- KOCA, Salim, “Büyük Selçuklu Devleti Kuruluncaya Kadar Selçuklu Ailesi ve Türkmenler”, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası I*, S.15, Ankara, s. 313.
- KOCA, Salim, “Selçuklu İktidarının Belirlenmesiyle Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad’ın Tahta Çıkışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.25, Konya Aralık 2009, s. 1-38.
- KOCA, Salim, “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, Konya, 2015, s. 35-84.

- KOCA, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- KOCA, Salim; “Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılması Dair Seçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2012/11, s. 11-38.
- KONUKÇU, Enver, *Büyük Göçler ve Ermeni Kiskacındaki Erzincan’ın Al Bayrağına Kavuşması*, Erzincan İli Kültür ve Eğitim Derneği, Ankara 2001
- KONUKÇU, Enver, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Yardım, Araştırma ve Geliştirme Vakfı, Ankara, 1992.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Nasreddin Hoca’nın Şehri Akşehir*, Numune Matbaası İstanbul 1945.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, VII/27, Ankara 1943, s. 379-522.
- KÖSE, Ali, “İhtida”, *DİA*, C.21, İstanbul, 2000, s.554-558.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.4, TTK, Ankara 1992.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, C.3, TTK, Ankara 2016.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C.1 TTK, Ankara 2016.
- KÜÇÜK AŞÇI, Mustafa Sabri, “Müşrif”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.167-169.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 321-329
- KÜTÜK, Ahmet, “Kösedağ Savaşı’nın Kaybedilmesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 289-314.

- Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi Hikayeler Kitabı*, Trc. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Döküman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- MERÇİL, Erdoğan; *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- MERÇİL, Erdoğan; *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK, Ankara 2007.
- METİN, Tülay; "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskânına Dair Bir İnceleme, Malatya Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Çankırı, 4/2, s.137-156.
- Mevlânâ Celâleddîn (672/1273); *Mektuplar*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1999.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)", Nşr. Ali Sevim, *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992, s. 1-260.
- MÎRHÂND, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd; *Ravzatu's-Safâ fî Sîre'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkye)*, Çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2015.
- MİROĞLU, İsmet; "Erzincan", *DİA*, İstanbul 1995, s. 318-321.
- MİROĞLU, İsmet; *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah (1113/1702); *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül Ahbar fî Vekayil Asar)*, *Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, I; Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikler, II*, Nşr. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed B. Lütfullah; *Camii'd-Düvel Selçuklular Tarihi I*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017.

- Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000.
- NESEVÎ, *Celaleddin Harzemşah*, Çev. Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Çev. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.
- OCAK, Ahmet Yaşar; “Babaîlik”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s. 373.
- OCAK, Ahmet Yaşar; *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011.
- ÖNGÜL, Ali; “Mengücekliler”, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ÖNGÜL, Ali; *Anadolu Selçukluları*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2017.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim; “İbn Bîbî”, *DİA*, İstanbul 1999, s. 379-382.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim; “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 26-27.
- ÖZBEK, Süleyman; “Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassı- çemen'den Köseadağ'a”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, C.6, S.1, Bartın, Yaz 2018, s. 2-17.
- ÖZEN, Firdevs; “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, *Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağın Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ankara, 2017, s.515-541.
- PARLAK, Nizamettin; “Klasik Kaynaklarda Erzincan'ın Yeri ve Önemi”, Ed. Hüsrev Akın, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, C.I, Erzincan (28 Eylül-1 Ekim 2016), s. 355- 365.
- PİYADEOĞLU, Cihan; *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- POLAT, Nazım H.; “Keşkeşan”, *DİA*, C.25, İstanbul 2002, s, 190-191.
- Reşîdüddin Fazlullah; *Camîu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- RİCE, Tamara Talbot; *Anadolu Selçuklu Tarihi*, trc. Tuna Kaan Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.

- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2005.
- SCHEEL, Helmuth, “Türk Tarihinin Tetkiki Bakımından Türkçe Vesikaların Ehemmiyeti”, TM, VII-VIII/1, İstanbul 1942, s. 48-55.
- SEVİM, Ali, “Dandanakan Savaşı”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.456-457.
- SEVİM, Ali, “Keyhüsrev II”, *DİA*, İstanbul 2002, s. 349-350.
- SEVİM, Ali, “Sıbt İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, 37, İstanbul 2009, s. 87-88.
- SEVİM, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990.
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
- SEVİM, Ali, MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995.
- Sıbt İbn'l- Cevzî; Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- SÜMER, Faruk, “Kösedağ Savaşı”, *DİA*, C.26, İstanbul, 2002, s. 272-273.
- SÜMER, Faruk, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmalar Dergisi*, C.1, Ankara 1970, s. 67-69.
- SÜMER, Faruk, “İğdiş” *DİA*, C.21, İstanbul, 2000, s. 524-525.
- SÜMER, Faruk, “Keykubad I”, *DİA*, İstanbul, 2002, s. 358-359.
- SÜMER, Faruk, “Mengüçüklüler”, *DİA*, C.29, İstanbul, 2004, s.139- 143.
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990.

- SÜMER, Faruk, “Keykubad III”, *DİA*, C.25, İstanbul 2002, s. 360-361.
- ŞAHBAZ, Nehibe, “Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad’ın Kolonoros Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 7, S.17, Bahar 2018, s. 82-96.
- ŞAHİN, İlhan, “Kemah”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 219-220.
- ŞAHİN, Seyhun, “Kösedağ Savaşında Selçuklu Ordusunda Gayrimüslimler”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 64, Kasım-Aralık 2017, s. 404-413.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, C.1, Erzincan Hayra ve Dayanışma Vakfı, Erzincan 1985.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, *Hayaşa Bölgesi Tarihi I*. Berkant Yayınları, Ankara, 2014.
- Şeyh Ahmed Dede Efendinin “*Sahayif-ül Ahbar Fi Vekay-il Asar Yahut Camiüd Düvel*” Adlı Eserinden “*Anadolu Selçukluları*” Fasikülü, Çev. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye Basımevi, İstanbul 1939.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2003.
- TANERİ, Aydın, “Türkiye Selçuklular’ın Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Âriflerin Menkibeleri”, İran Şehinşahlığı’nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan, *MEB*, İstanbul 1971, s. 413-464.
- TANERİ, Aydın; “Müsâmeretü’l-Ahbar’ın Türkiye Selçukları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri”, *TAD*, IV/6-7, Ankara 1968, s. 127-171.
- Tarih-i Âl-i Selçuk Anonim Selçuknâme*, Trc. Halil İbrahim Gök, Fahreddin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- TAŞCI, Kemal, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.
- TAŞCI, Kemal; “Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu’daki Siyasi ve Askerî Faaliyetleri”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243*

- Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018 s. 161- 197.
- TAŞKIRAN, Hasan; *Selçuklu Devletlerinde Suikastler*, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim yayınları, İstanbul 2014.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Anadolu’nun Fethi Döneminde Erzincan”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019)*, II, s. 32.
- TOGAN, Ahmed Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1985.
- TOGAN, Zeki Velidi, “Reşidedin’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIV, Ekim 1952-Temmuz, s. 33-50.
- TOKSOY, Ahmet, “Mengücekli Hükümdarı Fahr Ed-din Behramşah”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, Ocak 2020, s.123-128.
- TOPÇU, Erol, “Şemseddin Muhammed İsfahânî’nin Köseadağ Bozgunu Öncesi ve Sonrası Diplomatik Faaliyetleri (1242-1245)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, C. 3, 2019, s. 242-266
- TUNÇEL, Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.2, Elazığ 2000, s. 23-34.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2009.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1971.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

- TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK, Ankara 1958.
- TURGUT, Havva Nur, *I. Alaeddin Keykubat Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009.
- UMAR, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkilap Yayınları, İstanbul 1993.
- URFALI METEOS, *Urfalı Meteos VekayiNamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1336-1162)*, Çev. Hrant D. Anderesyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- UYAR, Mustafa, "Kösedağ Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek; İlhanlı Dönemi Tarih Yazıcılığı Bağlamında Bir Savaşın Anatomisi", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 325-334.
- UYAR, Mustafa, *Moğollar ve Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003.
- UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- YAVI, Ersal, *Doğu Anadolu ve Erzincan*, Erzincan Valiliği, Ankara 1994.
- YAZICI, Tahsin, "Şemseddin Cüveynî", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 144-146.
- YAZICI, Tahsin; "Ahmed Eflakî", *DİA*, C.8, İstanbul 1989, s.62.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi)*, (Giriş – Metin-Dizin), (Nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2009.
- YENİÇERİ, Celal, "Bac", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.411-413.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, I, Nşr. Refet Yinanç, TTK, Ankara 2013.

YUVALI, Abdülkadir; *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

YÜCEL, Yaşar; SEVİM, Ali; *Türkiye Tarihi*, C.1, TTK, Ankara, 1990.

